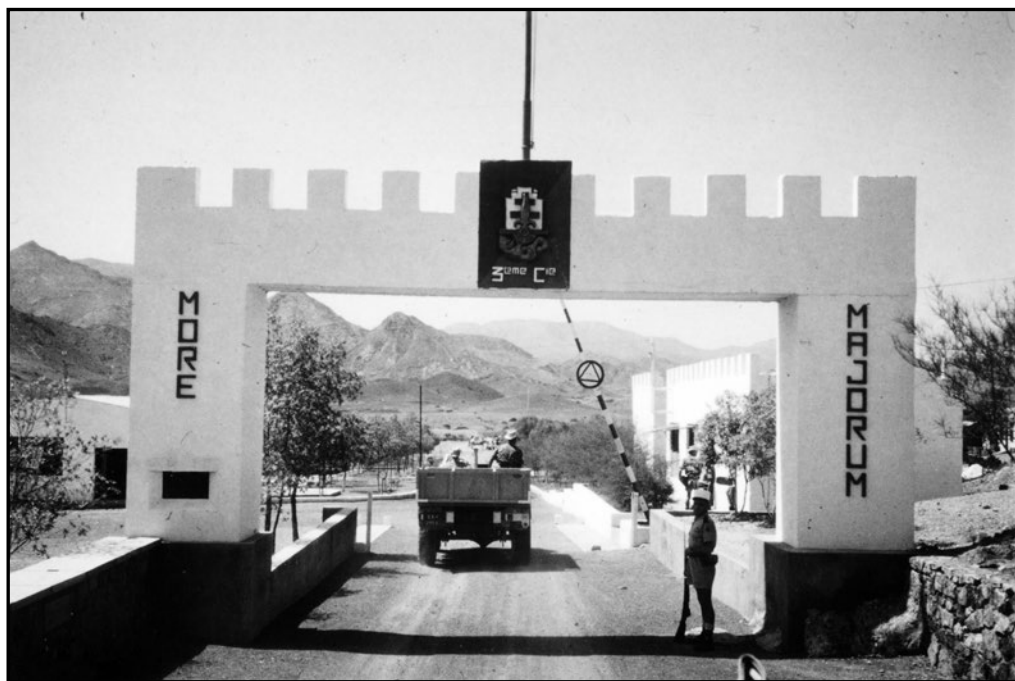

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Légiósok, csempészek, pilóták...

Nemzeti
Kulturális
Alap

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság: PÁSZKA IMRE (elnök), BÁRÁNY ATTILA, BENE KRISZTIÁN, ENGLER ÁGNES,
JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS,
PUSZTAI GABRIELLA, RÁCZ LAJOS, RAJNAI ZOLTÁN, VAJDA BARNABÁS

Tanácsadó testület: ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, UTASI ÁGNES, VERES VALÉR

Szerkesztők: DOMINEK DALMA LILLA, HALMÁGYI MIKLÓS, MARKÓCS-MEZEI TÍMEA, MIKLÓS PÉTER,
NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, RÉBAY MAGDOLNA, SZŐCS ANDOR, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak: BALATONI MONIKA, DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA,
GAUSZ ILDIKÓ, KÓSA MAJA, LENGYEL ÁDÁM, NÉMETH ANTAL, SÁNTA TAMÁS, TÓTH JUDIT, VARGA ATTILA

A lapszám megjelenését támogatta

Nemzeti
Együttműködési
Alap

Nemzeti
Kulturális
Alap

Számunk az EIKKA Alapítvány, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE ATIKI Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék, az SZTE Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet, és az SZTE Történettudományi Intézet támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:

www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A Belvedere Meridionale lap a kéziratok lektorálása során kettős vak bírálatot alkalmaz (A szerző és a bíráló személyazonossága rejtve marad). A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. (Szegedi Tudományegyetem) Tel.: +36/62-546-252

E-mail: foszerkeszto@belvedere.hu

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

Technikai szerkesztő: Szabó Erik, s-Paw Bt.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalom

TANULMÁNYOK

OLASZ LAJOS

Légi háborús tapasztalatok a magyar–szlovák „kis háborúban” (1939. március)

Air War Experiences in the Hungarian–Slovakian “Little War” (March 1939)

DOI 10.14232/belv.2025.2.15

BENE KRISZTIÁN

Mítoszok, csapatszellem és valóság: a Francia Idegenlégió

Myths, Esprit de Corps and Reality: The French Foreign Legion

DOI 10.14232/belv.2025.2.224

GORCSA OSZKÁR

Az „albán golgota”: hadifogság és balkáni „halálmars”

„The Albanian Golgotha”: Captivity and Balkan „Death March”

DOI 10.14232/belv.2025.2.337

OLÁH SZABOLCS

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye vitézi telkeinek humán oldala

Human Side of the Vitézi Estates of Jász-Nagykun-Szolnok County

DOI 10.14232/belv.2025.2.457

VILONYA BIANKA

A Magyar Állami Operaház bemutatói és felújításai 1950 és 1956 között a sajtó szemüvegén keresztül

The performances and renovations of the Hungarian State Opera House between 1950 and 1956 through the eyes of the press

DOI 10.14232/belv.2025.2.569

MEZEI RENÁTA

Capet Margit szerepe a Plantagenet udvarban

The role of Margaret of France in the Plantagenet court

DOI 10.14232/belv.2025.2.685

VÁGFALVI, ZOLTÁN CSABA

The Summer of Human Smugglers. Fugitives, Profiteers and Highwaymen on the Romanian-Hungarian Border in 1944

DOI 10.14232/belv.2025.2.7101

TÉKA

LAKATOS ARTUR LÓRÁND

Lendületben magyarként. Gondolatok Borsi-Kálmán Béla könyvéről

On the move as Hungarian. Thoughts on Béla Borsi-Kálmán’s book

DOI 10.14232/belv.2025.2.8115

CÍMLAPKÉP:

Dzsibuti, Ali Sabieh. A Francia Idegenlégió 13. könnyűdandár 3. századának bázisa.

Forrás: Fortepan / Szöllősi Lászlóné

OLASZ LAJOS PhD

olasz.lajos55@gmail.com
emeritus SZTE JGYPK

Légi háborús tapasztalatok a magyar–szlovák „kis háborúban” (1939. március)

Air War Experiences in the Hungarian–Slovakian “Little War”
(March 1939)

ABSTRACT

The Hungarian–Slovakian “little war” was a border conflict limited in space and time. Significant military movements took place only on March 23–24. The Hungarian army extended the borders of Subcarpathia westwards by 15–25 km to the detriment of Slovakia. This was the first “war” deployment of the Hungarian and Slovak air forces, which were still being organized. The Slovak planes mainly carried out reconnaissance and bombed the Hungarian troops. The Hungarian aircrafts protected their ground troops and attacked the Slovak airfields. The planes did not play a decisive role, but they brought some dynamism to the operations. Despite the short time and the small number of aircraft, many features of the air war appeared in the conflict: tactical and strategical reconnaissance, close air support of ground forces, replacement of missing artillery, air combat, attack on airfields, bombarding of transport facilities, etc. During the fighting, the superiority was on the side of the Hungarian Air Force, but it had many organizational, management, application, and technical problems: obsolete aircraft, poor quality airports, lack of military experience, failed attempt to concentration of a larger flying formation, communication difficulties.

KEYWORDS

Hungarian–Slovakian “little war”, border conflict, air forces, tactical reconnaissance, air combat

DOI 10.14232/belv.2025.2.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.2.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Olasz Lajos (2025): Légi háborús tapasztalatok a magyar–szlovák „kis háborúban” (1939. március). *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 2. pp 5–23.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A SZEMBENÁLLÓ FELEK

1939. március 14-én a csehszlovák állam megszűnt. A cseh és morva területekre német csapatok vonultak be. Szlovákia deklarálta az önállóságát. Ezzel próbálkozott Kárpátalján Augustin Volosin ukrán nacionalista kormánya is, támogatást azonban senkitől sem kapott. Berlin tudomásul vette, hogy Magyarország megszállja és visszacsatolja Kárpátalját. A terület birtokbavételéhez március 14-én a kassai VIII. hadtest törzséből (pk. Szombathelyi Ferenc tbk.) egy ideiglenes parancsnokságot állítottak fel. A Kárpát-csoport alárendeltségébe került az 1. és 2. lovasdandár, a 2. gépkocsizó dandár, a VIII. hadtest 24. gyalogezrede, a hadtest területén állomásozó kerékpáros és határvasdász zászlóaljak, valamint a 9. önálló dandár irányítása alatt összevont dunántúli egységek, a nagykanizsai 17. gyalogezred, a szombathelyi 5., a pécsi 38. gyalogezred, illetve néhány más kiegészítő alakulat.¹

A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1939. január 1-től a szárazföldi haderőtől független, önálló szervezetet képezett, saját költségvetéssel. A légierő parancsnoka (Háry László ezds.) HM csoportfőnöki hatáskört gyakorolt és egyben a Légügyi Hivatal (a polgári repülés) vezetését is ellátta. A repülő erők hadrend szerint 473 (valójában 427) géppel rendelkeztek (252 hadigép, 86 gyakorló-, 46 szállító-, futár-, 63 iskolagép). A személyi állomány 6075 fő volt (közte 393 tiszt és 479 fő hajózó legénység).²

Kárpátalja visszafoglalásakor a földi erők légi támogatására külön repülőparancsnokságot szerveztek (pk. Illy Sándor alez.). Alárendeltségébe került a pápai 3/II. (pk. Kovács Elemér őrgy.) és a szombathelyi 2/II. bombázóosztály (pk. Podhradszky Andor őrgy.). A Junkers Ju-86K gépekkel rendelkező egységek felriasztását március 14-én rendelték el. A pápai osztály gépei a rossz idő miatt csak március 16-án repültek át a számukra kijelölt debreceni bázisra. Mivel a 3/4. és 3/5. repülőszázad (pk. Vághelyi Gyula szds. és Eszenyi Dénes szds.) néhány gépével technikai problémák merültek fel, pótlásként a kötelékéhez csatolták a 3/3. század egyik raját (pk. Vadkerty Lóránd hdgy.). A 2/II. osztály egyelőre Szombathelyen maradt.³

A hadműveletekbe bevonták az I/1. vadászrepülő osztályt (pk. Schwager János őrgy.) is. Az I/1. vadászszázad (pk. Csekme Béla fhdgy.) Székesfehérvár-Börgöndről Ungvárra, az I/2.

¹ HIM HL VKF Eln. 1. 3529/1939.; OSZTOVICS 1939. 41.

² HIM HL VKF Eln. 1. 3009/1939.; HIM HL HM Eln. A. I. 93 512/1938.; M. SZABÓ 1999. 88–89.

³ VERESS 2007. 66–67.; B. STENGE 2013. 19.; ESZENYI 1986. 5.; RENNER 2016. 221.

század (pk. Timár István szds.) pedig Miskolcra települt. Az 1/3. vadászszázad (pk. Heppes Aladár fhdgy.) Veszprém-Jutasról átrepült a csapi tábori reptérre. A repülőtér azonban erősen felázott, több gép mélyen belesüllyedt a sárba, a század a következő napok harcaiban nem tudott részt venni. A vadászszázadok Fiat CR–32 gépekkel voltak felszerelve.⁴

A felderítő feladatokat a debreceni VI. közelfelderítő század (pk. Valgóczy István fhdgy.) látta el. Az egység elavult WM–16A és Romeo Ro–37 gépekkel rendelkezett, ezért már 1939 januárjában, az Ungvár és Munkács térségében lezajló csehszlovák határprovokációk idején a kaposvári III. közelfelderítő század egyik Heinkel He–46E gépes raját Debrecenbe telepítették és alárendelték a VI. századnak. Ezekkel a gépekkel repülte a század a Kárpátalja feletti bevetéseket is, ideiglenesen áttelepülve az ungvári reptérre. Részt vett a felderítő akciókban a He–46E gépekkel felszerelt miskolci VII. közelfelderítő század (pk. Petheő Béla szds.), részben a saját bázisáról, részben az ungvári reptérről. Bekapcsolódott a hadműveletekbe a Fővezérség közvetlen alárendeltségébe tartozó 1. távfelderítő osztály (pk. Keksz Edgár őrgy.) is. A Heinkel He–70K gépekkel felszerelt egység 2 századát korábban Budaörsről Kecskemétre telepítették, de bevetései egy részét budaörsi közbeeső leszállással hajtotta végre. Ez összesen 105 hadigép készülttségbe helyezését jelentette (39 bombázó, 27 vadász, 21 közelfelderítő, 18 távfelderítő), ténylegesen azonban ennek a fele, mintegy 50 repülőgép került bevetésre.⁵

1939. március 18-ra Kárpátalja birtokbavétele sikeresen befejeződött. A magyar kormányt azonban nyugtalanította, hogy a Lengyelország felé vezető Ungvár–Uzsok vasútvonala és közút közvetlen a szlovák határ közelében futott, néhány helyen kevesebb, mint 1 km-re. Mivel korábban több csehszlovák határincidensre is sor került, a magyar vezetés szükségesnek látta Kárpátalja határának eltolását nyugati irányban, Szlovákia rovására. A Honvéd Vezérkar az új határt a déli szakaszon az Ung és a Halas patak vonaláig, ettől északra a Kiskolon–Kispereszlő–Zellő-vonalig kívánta kitolni. Az így megszállandó terület egy 15–25 km széles sávot képezett. A magyar kormány nem akart komoly fegyveres konfliktusba bonyolódni, csak egy korlátozott katonai műveletben gondolkozott. Ezt március 17-én egyeztette a német vezetéssel. Egy kisebb határkorrekciót Berlin is elfogadhatónak tartott és ezt tudatta a szlovák kormánnyal.⁶

A honvédség vezetése a Kárpátalját megszálló erők egy részét átcsoportosította a régió nyugati határára. A hadműveletet március 23-ra tervezték. A kijelölt megindulási körzettől az előző napon a 2. lovasdandár egységei közül a 15. kerékpáros zászlóalj még 50 km-re, az 1. és 2. huszárezred és a 2. lovas tüzérosztály 100–120 km-re, a 16. kerékpáros zászlóalj 180 km-re tartózkodott. Nyilvánvaló volt, hogy a támadás megkezdésekor a dandár erőinek csak egy része lesz bevethető, a többi beérkezése csak későbbre várható. Komoly menetteljesítményt nyújtott a 2. gépkocsizó dandár (4. és 6. gépkocsizó lövészzászlóalj, a 2. felderítő zászlóalj, 12. és 14. kerékpáros zászlóalj) is, melynek részei a Felső-Tisza vidékéről vonultak Ungvár előterébe. Erősítésül a dandár alárendeltségébe került az 5. gépkocsizó lövészzászlóalj is.⁷

Az önállóvá váló szlovák államnak a közös csehszlovák fegyveres erők széthullása nyomán saját haderőt kellett szerveznie. Ez komoly személyi és haditechnikai nehézségekbe ütközött. A tisztikar nagyrészt csehek vagy morvák alkották, 13 000 tisztből csak 420 fő volt szlovák,

⁴ HIM HL TGY 3327. II/11. 29.; PIRITHY 1997. 108–110.; BECZE 2003. 204.

⁵ B. STENGE 2013. 19–20.; PÉTERDI 1984. 4–5., 34–35.

⁶ HIM HL VKF. Eln. 5. 80 710/1939.; B. STENGE 2018. I. 106.; CSÉFALVY 2003. 47.

⁷ OSZTOVICS 1939. 53–54.; B. STENGE 2018. I. 109.; A 2. lovasdandár... 1939. 1–2.

140 tábornok közül pedig egyedül Rudolf Viest. Viszonylag kicsi volt a Szlovákia területén lévő korszerű haditechnikai eszközök (harckocsik, repülőgépek) száma, a csehszlovák haderő fegyver- és hadianyagkészletének alig 20–25%-a volt elérhető a szlovák csapatok számára. Csehszlovákia 4 hadseregéből csupán a besztercebányai 3. hadsereg állomásozott Szlovákiában (40 hadosztályból 13, az 1–4. gyorsdandár közül csak a 3.). A csapatok szervezését, irányítását északon az V., nyugaton a VII., Kelet-Szlovákiában a VI. hadtest-parancsnokság látta el.⁸

1939. március 14-én Szlovákia nemzetvédelmi miniszterévé és egyben a fegyveres erők főparancsnokává Ferdinand Čatloš vk. alezredest nevezték ki, akit március 14-én ezredessé, április 1-jén tábornokká léptettek elő. Čatloš tisztán nemzeti haderőt kívánt szervezni, ezért március 17-én távozásra szólította fel a cseh és morva katonákat. Ennek azonban súlyos létszámhiány lett a következménye. Az átlag 2500 fős ezredek állománya 230–250 főre csökkent. Különösen súlyos volt a helyzet a technikai fegyvernemeknél (tüzérség, légierő, páncélos csapatok, híradó egységek). A szlovák katonák cseh, morva területekről való hazatérését közlekedési nehézségek késleltették. A pozsonyi kormány elrendelte a tartalékosok mozgósítását és a Hlinka Gárda (pk. Anton Pulanich ezds.) segítségével nagyarányú toborzásba kezdett. Ennek nyomán mintegy 50 000 fő (27 682 katona és 21 703 civil) jelentkezett a haderőbe. A Hlinka Gárda elsősorban rendvédelmi és őrzési feladatokat látott el, de felállított 4 harcoló zászlóaljat is. A lelkesedés azonban nem pótolta a katonai képzettséget. Ezért március 19-én Čatloš már maradásra kérte a cseh, morva tiszteket, altiszteket, akiknek, ha csatlakoznak a szlovák fegyveres erőkhöz, a korábbinál magasabb rangot kínált.⁹

A kelet-szlovákiai VI. hadtest (pk. Augustín Malár vk. alez.) a 11., 17. hadosztály és a Kárpátjáról kivonuló 12. hadosztály részeire támaszkodhatott. Ez 4 gyalogezred, 1 hegyi ezred, 3 tüzérezred (csehek elvonulása után visszamaradó) szlovák legénységét jelentette, valamint 9 OA vz. 30 páncélautót, 3 LT vz. 35 könnyűharckocsit és a távozó cseh személyzet által használhatatlanná tett 9 LT vz. 34 könnyűharckocsit. Kárpátalja határa mentén a hadtest 3 csoportosítást hozott létre. Takcsány–Szinna térségében Čeněk Matějka őrnagy irányítása alatt a 16. gyalogezred 2 zászlóalja és a 12. tüzérezred 2 ütege állomásozott (mintegy 800 fő), Nagymihály körzetében Štefan Haššik százados (március 24-től Kubiček őrnagy) vezetése alatt a 20. gyalogezredre épülő Zemplén-csoport vonult fel a 11. tüzérezred részeivel (1500–2000 fő). A kettő között Homonna–Varanno–Őrmező térségében Širica őrnagy parancsnoksága alatt a 37. gyalogezred által összefogott 4 zászlóalj és a 202 tüzérezred részei gyülekeztek.¹⁰

A csehszlovák légierő 7 ezredéből szlovák területen a 3. (pöstyéni) ezred állomásozott. A 3/I. repülőosztály (9. KF, 64. TF szd.) parancsnoksága Pozsonyban (Vajnory), a 3/II. osztályé (12., 13. KF, 49. V szd.) Iglón, a 3/III. osztályé (37., 38., 39., 45. V szd.) Pöstyénben, a 3/VI. osztályé (10., 15., 16. KF szd.) Nyitrán települt. Ezekre épült a magyar–szlovák „kis háború” harcaiban is kulcsszerepet játszó szlovák légierő (Slovenské Vzdušné Zbrane). A fontosabb légibázisok Nyugat-Szlovákiában Pozsony-Vajnory, Malacky, Pöstyén, Trencsén és Nyitra voltak, Közép-Szlovákiában Besztercebánya (Tri Duby), Zólyom és Zsolna, az ország keleti részében pedig Igló és Eperjes (Felsősebes). A Nemzetvédelmi Minisztérium Légügyi osztálya vezetőjévé és egyben a szlovák repülő csapatok parancsnokává március 16-án Ján Ambruš alezredest

⁸ JANEK 2004. 55.; MINAŘIK – ŠRÁMEK 1997. 117–123.

⁹ PETRIK 1999. 14–15.

¹⁰ JANEK 2004. 53–54.; JANEK 2001. 305–306.

nevezték ki. A 3. repülőezred élén Gustav Studený cseh ezredest március 14-én Karol Sojček törzskapitány (I. osztályú százados) váltotta fel.¹¹

A szlovák légierő 358 géppel rendelkezett. Ebből 265 volt az elsővonalbeli katonai gép: 71 vadászgép (60 Avia B-534, 11 Bk-534), 93 felderítő, melyek könnyűbombázó feladatot is el tudtak látni (73 Letov Š-328, 6 Aero Ap-32 közelfelderítő, 14 Aero A-100 távolfelderítő) és 4 bombázógép (1 Aero Ab-101, 1 Bloch MB-200, 1 Fokker F.VII, 1 Avia B-71). A 168 hadigép mellett 97 kiképző és további 93 másodvonalbeli repülőgép állt rendelkezésre. A szlovák repülő egységek komoly személyi hiányokkal küzdöttek. A cseh pilóták távozása után századonként alig 5–6 fő hajózó maradt. A szlovák pilóták többsége alacsony rendfokozatú és nagyobb tapasztalattal nem rendelkező repülő volt.¹²

Az Iglón állomásozó 49. vadászszázad korábbi cseh parancsnokát, Václav Kanta századost Ján Prháček hadnagy váltotta. Prháček halálát követően, március 24-én Jozef Duda főhadnagy vette át az egység vezetését. A század 10 B-534 géppel, de csak 5 pilótával rendelkezett. A 45. vadászszázadot Pöstyéből helyezték át Iglóra, a keleti országrész védelmére. A parancsnoki posztot Ján Svetlík hadnagy látta el, majd Svetlík halála után Jozef Páleniček hadnagy. A századnak 10 B-534 gépe és 7 pilótája volt. A század néhány napig Felsősebesen tartózkodott, majd visszatért Iglóra. A vadászegységek megerősítésére, március 24-én Pöstyéből a 37., 38. és 39. század egy 6 gépes köteléke érkezett Iglóra, Ondřej Ďumbala hadnagy (37. szd. pk.) vezetésével. Az egyik gép a leszállásnál balesetet szenvedett, használhatatlanná vált.¹³

Az iglói 12. felderítő század parancsnoka Alois Zmátlo főhadnagy volt. Cseh származása ellenére március 19-én belépett a szlovák légierőbe. Kinevezték századossá és a távozó Jan Drobný őrnagy helyére, a 3./II. osztály élére, egyben az iglói repülőtér parancsnokának. A 12. felderítő század vezetését František Wágner hadnagy vette át. Az egység 7 Š-328 és 3 Ap-32 géppel rendelkezett, de hajózó állományát csak 5 pilóta és 1 megfigyelő alkotta. A 13. felderítő század irányítását a korábbi cseh parancsnok, Robert Goldberger őrnagy távozása után Mikuláš Guljanič főhadnagy látta el. Az egység állományába 5 Š-328 és 3 Ap-32 gép, valamint 6 pilóta és 6 megfigyelő tartozott. Az egyik gép (Jiří Mikulecký tiz., Václav Pálka hdgy.) Kárpátalja megszállásakor Huszton állomásozott és közreműködött a csehszlovák csapatok kivonulásánál Alsóverecke–Máramarosziget térségében, majd átrepült román területre. A felderítők is kaptak némi erősítést március 24-én 3 gép érkezett Iglóra a zsolnai 15. századtól.¹⁴

Március 19-én eltávozott Iglóról a cseh földi személyzet. A repülőtér üzemeltetését és őrzését a Hlinka Gárda vette át néhány szlovák sorkatonával. A „kis háború” időszakában a szlovák csapatoknak légvédelmi célokra 3 ágyús üteg (12 db 8,35 cm-es Škoda PL vz. 22. löveg), 3 gépágyús üteg (12 db 2 cm-es Oerlikon löveg) és 2 légvédelmi géppuskás század (8-8 db VGPL géppuska) állt rendelkezésére. A légvédelmi fegyverek alkalmazását a kiképzett tüzérek távozása és nagyfokú lőszerhiány nehezítette.¹⁵

Március 18-án a szlovák vezetés már számolt egy esetleges magyar katonai támadással, ezért erősítéseket küldött a keleti és délkeleti határok térségébe. Pozsony attól tartott, hogy a

¹¹ RAJLICH – SEHNAL 1991. 52, 64.; VRANY 1994. 46–47.; FIEDLER – ČÍŽEK 2006. 22–34.

¹² JANEK 2004. 56–57.; RAJNINEC 1997. 13–14.

¹³ B. STENGE 2013. 65.; LACKO 2010. 120.; RAJNINEC 1997. 24.

¹⁴ JANEK 2004. 56–57.; RAJLICH – SEHNAL 1991. 3.

¹⁵ PETRIK 1999. 36.; RAJNINEC 1997. 28–29.

magyar haderő egész Kelet-Szlovákiát el akarja foglalni a Rimaszombat–Tiszolc–Garamfő–Poprád vonal mentén. A főcsapást délről Rimaszombat–Rozsnyó–Kassa térségéből várta. A 9. önálló dandár nagybereznai felvonulását csak a magyar határvédelem megerősítésének tartotta. Így a keleti határokat csak 1, a délkeletit 3 zászlóaljjal erősítette meg. A magyar részről azonban nem terveztek nagyobb hadműveletet Szlovákia ellen. A lengyel motivációra ugyan Hory András, varsói magyar követ március 15-én azt javasolta, hogy a honvédség Kárpátalja határát legalább a Nagymihály–Homonna–Mezőlabor vasútvonalig, egy 40–50 km széles területsávra terjessze ki, Eperjes vagy Poprád körzetét ez sem érintette volna. A magyar kormány nem kívánt túlzott területi igényt támasztani, és nagyobb fegyveres konfliktusba bonyolódni. Erre katonailag sem volt felkészülve, de egy ilyen törekvés Berlin tiltakozását is kiváltotta volna.¹⁶

Március 22-én a magyar támadó szándékok tisztázására a szlovák főparancsnokság légi felderítést rendelt el a keleti és délkeleti határok mentén. A 12. felderítő század egyik Š-328 gépe (František Wágner hdgy. pilóta és Anton Slodička hdgy. megfigyelő) 7 órakor szállt fel, és végigrepülte az érintett határszakaszt, Rimaszombattól, Hernádszentistvánon át Szobráncig, de jelentősebb csapatoösszevonást, támadási előkészületet vagy a határt átlépő magyar erőket nem észlelt. A felderítést 14 órakor egy másik gép megismételte, de az sem talált semmit.¹⁷

Március 23-án Jozef Tiso védelmi szerződést írt alá Bécsben Németországgal. Ebben egy nagyobb arányú magyar támadástól való félelem is szerepet játszott. Ennek nyomán a német csapatok bevonultak Nyugat-Szlovákiába, ahol ún. Schutzzone-t jelöltek ki, elfoglalták az ottani fegyvergyárakat, hadianyag-raktárakat, repülőtereket. Az ott lévő hadianyaghoz a szlovák haderő csak német engedéllyel juthatott hozzá. A németek azonban visszatartották a hadianyagot, arra hivatkozva, hogy ezzel is akadályozzák a „kis háború” kiszélesedését.

A REPÜLŐ ERŐK ALKALMAZÁSA A MÁRCIUS 23–24-I HADMŰVELETEKBEN

Március 23-án 5 órakor a magyar csapatok átlépték Szlovákia keleti határát és megkezdték a Pálóc–Szobránc–Takasány–Zellő vonalig terjedő terület birtokbavételét. A déli szakaszon a 2. lovasdandár (pk. Miklós Béla ezds.) erői közül még csak az 1. huszárezred és a 15. kerékpáros zászlóalj érkezett be. Ezek Nagykapostól északnyugatra, Pálóc irányába támadtak, valamint Zaharon át nyugati irányba, illetve északnyugatra, Kereszt, Sárosremete, Bunkós felé nyomultak előre, a Halas patak vonaláig. Komolyabb ellenállásba nem ütköztek. A katonai, csendőri vagy pénzügyőri egységek cseh legénysége nem vette fel a harcot, csak néhány helyen fordult elő szórványos lövöldözés szlovák fegyveresekkel. Az élek 8.10-re elérték a megszabott terepszakaszt, veszteségük nem volt, mintegy 60 foglyot ejtettek. A nap folyamán beérkezett a dandár többi része a 2. huszárezred és a 16. kerékpáros zászlóalj is.¹⁸

A középso szektorban a 2. gépkocsizó dandár (pk. Horváth Sándor ezds.) Ungvár térségéből két oszlopban nyomult északnyugat felé, az Alsónémeti–Poroszló–Szobránc–Alsóhalas, illetve

¹⁶ B. STENGE 2018. I. 106–107.; PATAKY – ROZSOS – SÁRHIDAI 1992. I. 21.; JANEK 2001. 304–305.

¹⁷ OSZTOVICS 1939. 57.; A 2. lovasdandár... 1939. 3–5. old.

¹⁸ KISS 2014. 89.; JANEK 2004. 34.

a Felsőnémeti–Tíba–Jeszenő–Felsőhalas irányt követve. A dandár komolyabb ellenállás nélkül, élegységeivel már 7.45-re elérte a kitűzött vonalat.¹⁹

A hadművelleti terület északi részén a 9. önálló dandár (pk. Székely János tbk.) a 17. és 38. gyalogezred erőivel kezdett akcióba, melyeket a 28. határvadász zászlóalj kerékpáros százada és a 13. kerékpáros zászlóalj kisharcokcsi szakasza támogatott. A dandár egyik hadoszlopa Kisberezsnáról Ugaron át, Ladomér, Kiskolon, illetve Kelen, Kálnarosztoka irányába, Takcsány felé nyomult. Kelen térségében század erejű szlovák ellenállásba ütközött. Rövid tűzharc után azonban a szlovák erők beszüntették a harcot és fegyverszünetet kértek. A magyar csapatok mintegy 200 hadifoglyot ejtettek. A dandár másik hadoszlopa Nagyberezna, Révhely térségéből északnyugati irányba, Utcás, Harcos, illetve Végaszó, Kispereszlő felé haladt. Akadályba nem ütközve 10 órára, 25 km megtétele után megszállta a kijelölt területet.²⁰

A korareggeli órákban bevetésre kerültek a magyar távfelderítők. Az 1/1. század egyik He-70K gépe végigrepülve a Töketerebes–Nagymihály–Homonna vonalat és megállapította, hogy sehol sincs jelentősebb szlovák csapatmozgás, nem érkeznek a keleti határ térségébe komolyabb erősítések, így a magyar egységeknek nagyobb ellenállással, erősebb ellenlökéssel egyelőre sem kell számolniuk.²¹

Március 23-án reggel a szlovák VI. hadtest parancsnoksága légi felderítést rendelt el a veszélyeztetett határszakaszokra. Egy Š-328 gépet 6 órakor Pálóc–Ungvár–Szobránc térségébe küldtek, de a rossz, felhős időben csak annyit tudott megállapítani, hogy Pálóc felé szakasz erejű kisebb egységek vonulnak. Mivel a honvédség főcsapását déli irányból feltételezték, egy másik Š-328 gépet (Michal Berko tiz. és Mikuláš Udut hdgy.) Rimaszombat–Kosztolány térségébe indítottak, ez azonban nem látott magyar csapatokat. 8.30-kor kirendelték 49. vadászszázad 3 gépes raját, Prháček hadnagy vezetésével, hogy Kassa előterében (Kassabéla–Budamér–Magyarböd) végezzen megfigyelést, és ha ellenségre bukkan, támadja meg – de az adott térségben nem voltak magyar erők.²²

A szlovák haderő szervezetlensége, illetve a híradóeszközök hiánya miatt a VI. hadtest parancsnoksága csak 9 óra körül kapott megbízható jelentéseket, hogy magyar erők a keleti határokat több ponton átlépve benyomultak szlovák területre. Malár alezredes utasította a légierőt, hogy ellenőrizze az Ugar és Utcás körzetéből érkező híreket, és ha a gépek honvéd csapatokat találnak, intézzenek légítámadást ellenük. Másodlagos célterületként Szobránc és Pálóc körzetét jelölte meg, ahonnan szintén magyar bevonulást jelentettek.²³

9.30 órakor 3 vadászgép indult a 45. századtól Ján Hergott őrmester vezetésével. Ugar és Utcás térségébe. A rossz látási viszonyok ellenére megállapították, hogy jelentősebb magyar erők vonulnak nyugat felé a Kispereszlő–Végaszó, illetve ettől délre, a Kálnarosztoka–Kelen úton. A szlovák vadászgépek 11 órakor Kispereszlő térségében támadást kíséreltek meg a 13. kerékpáros zászlóalj ellen, az erős és szervezett légvédelmi tűz azonban távozásra készítette őket. A vadászgépek déli irányba fordultak és Kálnarosztokánál alacsonytámadást intéztek a 17/III. zászlóalj ellen, majd a Kisberezsnára vezető utat követve Ugar előterében a 17/I. zászlóalj

¹⁹ B. STENGE 2018. I. 111.; OSZTOVOCS 1939. 57.

²⁰ KISS 2014. 83–84.; B. STENGE 2018. I. 113–114.

²¹ HIM HL VKF. Eln. Hdm. 390 323/1939.

²² JANEK 2004. 58.

²³ PETRÍK 1999. 28–34.

csapatrészeit géppuskázták. Jelentésük alapján a hadtest-parancsnokság 11.50-kor utasította a takcsányi csoportot, hogy indítson támadást a magyar csapatok ellen.²⁴

12.30-kor egy szlovák Š–328 felderítőgép szállt fel Felsőhalas–Szobránc–Tiba térségének megfigyelésére, ahol a 2. gépkocsizó dandár egységei tartózkodtak. A szlovák hadvezetés még mindig nem látta át pontosan a magyar szándékokat, ezért ugyanebben az időpontban egy másik Š–328 gépet Kassától nyugatra vetettek be Rozsnyó és Rimaszombat térségében, hogy ellenőrizze, nem lépte-e át a határt a honvédség abban a térségben is.²⁵

13.08-kor a 12. felderítő század 3 Š–328 gépe Wágner hadnagy vezetésével Takcsány–Ugar–Kisberezna körzetébe indult, hogy bombatámadást intézzon a magyar csapatok ellen. Kiskolon–Ladomér térségében kisebb, szakasz erejű katonai egységeket láttak. Ladoméren a templom körül több gépjármű várakozott, melyek orral a magyar határ irányában álltak. A vezérgép egész alacsonyra ereszkedett, de a ködös, felhős időben a személyzet így sem tudta megállapítani, hogy saját vagy ellenséges csapatokat látnak. A repülőeknek nem volt közvetlen híradó kapcsolata a földi erőkkal, így tőlük sem kaphattak használható információt. Keleti irányban továbbrepülve a vezérgép figyelmeztető sorozatot adott le egy menetoszlopra. A katonák szétfutottak, de ebből sem lehetett tudni, hogy szlovákok vagy magyarok voltak.²⁶

14 órakor a gépek elérték Nagybereznát és több bombát dobtak le a pályaudvar körzetében. A robbanások megrongálták az állomás épületét, jelentősebb kárt azonban nem okoztak, a vasúti forgalomban nem volt kiesés. Ezt követően a raj Szobránc felé vette az irányt. Nem sokkal később légvédelmi tűzbe került, és a vezérgép szárnyát gépágyúlövedék rongálta meg. A Tiba–Alsóhalas úton várakozó autóoszlopot pillantottak meg, a katonák azonban olyan nyugodtan viselkedtek, hogy a pilóták nem tudták eldönteni, hogy saját vagy ellenséges csapat. A rossz látási viszonyokra tekintettel Wágner hadnagy úgy döntött, nem intéznek támadást ellenük, hanem visszatérnek Iglóra. Gajdos–Felsőőröcse térségében újra erős légvédelmi tüzet kaptak, de tiszta célpontot nem láttak, így nem dobták le a bombáikat, hanem 15.28-kor leszálltak Iglón. Mindhárom gép kisebb-nagyobb légvédelmi találatokkal tért haza.²⁷

13.14-kor bevetésre került a 49. vadászszázad 3 B–534 gépe Prháček hdgy. vezetésével, Végaszó–Utcás térségében. A gépek 14.14-kor az Utcástól délkeletre Révhely pályaudvarát támadták, ahol a 9. önálló dandár tüzérezrede rakodott ki, melynek veszteségeket okoztak. A raj 14.43-kor tért vissza Iglóra. A parancsnoki gép szárnyát 3 légvédelmi találat érte.²⁸

15.00 órakor a 45. vadászszázad 3 B–534 gépe Svetlík hadnagy parancsnoksága alatt Utcás fölé indult, a községben lévő magyar erők, szállítóoszlop és tüzérség elleni támadásra. Svetlík gépét már az első rácsapásnál súlyosan megrongálta a 9. tüzérezred 1. géppuskás szakaszának tüze. A pilóta fejlövést kapott, a B–534 kigyulladt és Utcástól északra lezuhant, a szárnyai alá felfüggesztett bombák felrobbantak. A másik 2 vadászgép még félórán át lőtte és bombázta a magyar csapatokat, majd 17.05-kor visszatért Iglóra. Danihel tizedes gépét 7 lövedék érte.²⁹

²⁴ HIM HL TGY 3184. 18.; PATAKY – ROZSOS – SÁRHIDAI 1992. I. 21.; GAÁL 1973. 16–17.

²⁵ MNL OL K 148. BM Eln. Om. 1938-23-12 558.

²⁶ Šumichrast 2005 67.; PETRÍK 1999. 28–34.;

²⁷ HIM HL VKF Eln. 1. 3675/1939.; PETRÍK 1999. 28–34.

²⁸ RAJNINEC 1997. 22.; PETRÍK 1999. 28.; B. STENGE 2013. 31.

²⁹ VRANY 1994. 47.; JANEK 2004. 59–60.; LACKO 2010. 123–124.

A szlovák hadvezetés még számolt egy déli irányból induló magyar támadással, ezért 15.30-kor felderítő gépet indítottak Rozsnyó–Rimaszombat térségébe. Az Š–328 azonban semmilyen támadási előkészületet nem tapasztalt. A magyar légtérbe behatoló gépre Rimaszombattól északra, Szabadka-pusztánál tüzet nyitott a 2. határvadász portyázó század egyik járőre.³⁰

16.30-kor újabb 3 Š–328 felderítő került bevetésre az Alsóhalas–Szobránc–Tiba térségében felvonuló magyar erők ellen. A szlovák gépek Gajdosnál 3 Ansaldo 35.M kisharckocsit és 5 gépkocsit fedeztek fel, melyet megtámadtak. A bombák és a gépfegyvertűz megrongálta a helyi vendéglő és szeszfőzde épületét, több tehergépkocsit, 4 magyar katona megsebesült. A köteléket vezető gép (Jozef Ondris őrv. és Anton Slodička hdgy.) azonban légvédelmi találatot kapott. A pilóta megsebesült a lábán. A gép kivált a harcból és hazaindult. Nagymihály felett a 20. gyalogezred laktanyájánál ledobta a felderítő jelentést. Iglót már nem érte el, 30 km megtétele után Szécsudvar közelében kényszerleszállást hajtott végre. A másik 2 gép Tibától délkeletre, Bölcsős térségében lőtt és bombázott magyar gépesített egységeket.³¹

16.20-kor a 49. század 3 vadászgépe indult Takcsány, Utcás, Ugar térségébe. A rajt ezúttal is Prháček hadnagy vezette. A gépek először a Végaszó–Utcás úton vonuló magyar csapatokat támadták. Utcás felett a magyar géppuska és kézfegyvertűz eltalálta Štefan Devan tizedes gépet. A pilóta súlyosan megsebesült, de még eljutott Takcsányig, ahol a pályaudvar közelében kényszerleszállást hajtott végre. Devan belehalt a vérvesztésébe, a szlovák katonák pedig felrobbantották a gépet, hogy ne kerüljön magyar kézbe. A másik 2 gép Ugar–Nagyberezna–Révhely körzetében támadta a magyar csapatokat. Az akció során 2 katona meghalt, 4 fő megsebesült, 10 ló elpusztult. A szlovák vadászok 17.55-kor tértek vissza Iglóra, az egyik gépet 6, a másikat 4 légvédelmi találat érte.³²

Magyar részről a nap folyamán csak felderítő repülésekre került sor. Az 1. távolfelderítő osztály 2 bevetést hajtott végre, a VII. közelfelderítő század 1, a VI. közelfelderítő század Ungvárra kihelyezett raja 2 bevetést teljesített.

Március 23-án a szlovák kormány hivatalosan tiltakozott Budapesten és Berlinben a magyar területfoglalás miatt. Felszólította Magyarországot, hogy vonja vissza a csapatait. Hivatkozott az új német–szlovák védelmi szerződésre, de közölte, hogy akár saját erőből is kész kiűzni a honvédséget szlovák területéről. Malár alezredes 20 órakor parancsot adott a másnapi támadásra, a határ helyreállítására. Ennek kapcsán vitába keveredett a főparancsnokkal, mert minden eshetőséggel számolva egy ezrednyi erőt, 4 üteggel tartaléknak különített el, míg Čatloš ezredes valamennyi rendelkezésre álló egység bevetését sürgette. A szlovák tervek szerint hajnali 4.30-kor indult volna az ellentámadás részben Takesány, részben Nagymihály körzetéből. Ehhez az északi csoportot 1, a délit 2 zászlóaljjal erősítették meg. Katonai szállítókapa-
citás hiányában csapatokat és a hadianyagot polgári gépjárművek igénybevételével juttatták el a keleti határra. A támadás megindítása késett, a katonák egy része csak vonakodva teljesítette az utasításokat, és a parancsnokok is be akarták várni az ígért erősítések megérkezését.³³

A földi erők támogatására hajnalban 4 Š–328 felderítő gépet kellett volna bevetni, de 4.45-kor csak 1 Letov szállt fel Iglóról (František Wágner hdgy. és Ján Gurský hdgy.). A gép 5.30

³⁰ MNL OL. K 148. BM Eln. Om. 1938-23-12 558.

³¹ PATAKY – ROZSOS – SÁRHIDAI 1992. I. 24.; RAJNINEC 1997. 23.; RAJLICH – SEHNAL 1991. 52.

³² HIM HL VKF Eln. 1. 3675/1939.; HIM HL TGY 2721. 33–34.; JANEK 2004. 59–60.

³³ BAKA 2008. 67–68.; B. STENGE 2018. I. 113–114.; OSZTOVICS 1939. 58–60.

körül érte el Takcsány délkeleti légterét, de a sűrű köd miatt sem megfigyelést végezni, sem harcba avatkozni nem tudott, ezért a másodlagos célterület, Szobránc és Tiba körzetében oldotta ki bombáit. Tibán 2 ház kigyulladt és találatok érték a 14. kerékpáros zászlóalj teherautó konvoját. 6 órakor 2 újabb Š–328 került bevetésre, a rossz látási viszonyok miatt azonban nem tudtak eredményes megfigyelést végezni sem Takcsány, sem Alsóhalas–Szobránc térségében.³⁴

Magyar részről reggel a VI. közelfelderítő század 2 He–46E gépe (Jobban Ferenc szkv. és Somody Ferenc fhdgy.; Szántosi János szkv. és Frigyesi Hugó fhdgy.) végzett felderítést részben Vásárhely–Nagymihály–Takcsány körzetében és a hadműveleti terület megközelítési útvonalai felett. A rossz látási viszonyok miatt alacsonyra ereszkedő gépeket a szlovák csapatok több helyen tűz alá vették. Frigyesi gépe 9, Somodyé 2 találatot értett vissza Ungvárra. Nem kizárt azonban, hogy a ködös, felhős időben nehezen azonosítható repülőgépekre a magyar egységek is tüzet nyitottak. A légifelderítés Nagymihály körzetében jelentős csapatösszevonást és páncélosokat észlelt. A Kárpát-csoport parancsnoksága légítámadást rendelt el, melyre a 3/4. bombázó század 3 Ju–86K gépét készítették fel. A Honvéd Vezérkar azonban ehhez nem járult hozzá, nem kívánta Nagymihály bombázásával tovább eszkalálni a helyzetet.³⁵

6.30-kor bevetésre került a 49. század 3 B–534 gépe Prháček hadnagy vezetésével. A vadászgépek 7 órakor támadást intéztek a Szobráncnál egy géppuskaállás, a fürdő térségében parkoló vonatalakulat és a községtől délnyugatra lévő üteg ellen. 7.15-kor 3 Š–328 gép jelent meg ugyanebben a térségben és bekapcsolódott az Alsóhalas, Szobránc, Tiba elleni támadásba. Alsóhalason 5–6 bombát dobtak le, amitől a vendéglő, a szeszfőzde és a malom kisebb károkat szenvedett. Támadtak egy útzárat és egy géppuskaállást. Szobráncon a község főutcáját, illetve a település szélén lévő üteget lőtték és bombázták. Találat érte a posta épületét, melynek teteje súlyosan megrongálódott. Meghalt egy szlovák postai alkalmazott. Az ütegalás közelében felrobbant egy lőszereskosci. Tibánál a községen átvonuló magyar csapatokat támadták. Ennek nyomán több ház kigyulladt. 7.30 körül az Š–328 felderítő gépek Pálóc felé indultak és a község mellett tüzelőállást fogláló üteg ellen intéztek támadást 6 bombával és géppuskatűzzel.³⁶

A szlovák légítámadások személyi és haditechnikai veszteségeket okoztak. Alsóhalason a 2. gépkocsizó felderítő zászlóalj és a 14. kerékpáros zászlóalj állományából 2 fő meghalt, 4 fő megsebesült. Szobráncon a 2. felderítő zászlóalj és a 2. gépi vontatású tüzerosztály 1. ütege 5 halottat vesztett, és meghalt 1 polgári gépkocsivezető. A Szobránc és Tiba közötti úton a 106/3. hadtápszázad 3 embert vesztett. Tibán a 6. gépkocsizó lövész zászlóalj állományából 6 fő elesett. A bombázások során megsemmisült 1 Hansa-Lloyd félláncaltapas tüzéségi vontató, 1 Ford és 1 Rába F1 teherautó, 3 további gépkocsi megrongálódott. A csapatlégvédelem, illetve a honvéd legénység hevesen lőtte a támadókat és az egyik szlovák gépet megrongálták.³⁷

A szlovák repülők megjelenésekor riasztották az Ungváron állomásozó 1/1. vadászszázadot. A készségi raj 3 CR–32 gépe, Negro Aladár főhadnagy vezetésével gyorsan a helyszínre ért és 7.44-kor Szobránc felett összezsapott a szlovák repülőekkel. Negro lelőtte Prháček hadnagy gépét, amely kényszerleszállást hajtott végre, de a szárnya alatt lévő bombák felrobbantak és a pilóta életét vesztette. Szoják Sándor őrmester lelőtte Cyril Martiš tizedes gépét. A pilóta,

³⁴ HIM HL VKF. Eln. 1. 3675/1939.; PETRIK 1999. 30.

³⁵ B. STENGE 2013. 47.

³⁶ HIM HL VKF Eln. 1. 3675/1939.; HIM HL TGY 2721. 34.

³⁷ HIM HL HM Eln. 3.b. 16 787/1939.; HIM HL TGY 2787. V. 202.

Vámoslucska közelében, saját területen kényszerleszállást végzett. A gép összetört, de Martiš életben maradt. Kertész Árpád őrmester Felsőremete térségében megrongálta Michal Karas őrvezető gépét, a szlovák pilóta azonban vissza tudott repülni a bázisára.³⁸

A reggeli órákban érkezett meg Iglóra Pöstyénből a 37., 38., és 39. szlovák vadászpilóta század vegyes köteléke, Ďumbala hadnagy parancsnoksága alatt. Öt gép egy csoportban szállt le, a 6. B–534 (Jan Jurek tiz., 38. század) elszakadt a többitől, késve érkezett meg, és a reptér egy mélyen felázott részén landolt, ahol orrára billent és besüllyedt a sárban. A tizedesnek nem esett baja. Az újonnan érkezett pilóták néhány órával később már bevetésre kerültek.³⁹

A szlovák ellentámadás 10 órakor indult meg. Északon a 16. gyalogezred részei és 1 üteg Kiskolon térségében a 38/I. honvéd zászlóaljat, Kálnarosztokánál pedig a 17/III. zászlóaljat próbálta kivetni az állásaiból. A magyar csapatok azonban a tüzérség hathatós támogatásával visszaverték a támadást. A 17/III. zászlóalj öntevékeny akcióval megszállta a Kálnarosztoka–Takcsány utat ellenőrző 370. sz. magaslatot. Ettől északra a szlovákok bizonyos sikert értek el, 10.45-kor elfoglalták Darát és 228. sz. magaslatot, de további előrenyomulásukat a magyar erők megállították. Ugyanekkor a 21. gyalogezred részei 3 üteggel Nagymihály térségében indítottak támadást. Az egyik csoport Józsa–Németvágás körzetéből Felsőhalas és Jeszenő felé nyomult, a másik Lucska–Fogas irányából Alsóhalas felé. A Jeszenő elleni támadás a magyar tüzérségi tűzben elakadt, a szlovák csapatok visszavonulásra kényszerültek. Felsőhalasnál azonban a védekező honvédek civil ruhás Hlinka-gárdisták támadták hátba. Fel kellett adni az állásaikat, de sikerült kitörniük a bekerítésből. A község szlovák kézre került.⁴⁰

A szlovák földi csapatok támogatására 10.30-kor a 45. vadászszázad és a 12. felderítő század 3–3 gépe Szobránc és Tiba térségébe indult. A köteléket magyar részről heves elhárítótűz fogadta. A reggeli bombázások után megerősítették a honvéd egységek légvédelmét, előre telepítették a 2. légvédelmi gépágyús üteg alegységeit. A Jozef Páleniček hadnagy vezette 3 vadászgép páncélos és gépkocsizó egységet támadott géppuskatűzzel és bombákkal. Páleniček hadnagy gépét légvédelmi találat rongálta meg. A pilóta kényszerleszállást hajtott végre saját területen. A 14. kerékpáros zászlóalj géppuskái tüzeben Jozef Zachar őrvezető gépe is megrongálódott. A pilóta magyar területen végzett kényszerleszállást és hadifogságba esett. Az Š–328 gépek a 2. gépkocsizó tüzérsztály oszlopát bombázták, mely során több gépjármű megsemmisült. Jozef Ondris őrvezető és Anton Slodička hadnagy gépe légvédelmi gépágyú találatot kapott. A pilóta súlyosan megsebesült és a gép vezetését a megfigyelő vette át. Sikerült saját terület fölé jutniuk, ahol kényszerleszállást hajtottak végre.⁴¹

A szlovák légitámadás miatt riasztották az ungvári vadászokat. A Surányi Elemér főhadnagy vezette 3 CR–32 késve érkezett Szobránc fölé, már nem találta ott a szlovák repülőket. Kertész őrmester gépének motorja a bevetés során kigyulladt, a pilóta ejtőernyővel kiugrott. A Központi Repülőgépjavító-műhely vizsgálata szerint anyagkifáradásos főtengely-törés keletkezett, ami a Fiat A–30 motorral máskor is előfordult. A szlovák támadások nyomán kialakult helyzet tisztázására bevetették a VI. KF század egy He–46E gépét (Jámbor László fhdy. és Fehér Béla zls.) előbb a Nagymihály–Takcsány közötti hadműveleti területet repülte

³⁸ FARKAS 1942. 51–54.; HIM HL TGY 3327. II/11. 27–28.; SZENTNÉMEDY 1939. 110–112.

³⁹ VRANÝ 1994. 47.

⁴⁰ BAKA 2003. 68.; OSZTOVICS 1939. 58–60.; B STENGE 2018. I. 113–114.; SZABÓ 2018. 62.

⁴¹ HIM HL VKF Eln. 1. 3675/1939.; HIM HL TGY 2787. V. 202.; FARKAS 1942. 51–54.

végig, majd a Homonna–Varanno–Nagymihály térségében zajló katonai forgalomról gyűjtött adatokat.⁴²

12.05-kor 1 Š–328 felderítő gép 1000 m magaságból 4 db 50 kg-os bombát dobott le az ungvári hídra. Bizonyos értelemben ez volt az egyetlen stratégiai jellegű szlovák légi akció. Két bomba a hídtól 200 m-re a folyóba esett, a másik kettő a város nyugati szélén húzódó kertsort találta el, a hídtól 800 m-re, kisebb épületkárokat okozva. A támadás után riasztották az 1/1. vadászszázad készségi raját, mire azonban a gépek a levegőbe emelkedtek, a Š–328 már eltávozott. A szlovák személyzet (Jozef Kolembus hdgy., és Mikuláš Udut hdgy.) beszámolója szerint a bombázás során több magyar katona meghalt, illetve megsebesült, akik a híd alatt ke-restek menedéket. Ezt azonban magyar források nem erősítették meg.⁴³

A déli órákban újabb szlovák támadás indult Nagymihály körzetéből Alsóhala–Szobránc, illetve Pálóc irányába. Ennek támogatására Ďumbala hadnagy vezetésével 3 B–534 vadászgép került bevetésre Szobránc és Tiba térségében. A szlovák gépeket heves elhárítótűz fogadta, az egyik vadászgép megrongálódott. A raj Tibánál honvéd menetoszlopot támadott. Két útmenti ház tetőzete kigyulladt, több katona megsebesült. A Pálóctól északra lévő Ung-hídat egy szlovák század szállta meg. Egy szakasz átkelt a hídon, de az 1. huszárezred megakadályozta, hogy betörjön a községbe. 13 órakor a magyar csapatok ellentámadást indítottak. A 2. gépkocsizó dandár kisharcocsi százada és más tartalékok bevetésével sikerült viasszaszorítani a szlovák erőket a Szobránc–Nagymihály út mentén, majd 14 órakor Pálóc térségében is.⁴⁴

Iglóról 13.45-kor 3 Š–328 szállt fel Mikulaš Guljanič főhadnagy parancsnoksága alatt, hogy támadást intézzon a Szobránc térségében lévő magyar csapatok ellen. 14 órakor 3 B–534 vadászgép (45. szd.) indult utánuk Ján Hergott őrmester vezetésével, és Nagymihály felett csatlakozott a felderítőkhöz. A szlovák gépek 14.15 és 14.45 között Szobránc–Tiba körzetét támadták. Tibára 6 db 20 kg-os bombát dobtak, melyek azonban jelentősebb kárt nem okoztak, de a szlovák gépek gyújtólövedékei hatására 2 ház padlása kigyulladt. 14.50-kor a kötelék Pálóc fölé ért, ahol a 16. kerékpáros zászlóalj és a 2. lovas tüzérsztály alegységeit támadta. A szlovák gépek feltűnésekor magyar csapatok riasztották az 1/1. vadászszázadot, hogy több ellenséges repülő halad Szobránc, Ungvár felé. Az 1/1. század korábban már parancsot kapott, hogy 15 órakor települjön át Miskolcra, ahonnan bombázókat kísért volna bevetésre. Csekme Béla századparancsnok azonban a közeledő szlovák gépek elhárítása mellett döntött.⁴⁵

Az 1/1. század 9 CR–32 gépe 14.50-kor Pálóc felett csapott össze a szlovák repülőkkal. A harc során Palkó László főhadnagy lelőtt egy felderítő gépet (Gustav Pažický őrv. és Ferdinand Švento hdgy.), amely az Ung szlovák oldalán zuhant le. A pilóta meghalt, a megfigyelő sebesülten ejtőernyővel kiugrott és a magyar oldalon ért földet. Amikor az 1. huszárezred járőre odaért hozzá, Švento elő akarta venni az iratait, de a huszárok azt hitték, hogy a fegyveréért nyúl, ezért lelőtték. Purity hadnagy súlyosan megrongált egy Š–328 gépet (Jozef Drlička őrv. és Ladislav Šronkfhdy.), amely kivált a harcból és Őrmezőnél kényszerleszállást hajtott végre. A vadászgépek harcában Negró Aladár főhadnagy lelötte Hergott őrmester gépét. A pilóta könnyebben megsebesült és az égő géppel saját területen, Bánócnál sikeres kényszerleszállást hajtott végre.

⁴² HIM HL VKF. Eln. 1. 4496/1939.; HIM HL TGY 3707. 108–112.

⁴³ HIM HL Vkf El. 1. 3675/1939.; OSZTOVICS 1939 57–58.; Szlovák légítámadások... 1939. 102.

⁴⁴ HIM HL TGY 3327. II/11. 27–28.; KISS 2014. 91., 99.; B. STENGE 2018. I. 109–114.

⁴⁵ MNL OL K 148. BM Eln. Om. 1938-23-12 558.; HIM HL TGY 2787. V. 202.; HIM HL TGY 2721. 34–35.

Szóják Sándor őrmester František Hanovec szakaszvezető gépét lőtte le, amely Ungszenna mellett végzett kényszerleszállást. Békássy Antal főhadnagy Martin Danihel tizedes gépét rongálta meg. Találatot kapott az üzemanyagtank, a hajtóanyag nagyrésze elfolyt, a szlovák repülő Hét-hárs közelében kényszerleszállást végzett.⁴⁶

A szlovák erők 16.45-kor újabb támadást indítottak. Egy megerősített század, 5 OA vz. 30 páncélgépkocsi fedezete mellett megpróbálta visszafoglalni Alsóhalast. A 14. kerékpáros zászlóalj heves tüzzel fogadta a támadókat, egyik 3,7 cm-es páncéltörő ágyúja kilőtt egy páncélgépkocsit, egy másikat pedig megrongált. A szlovákok erre visszavonultak.⁴⁷

Az erősödő szlovák légiaktivitás miatt a magyar légierő parancsnoksága 12 órakor utasítást adott Igló és Eperjes reptérének bombázására. Az elfogott szlovák pilóta megerősítette a magyar távfelderítők jelentését, hogy a szlovák gépek ezt a két bázist használják. A légierő vezetése nagyszabású stratégiai bevetést tervezett (36 bombázó és 27 vadászgép bevonásával). A parancs szerint a 2/II. és a 3/II. bombázóosztály (2/3., 2/5. és 3/4., 3/5. szd.), valamint az 1/I. vadászrepülő osztály (1/1., 1/2., 1/3. szd.) gépei 16 órakor Miskolc légtérében találkoztak volna, hogy Igló fölé repüljenek. Az 1/2. vadászszázad külön parancsot kapott, hogy intézzon támadást a felsősebesi reptér ellen, ahol a feltételezés szerint egy B-534 század tartózkodott. A magyar vadászgépeket ezért 8-8 db 2 kg-os repeszbombával szerelték fel.⁴⁸

A támadással kapcsolatban azonban kezdettől komoly problémák jelentkeztek. Az 1/3. vadászszázad a felázott csapi reptérről még mindig nem volt bevethető. A szombathelyi 2. bombázóezred parancsnoka (Orosz Béla alez.), mivel nem kapott egyértelmű utasítást 3 alkalommal is megváltoztatta a gépek bombaterhelését, így a felkészülés 4-5 órát vett igénybe. A 2/3. és 2/5. bombázószázad lekészte a bevetést, csak késő délután érkezett meg Mátyásföldre, üzemanyag-utántöltésre, amikor a 3/II. osztály támadása már lezajlott.⁴⁹

A 3/II. osztály több gépénél műszaki problémák jelentkeztek, a 3/4. századnak csak 6, a 3/5. századnak 7 gépe volt bevethető. A 3/3. század gépeinek bevonásával végül 2 támadó csoportot alakítottak ki 8-8 géppel. Az élen a 3/4. század 1. raja repült (pk. Vághelyi Gyula szds.), majd Joubert Edvin főhadnagy raja következett, az első hullámot a 3/3. század „kölcsön” gépei zárták. A második hullámot a 3/5. század képezte (pk. Eszenyi Dénes szds.). A gépek 10 db 50 kg-os romboló, 16 db 10 kg-os repeszbombát és 64 db 1 kg-os gyújtóbombát vittek.⁵⁰

A bevetést késleltette, hogy a parancsnoki raj gépein bombát kellett cserélni, mert ezt a 3 Ju-86K gépet korábban a Nagymihálynál gyülekező szlovák csapatok és páncélosok ellen tervezték bevetni, a reptér elleni támadáshoz viszont más jellegű bombakészletre volt szükség. Kovács Elemér őrnagy a 3/II. osztály parancsnoka igyekezett gyorsítani az előkészületeket, így azonban elmaradt az ellenőrzés, közte a rádiókészülékek kontrollja. Az indulás előtt Joubert főhadnagy rajánál műszaki gond jelentkezett, ezért a startjuk csúszott. Kovács őrnagy úgy döntött, hogy nem a parancsnoki géppel repül, hanem az utolsóként felszálló Joubert-rajjal.⁵¹

⁴⁶ HIM HL TGY 3327. II/11. 30–32.; RAJNINEC 25–26., 30.; Šumichrast 2005. 68.; BECZE 2003. 206–208.

⁴⁷ OSZTOVICS 1939. 58–60.; B. STENGE 2018. I. 113–114.

⁴⁸ HIM HL VKF Eln. Hdm. 390 324/8./1939.; HIM HL VKF Eln. 1. 4561/1939.; BÁNHIDI 1983. 77.

⁴⁹ PATAKY – ROZSOS – SÁRHIDAI 1992. I. 31–32.; HIM HL TGY 3327. II/11. 36.

⁵⁰ HIM HL VKF Eln. 1. 3675/1939., 4561/1939.

⁵¹ HIM HL VKF Eln. 1. 3581/1939.

Az élen induló Vághelyi százados várt egy ideig Debrecen légterében, majd Miskolcot elérve szintén várakozott, mivel azonban Joubert raja még mindig nem tűnt fel, a százados átvette a parancsnokságot és Igló felé indult. Ferenc József őrmester, pilóta (3/5. szd.) Ju-86K gépének egyik motorja leállt, ezért visszafordult Debrecenbe. A miskolci várakozó légterben 3/5. század B.351 jelzésű gépe (Lantos Péter őrm. pilóta, Tuba István zls. megfigyelő) a személyzet gondatlansága miatt véletlenül kioldotta a bombáit, melyek Harsány és Emőd között csapódtak a földbe. Az 50 kg-os bombák nem robbantak, mert még nem voltak élesítve, a 10 kg-osak viszont detonáltak, szerencsére lakatlan területen, így nem okoztak számottevő kárt. Miskolcnál a vadász kíséretből csak az 1/2. század jelent meg, mert az 1/1. század a Pálóc fölött vívott légi harc-ból visszatérve még feltöltés alatt állt, nem volt bevethető.⁵²

A Joubert-raj végül 15–20 perces késéssel emelkedett a levegőbe, de csak 2 géppel, mert a 3. gépen (Lelkes Győző őrm. pilóta) közvetlen a start előtt besültek a gyújtógyertyák. A késés miatt Joubert eltért az eredeti útiránytól, kihagyta a miskolci kitérőt és egyenesen Igló felé repült. Lelkes őrmester csak további 15 perc múlva szállt fel, de hiába sietett a raj után, Joubert irányváltoztatása miatt nem találta meg őket. Amikor Miskolc fölé ért már egyetlen magyar gépet sem látott a légterben, ezért visszafordult Debrecenbe.⁵³

Joubert B.348 számú gépén Kovács őrnagy a hátsó lövészállásában foglalt helyet. Indulás után derült ki, hogy rossz a gégemikrofonja, nem tud kommunikálni sem saját legénységével, sem a többi géppel. A gép néhány napja behívott megfigyelője, Elsner Gyula tartalékos zászlós csak átnézeti térképet vitt magával, részlettérképe nem volt és nem készített útvázlatot sem. Amikor nagy késéssel Rozsnyó fölé értek, a megfigyelő azt hitte, hogy már Igló felett járnak, és megkezdte a bombázást. A 90 db bomba a város szélén fekvő lovassági gyakorlótérre hullott (a laktanyától 6–800 m-re), amit Elsner repülőtérnek nézett. A kísérő gép személyzete (Lévay Győző hdgy. pilóta és Skriba Ferenc zls. megfigyelő) látta, hogy nem Igló felett vannak, ezért nem oldotta ki a bombáit, hanem azokkal együtt tért vissza Debrecenbe.⁵⁴

A 12 gépre apadt bombázó kötelék 2000 m (a 9 kísérő vadász 2500 m) magasságban ért Igló fölé. A várost meglepetésszerűen érte a légitámadás. A szlovák légvédelmi figyelőszolgálat még nem épült ki. A légiriadót már csak a bombázás megindulása után rendelték el, a lakosság egy része az utcán állva nézte a repülőket, mert sajátuk hitték. A reptér megközelítése során a Ju-86K gépek 1000 m-re ereszkedtek, és 16.43-kor rajonként megkezdtek a támadást. Az utolsó raj egyik gépén Kenderessy Brúnó hadnagy elfelejtette bekapcsolni az elektromos kioldó rendszert, így a bombák a bombatárban maradtak, azokkal együtt tért vissza Debrecenbe.⁵⁵

Az iglói reptérre 10 magyar gép 900 db (7,2 t) 1–50 kg-os repesz, romboló és gyújtóbombát dobott. A támadás a reptér Hernád-parti szélét érte. A 12. felderítő század hangárját pedig telibe találta egy 50 kg-os bomba, további 4 pedig a hangárok közelébe esett. Bomba robbant a parancsnoki épület falánál, a garázsokat és az ott lévő autókat 4 db 50 kg-os bomba rongálta meg. Egy bomba a kapu mellett csapott be és megölt 3 katonát, köztük Udut hadnagyot. A tisztí szállást és a legénységi laktanyát 1-1 50 kg bomba rongálta meg. A reptér közelében lévő pályaudvart és laktanyát 6 bomba találta el. A támadás során felrobbant egy lőszerraktár, kiégett egy

⁵² HIM HL VKF Eln. 1. 4561/1939.; BÁNHIDI 1983. 77.

⁵³ HIM HL TGY 2787. V. 204–206.; HIM HL VKF Eln. 1. 4561/1939.

⁵⁴ HIM HL VKF Eln. 1. 3581/1939., 3675/1939.; HIM HL TGY 2787. V. 204.

⁵⁵ RAJLICH – SEHNAL 1991. 4.; BÁNHIDI 1983. 77–78.

üzemanyagtároló ciszterna. A bombázás következtében 5 katona és 8 civil vesztette életét, és 14 katona és 14 civil pedig megsebesült. A sebesültek közt volt Zmátlo százados a 3/II. osztály, Paleníček hadnagy, a 45. és Ďumbala hadnagy, a 37. század parancsnoka.⁵⁶

Az iglói repülőtéren volt ugyan légvédelme, de hiányzott a kiképzett legénység és kevés volt a lőszer, mert a nagyobb készleteket tároló raktárak Schutzzone-ban voltak. A bombázás alatt 4 Oerlikon gépágyú tüzelt a támadókra, és 2 Ju-86K gépet könnyebben megrongált, de csak a már megtöltött táraikat tudták kilőni, mert a legénység nem értett az újratöltéshez. Egyes források szerint a támadást követően 2 B-534 vadászgép (Ján Goralík tiz., František Cyprich szk.) indult a távozó magyar kötelék után, azonban már nem tudták beérni.⁵⁷

A támadás idején 30–40 szlovák gép volt a reptéren. Ebből 12 hadigépet ért rongálódás: 4 Š-328, 1 Š-128, 4 Ap-32, 2 B-534, 1 B-71. A bombázás után Igló felett átrepülő magyar távolfelderítő jelentése szerint 17 gép pusztult el vagy rongálódott meg, köztük 6–7 kétmotoros. Ez azonban téves megállapítás volt, mert a 3/II. osztálynak nem volt ennyi kétmotoros gépe. A bombázást követően az 1/2. század gépei támadást intéztek a felsősebesi reptér ellen. A bázis azonban már üresen állt, mert az ott állomásozó B-534 gépeket korábban Iglóra telepítették.⁵⁸

A bombázás után a szlovák légierő már nem hajtott végre több támadó bevetést. A 3/III. repülőosztálytól kölcsönzött vadászgépeket visszarepülték Pöstyénbe, hogy egy újabb magyar akció ne pusztíthassa el azokat. Az iglói gépek egy részét pedig tábori repterekre telepítették át: Nyársardóra (Kisszeben DNY 4 km) és Csütörtökhelyre (Igló ÉNY 7 km). Március 31-én a keleti légtér védelmére Pöstyénből megérkezett a 39. vadászszázad (pk. Ivan Novotny fhdgy.), amely szintén Csütörtökhelyre települt. A század április 8-án tért vissza Pöstyénbe.⁵⁹

A KONFLIKTUS LEZÁRÁSA – KÖVETKEZMÉNYEK, TAPASZTALATOK

Március 25-én Čatloš miniszter parancsot adott, hogy a szlovák erők támadó műveletet már ne indítsanak, csak a magyar akciókra reagáljanak. Ezen a napon Iglóra érkezett Ján Ambruš alezredes, a szlovák légierő parancsnoka, aki éjszakai légitámadást akart szervezni Budapest ellen. Čatloš azonban elutasította a tervet, ahogy az Ungvár, Miskolc és Rimaszombat bombázására vonatkozó javaslatot is, mert a magyar városok elleni szlovák légitámadásoknak súlyos következményei lehettek volna Szlovákia számára.⁶⁰

A földi harcok azonban folytatódtak, mert a várható fegyverszünet előtt mindkét fél javítani akart a pozícióján. Reggel 6.50-kor Nagymihály felől egy szlovák páncéltörő egység (2 Tatra T27 teherautó, 2 PUV vz. 3,7 cm-es páncéltörő ágyú) futott bele az Alsóhalasnál felállított magyar útzárbá. A 14. kerékpáros zászlóalj páncéltörő ágyúja és géppuskái, mindkét teherautót megsemmisítették. Pálóc térségében a 2. lovasdandár 1. ágyús ütegének személyzete az Ung szlovák oldalán egy leszállt repülőgépet fedezett fel. Magyar vadászgépnek gondolták, ezért egy járőr kelt át a demarkációs vonalnak számító Ungon, amely tűzharcban elűzte a gépre viigázó őrséget. Kiderült, hogy egy szlovák B-534 gépről van szó, a szárnyai alatt 6 db 5 kg-os

⁵⁶ HIM HL VKF Eln. 1. 4561/1939.; LACKO 2010. 124.; B. STENGE 2018. I. 111–112.

⁵⁷ JANEK 2001. 306.; PETRIK 1999. 36–38.; RAJNINEC 1997. 28–29.; B. STENGE 2013. 64.

⁵⁸ HIM HL TGY 2721. 35.; RENNER 2016. 223–224.

⁵⁹ PATAKY – ROZSOS – SÁRHIDAI 1992. I. 31.; LACKO 2010. 120.

⁶⁰ JANEK 2004. 67.; RAJNINEC 1997. 29.; B. STENGE 2013. 84.; PETRIK 1999. 46.

bombával. A gép magyar hadizsákmány lett. Napközben élénk harcok folytak az északi szakaszon is. Összecsapások voltak a 287. sz. magaslat birtoklásáért. Kiskolontól északkeletre a szlovákok 2 támadást is indítottak a 370. sz. magaslat visszavételére, de a 17/III. zászlóalj tartalékok bevetésével ezt megakadályozta. A stratégiai pozíciók javítása érdekében a magyar csapatok elfoglalták a 443. sz. magaslatot (Bak-tető) is.⁶¹

Március 26-án a két fél tűzszünetben állapodott meg, de ezt mindkét oldalról megsértették. Dél előtt Felsőhalas ellen indult szlovák támadás, de a magyar tüzérség visszaverte. Északon, Kiskolon térségében folytatódta az összecsapások, a honvédség megszállta a 354., és a 434. sz. magaslatot. A szórványos harcok másnap is folytatódtak. Északon a magyar erők birtokba vették a 420. sz. magaslatot. A déli szektorban, Sárosmező–Bunkós térségében szakasz erejű szlovák támadásra került sor, de a magyar gyalogsági és tüzérségi tűzben elakadt. A folyamatosan érkező erősítések folytán ekkorra más jelentős szlovák erő csoportosult a keleti határok mentén. Takcsányánál František Krakovský százados vezetésével 1250 fő gyülekezett, Nagymihálynál 5470 fő állt készenlétben František Pouska alezredes parancsnoksága alatt. Mögöttük mintegy 3000 fő tartalék vonult fel. Ezt 800 fő határvédelmi erő egészítette ki. Mindez összesen 10 500 főnyi haderőt jelentett (606 géppuska, 12 aknavető, 32 db 8–10,5 cm-es löveg, 18 páncéltörő ágyú, 3 harckocsi, 7 páncélgépkocsi).⁶²

Március 27-én Budapesten megalakult a magyar–szlovák határkijelölő vegyesbizottság. Ennek ellenére 28-án még sor került elszórt helyi összecsapásokra. Reggel Felsőrőcse felől Bunkós irányába szakasz erejű szlovák támadás indult a 2. lovasdandár tábori őrsi ellen, de a magyar tüzérség a dandár kisharckocsi szakaszának beavatkozása visszavetette a szlovákokat. 9 órakor a magyar légi felderítés Fogas térségében nagyobb csapatösszevonást és páncélosok jelenlétét észlelte, ami egy Alsóhalas–Szobránc elleni támadásra utalt. A 2. gépkocsizó dandár előre vonva a hátsó alakulatok páncéltörő és légvédelmi ágyúit, úttorlaszokat állítottak és harckocsiaknákat telepítettek. Támadásra végül nem került sor. A szlovák vezetés Németország segítségét kérte, de Berlin a magyar területi igény elfogadására és mielőbbi megegyezésre szólította fel Pozsonyt. Ezen a napon átfogó fegyverszünetben és egy 2–3 km széles semleges zóna létrehozásában, valamint 48 órán belül fogolycserében állapodott meg a két fél.⁶³

Március 31-én került sor a határkijelölő bizottság 2. ülésére. A szlovákok az átadandó keleti határsávért cserébe területi kompenzációt kértek, de ezt a magyar fél elutasította. A nap folyamán a szlovák légierő újabb veszteséget szenvedett. A 13. felderítő század egy gépe Iglóról Csütörtökhelyre készült átrepülni. A felszállás során azonban az Š–328 nekiütközött a még március 24-én sárba ragadt B–534 gépnek. A bekövetkező robbanásban a személyzet 328 (Ladislav Sulík tiz. és Anton Slodička hdgy.) életét veszítette. Meghalt Štefan Hodúr tizedes is, aki éppen a lőszerkészletet szerelte ki a mozgásképtelen vadászgépből.⁶⁴

Április 4-én megszületett a megegyezés a két ország közötti új határokról. Április 7-én a honvédség bevonult a Magyarországnak ítélt, de még meg nem szállt területekre. Ezzel mintegy 1056 km² terület, 78 település (45 000 lakos) került Magyarországhoz. A „kisháború” néhány napja alatt a magyar veszteség 24 halott és 56 sebesült volt. A halottak közül 18 fő (75%)

⁶¹ HIM HL KJ I. d. 141., 487., 580., 845., 866. sz.; KISS 2014. 87–92.; SZABÓ 2018. 62–63.

⁶² B. STENGE 2018. I. 112–115.; OSZTOVICS 1939. 61–62.; B. STENGE 2018. I. 110.; BAKA 2003. 72.

⁶³ MNL OL K 64. Res. Pol. 1939-33/a.-318. 93. sz.; KISS 2014. 92.; OSZTOVICS 1939. 59–61.

⁶⁴ VRÁNY 1994. 47.

légítámadások következtében vesztette életét. A szlovákok 36 halottat és mintegy 120–150 sebesültet vesztek, 571 fő fogságba esett (360 szlovák, 211 cseh, morva), akik néhány nap után visszanyerték szabadságukat. A harcok során a magyar légierő 1 vadászgépe műszaki okból lezuhant, 1 CR–32, 2 Ju–86K és 3 He–46E könnyebben megrongálódott. A szlovák légierő a „kisháborúban” 11 gépet veszített (8 B–534, 3 S–328) és 5 gépe megrongálódott. Igló bombázása során, a földön rongálódásokat szenvedett további 12 gép. Repülőbalesetben még 2 hadigép semmisült meg. A hajózó állományból meghalt 8 fő (légiharcban 5, Igló bombázásában 1, balesetben 2 fő), megsebesült 5 fő, 1 fő pedig fogságba esett.⁶⁵

A magyar–szlovák kisháború a hadműveletek korlátozott volta és a bevetett repülőgépek kis száma ellenére számos tapasztalattal szolgált. A ritka úthálózatú, helyenként nehezen járható területen a gyors reagálásra képes repülő erők szerepe felértékelődött. A földi csapatok és a légierő közötti közvetlen kommunikáció hiánya azonban megnehezítette a repülők hatékony alkalmazását. Stratégiai jellegű támadásokat 1-1 kivételtől eltekintve egyik fél sem indított. A repülőgépek közvetlen a harctér felett működtek, támogatták a földi csapataikat. Civil célpontokat nem támadtak, a települések területén is csak az ott lévő csapatokat lőtték és bombázták. Földközeli harcra tervezett korszerű gépekkel (zuhanóbombázó, csatarepülő) azonban egyik fél sem rendelkezett. A szlovák gépek alacsony támadásai zavart okoztak ugyan, de komoly eredményt nem hoztak, viszont érzékeny veszteséggel jártak. A csapatlégvédelem géppuska- és gyalogság kézifegyver-tüze igen hatásosnak bizonyult ellenük.⁶⁶

A magyar légierő első „háborús” alkalmazása során a trianoni tiltások miatti kényszerű rejtés minden hátránya megmutatkozott. A repülő csapatok tevékenységét tapasztalathiányból eredő szervezési és vezetési problémák nehezítették. A központi tervek nem álltak összhangban a csapatok valós lehetőségeivel. A légierő gépanyaga elavult típusokból állt. A repülő egységek komoly technikai problémákkal küzdöttek. Az Igló elleni bombatámadás során több gép műszaki okok miatt kiesett. Az egyetlen gépvesztést (CR–32) is műszaki gond okozta. A szlovák vadászgépek gyorsabbak voltak és nagyobb tűzerővel rendelkeztek, a velük szembeni magyar siker csak a pilóták jobb felkészültségének volt köszönhető. A bombázó személyzetnél viszont érződött a gyakorlottság hiánya. Nem álltak rendelkezésre megfelelő kiképző gépek, a hadigépeket viszont kímélni kellett. Probléma volt a légierő infrastruktúrájával, bizonytalanul működött a híradó összeköttetés, a repterek egy része használatra alkalmatlan volt. A Honvéd Vezérkar értékelése szerint a légierőnek, ahogyan az egész honvédségnek is még 3–5 év fejlesztésre lett volna szüksége, hogy sikerrel alkalmazható legyen egy háborús konfliktusban.⁶⁷

Horthy Miklós kormányzó külön tiszti parancsban méltatta a magyar légierő teljesítményét, és mintegy 100 fő kapott kisebb-nagyobb kitüntetést. Hivatalos elmarasztalásban csak Joubet főhadnagy és Elsner zászlós részesült, Kovács őrnagyot pedig csendben más beosztásba helyezték. A felmerült problémák kezelése évekig váratott magára, pedig a Honvéd Vezérkar helyzet-elemzése is megállapította, jelentős fejlesztésekre lenne szükség ahhoz, hogy a magyar légierő sikerrel alkalmazható legyen egy háborús konfliktusban. Sok idő azonban erre nem kínálkozott. 1941-ben Magyarország már egy „nagy háború” részesévé vált.

⁶⁵ MNL OL K 28. ME 3. t. 16 455/1939.; B. STENGE 2018. II. 124–129.; RAJLICH – SEHNAL 1991. 52–53.

⁶⁶ HIM HL HM Eln. I. 86 372/1939.; HIM HL VKF Eln. I. 3675/1939.; Szlovák légítámadások... 1939. 102.

⁶⁷ HIM HL VKF Eln. I. 5046/1939.; B. STENGE 2018. II. 122–123.; ERDEŐS 2007. I. 298.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL):

MNL OL K 28. Miniszterelnökség (ME)

MNL OL K 64. Külügyminisztérium Rezervált Politikai ir. (KÜM Res. Pol.)

MNL OL K 148. Belügyminisztérium Elnöki ir. (BM Eln.)

HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HIM HL)

HIM HL Honvéd Vezérkar Főnöke Elnöki ir. (VKF Eln.)

HIM HL Honvédelmi Minisztérium Elnöki ir. (HM Eln.)

HIM HL Tanulmánygyűjtemény (TGY)

HIM HL Kitüntetési javaslatok (KJ)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

A 2. lovasdandár működése Kárpátalján. (1939) *Magyar Katonai Szemle*. 9. évf. 7. sz. 1–17.

B. STENGE CSABA (2018): Magyar hadműveletek Kárpátalja visszacsatolása során, 1939. március. II. fázis. I–II. rész. *Seregszemle*. 16. évf. 2. sz. 106–114. és 3–4. sz. 121–129.

BAKA, IGOR (2008): Maďarská agresia na východné Slovensko v marci 1939. In: Daniel Šmihula (ed.): *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti*. Bratislava, Úrad vlády Slovenskej republiky. 62–76.

BÁNHIDI ANTAL (1983): Az iglói repülőtér bombázása. *Magyar Szárnyak*. 12. évf. 1983. 12. sz. 77–78.

BECZE CSABA (2003): Tűzkeresztség. A magyar Királyi Honvéd Légierő és a Szlovák Légierő Slovenské Vzdušné Zbrane) első harci bevetése 1939 márciusában. *Magyar Szárnyak*. 31. évf. 31. sz. 204–211.

ERDEŐS LÁSZLÓ (2007): *A magyar honvédelem egy negyedszázada (1919–1944)*. I–II. köt. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.

ESZENYI DÉNES (1986): Igló bombázása. *Magyar Szárnyak*. 15. évf. 15. sz. 5–7.

FARKAS ISTVÁN (1942): *A levegő Titánjai*. Budapest, Centrum.

FIEDLER, JIŘÍ – ČÍZEK, MARTIN (2006): *Na zrazením nebi*. Praha, Naše vojsko.

GAÁL GYULA (1973): A magyar légierő tűzkeresztsége. *Hadak Útján*. 25. évf. 1. sz. 293–294.

JANEK ISTVÁN (2004): A szlovák–magyar „kis háború” története és eseményei 1939 márciusában. In: Ormos Mária – Harsányi Iván (szerk.): *Kutatói füzetek*, X. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. 33–68.

JANEK ISTVÁN (2001): Az elfelejtett háború. A szlovák–magyar kis háború története 1939 márciusában. *Történelmi Szemle*. 43. évf. 3–4. sz. 299–313.

KISS GÁBOR FERENC (2014): „Lovon, gyalog, autón, biciklin, vasúton...” A Magyar Királyi honvédség gyorscsapatai, 1938–1941. Szeged, Belvedere Meridionale.

LACKO, MARTIN (ed.) (2010): *Zrod Slovenského štátu v kronikách slovenskej armády*. Bratislava, Ústav pamäti národa.

M. SZABÓ MIKLÓS (1999): *A Magyar Királyi Honvéd Légierő elméleti – szervezeti – technikai – fejlődése és háborús alkalmazása, 1938–1945*. Budapest, Zrínyi.

MINÁŘIK, PÁVEL – ŠRÁMEK, PÁVEL (1997): Mobilizace v roce 1938. *Historie a vojenství*. Roč. 46. Č. 5. 94–130.

Nyári Iván (1942): Kárpátalja felszabadítása. In: Ajtay Endre (szerk.): *A magyar katona*. Századunk legszebb magyar csatái. Budapest, Dávid József. Élet irodalmi és nyomdai Rt. 416–432.

OSZTOVICS FERENC (1939): Kárpátalja felszabadítása különös tekintettel a 2. gépkocsizó dandár ténykedésére. *Magyar Katonai Szemle*. 9. évf. 11. sz. 33–62.

PATAKY IVÁN – ROZSOS LÁSZLÓ – SÁRHIDAI GYULA (1992): *Légi háború Magyarország felett*. I. köt. Budapest, Zrínyi.

PÉTERDI A. JÁNOS (1998): *Távolfelderítőink*. Budapest, Szerzői kiadás.

PETRIK, JÁN (1999): *Spišská Tragédia*. Martin, Matica Slovenska.

PIRITHY MÁTYÁS (1997): *Mátyásföldtől Bankstownig*. Budapest, Magyar Repülő Szövetség.

RAJLICH, JIŘÍ – SEHNAL, JIŘÍ (1991): *Slovenští letci – Slovak airmen, 1939–1945*. Kolín, Kolínské Noviny.

RAJNINEC, JURAJ (1997): *Slovenské letectvo, 1939–1944*. Zv. 1. Bratislava, Ministerstvo Obrany SR, MagnetPress.

RENNER, STEPHEN (2016): *Broken Wings*. The Hungarian Air Force, 1918–1945. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.

ŠUMICHRAST, PETER (2005): Letovy Š–328 v slovenských vzdušných zbraniach 1939–1944. In: *Vojenská história*. Roč. 9. Č. 3. 65–81.

SZABÓ PÉTER (2018): A Magyar Királyi Honvédség részvétele a terület-visszacsatolásokban és a második világháború küzdelmeiben (1938–1944). In: Horváth Miklós (szerk.): *Magyarország hadtörténete IV. 1919-től napjainkig*. 53–146.

SZENTNÉMEDY FERENC (1939): A magyar légierő első diadala. *Magyar Katonai Szemle*. 9. évf. 6. sz. 108–118.

Szlovák légitámadások Ungvár környéke ellen. (1939) *Riadó*. 3. évf. 4. sz. 102.

VERESS D. CSABA (2007): A Veszprém-Jutasi katonai repülőtér a második világháborúban. Új Honvédségi Szemle. 61. évf. 9. sz. 66–69.

VRANÝ, JIŘÍ (1994): *Avia B–534*. Praha, MBI.

BENE KRISZTIÁN PhD, DR. HABIL

bene.krisztian@pte.hu

történész, egyetemi docens, dékán (PTE BTK)

Mítoszok, csapatszellem és valóság: a Francia Idegenlégió

Myths, Esprit de Corps and Reality: The French Foreign Legion

ABSTRACT

Each major military formation has its own history and myth, which changes and evolves with the actions of its units on the battlefield. In the case of the French Foreign Legion, there are two parallel myths: a negative (demonising) myth and a positive (canonising) myth. The Legion's role is fundamental in the construction of this myth, both through its actions and through its intervention in the process to its own advantage. Three elements (memory, history and present expectations) are involved in this myth-making process, and the Legion has been able to manage these interactions, to control the evolution of the myth by preserving traditions and by disseminating an image that reinforces the legion (*legiomania*), in the face of what is known as *legiophobia*. The esprit de corps that characterises the unit contributes to this successful propaganda activity, so that the unit's "internal policy" (commemorations, rites, traditions) is largely supported by its "external policy" (PR, interviews, publications, documentaries, etc.). The present paper will attempt to present a brief history of this world-renowned and recognised unit and will then use this historical background to examine the myths surrounding the unit and the specific team spirit that has a fundamental influence on the image of the unit.

KEYWORDS

French Foreign Legion, Myths, Esprit de Corps, Troop History, Traditions.

DOI 10.14232/belv.2025.2.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.2.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Bene Krisztián (2025): Mítoszok, csapatszellem és valóság: a Francia Idegenlégió. Belvedere Meridionale vol. 37. no. 2. pp 24-36.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Gyarmati múltjának és a világpolitikában betöltött – folyamatosan változó mértékű – szerepének köszönhetően Franciaország jelentős tapasztalatokkal rendelkezik azon a téren, hogy miként tudja érdekeit a leghatékonyabban érvényesíteni még a saját európai hatalmi központjától távol eső régiókban is. Ennek a fellépésnek politikai, gazdasági, kulturális és katonai összetevői egyaránt vannak. Az esetleges fegyveres érdekérvényesítésnek számos formája létezik, azonban Franciaország általában az Idegenlégiót hívja segítségül, amely megalakulása óta mindig megbízható védelmezője a francia érdekeknek.

Minden jelentős katonai alakulat rendelkezik saját történettel és mítosszal, amely a különítményeknek a harcmezőkön folytatott tevékenységével együtt változik és fejlődik. A Francia Idegenlégió esetében két párhuzamos mítosz létezik: egy negatív (démonizáló) és egy pozitív (kanonizáló) mítosz. Mindkettő a valóságon alapul, de céljaiknak megfelelően egyes jelenségeket eltúloznak, felerősítenek, valamint szelektálnak ezek között. A Légió szerepe alapvető fontosságú e mítosz építésében, egyrészt tettei, másrészt a folyamatba a saját javára történő beavatkozása révén. Ebben a mítoszteremtési folyamatban három elem (az emlékezet, a történelem és a jelen elvárásrendszere) működik közre, a Légió pedig képes volt kezelni ezeket a kölcsönhatásokat, felügyelni a mítosz alakulását a hagyományok megőrzésével, valamint az úgynevezett *legiofóbiával* szemben a *legiomániát* erősítő kép terjesztésével. Az alakulatra jellemző *esprit de corps* (csapatszellem) hozzájárul ehhez a sikeres propagandatevékenységhez, így az egység „belpolitikája” (megemlékezések, rítusok, hagyományok) nagymértékben támogatja „külpolitikáját” (PR, interjúk, kiadványok, dokumentumfilmek stb.).

A jelen tanulmány megkísérli bemutatni e világszerte ismert és elismert egység rövid történetét, majd eme történelmi háttér alapján megvizsgálja az egységet övező mítoszok kialakulását, valamint azt a sajátos csapatszellemet, amely alapvetően befolyásolja az alakulatról fennálló képet.

A FRANCIA IDEGENLÉGIÓ TÖRTÉNETE

Az Idegenlégió, amelyet elsősorban a gyarmati műveletekben való részvételre hoztak létre, vezető szerepet játszott a francia gyarmatbirodalom terjeszkedésében és védelmében több kontinensen. Bár eredetileg nem erre a feladatra szánták, fennállása során többször is bevetették a francia érdekek képviseletében az európai hadszíntereken. Az 1830-as években a spanyol karlista háborúban harcolt,¹ az 1850-es években részt vett a krími háborúban,² majd a második

¹ BLOND 2008. 43–52.

² DE GMELINE 2016. 105–113.

olasz függetlenségi háborúban,³ 1870–71-ben a francia–porosz háborúban,⁴ valamint az első világháború harcaiban Franciaországban és a Balkánon.⁵

Az ez utóbbiban való részvétel különösen veszteségteljes volt. Az Idegenlégiónak a Nagy Háború kitörése előtt mindössze 8800 tagja volt,⁶ de ez a szám gyorsan nőtt, amikor a francia hatóságok 1914-ben engedélyezték, hogy az országban élő külföldiek a háború idejére jelentkezzenek az egységbe. A különböző nemzetiségű önkéntesek özönlöttek a toborzóirodákbba, és a háború végéig 42 883 fő felelt meg a kötelező orvosi alkalmassági vizsgálaton és kezdhette meg katonai szolgálatát.⁷ A harctéren elszenvedett veszteségek azonban olyan súlyosak voltak, hogy a háború elején megalakított és Franciaországban bevetett négy menetgyalozezredet 1915. november 11-én egyetlen ezred kötelékébe vonták össze. Ez az alakulat a háború végéig Franciaországban harcolt, miközben elszenvedett veszteségeit folyamatosan új jelentkezőkkel pótolták.⁸ A veszteségek pedig súlyosak voltak: a konfliktus végére az Idegenlégió mintegy 35 000 embert veszített, ebből 11 000 fő halt meg és 1200 fő tűnt el.⁹ Az alakulat azonban nemcsak áldozatokat hozott, hanem kiemelkedő eredményeket is elért a harcok során, amit a parancsnokság számos kitüntetéssel ismert el. Ennek eredményeként a háború végére az Idegenlégió menetezrede a francia fegyveres erők második legtöbb kitüntetést kapott egysége volt, ami a francia hadsereg alakulatainak számát tekintve kivételes teljesítmény.¹⁰

Ez a helytállás is hozzájárult ahhoz, hogy a konfliktus végét követően a francia vezérkar a gyarmati rendfenntartó műveletekben a korábbinál nagyobb szerepet szánt az Idegenlégiónak. Az első lépés a létszám növelése volt, ezért a meglévő állandó egységek (a Légió 1. és 2. gyalozezrede) mellett 1920-ban Marokkóban a korábban Franciaországban harcoló menetezred tagjaiból megalakult a 3. gyalozezred,¹¹ majd 1922-ben az 1. gyalozezred 1. zászlóaljára támaszkodva és nagyszámú új jelentkezővel kiegészülve létrejött a 4. gyalozezred.¹² 1930-ban korábban önálló zászlóaljak összevonásával létrehozták az 5. gyalozezredet Francia Indokínában,¹³ 1939-ben pedig Szíriában megalapították a 6. légiós gyalozezredet a korábban ott szolgáló egységekre alapozva.¹⁴

Az Idegenlégió ugyan a győztesek oldalán fejezte be a második világháborút, az odavezető út azonban rögös volt, számos vereség és súlyos veszteségek fémjelezték. Utóbbiak nemcsak az 1940-es franciaországi hadjárat során, hanem az 1944–45-ös franciaországi és németországi harcok során is igen magasak voltak, tehát a Légió a stratégiai helyzettől függetlenül csak nagy áldozatok árán tudta teljesíteni a feladatait. Ennek okai a kiképzés hiányosságaiban, az elavult

³ BERGOT 1972. 69–71.

⁴ MAHUAULT 2013. 17–70.

⁵ PORCH 1994. 395–446.

⁶ COMOR 2013. 323.

⁷ BERGOT 1984. 13.

⁸ Service Historique de la Défense (a továbbiakban SHD) GR 26 N 862/2. 2e régiment de marche du 2e régiment étranger: J.M.O. Le 1er janvier 1915 - le 11 novembre.

⁹ PORCH 1994. 444.

¹⁰ BERGOT 1984. 98.

¹¹ MONTAGNON 1999. 182.

¹² SHD GR 12 P 81. Dossier 1. 4e Demi-Brigade de la Légion Étrangère. Historique, p. 6.

¹³ THOUMELIN 2013. 75.

¹⁴ SHD GR 4 H 257/3. Dossier 3: Groupement de légion étrangère, devenu 6e régiment étranger.

taktikában és az eltérő harctéri tapasztalatokban rejlettek – vagyis a gyarmati hadszíntereken kiképzett Légio egyszerűen nem volt felkészülve a modern hadviselés kihívásaira egy európai nagyhatalom reguláris hadereje ellen.¹⁵

A második világháborút követően a francia gyarmati adminisztrációnak Indokínában súlyos válsággal kellett szembenéznie. A francia kormánynak szándékában állt helyreállítani a háború során elvesztett korábbi fennhatóságát Indokínában, aminek következtében 1945. december 19-én felkelés robbant ki Hanoiban Ho Si Minh vezetésével.¹⁶ A francia főparancsnokság igyekezett minden mozgósítható egységét a távoli hadszíntérre irányítani, így a légios egységek többségét is bevetették a konfliktusban.¹⁷ Annak ellenére, hogy a francia expedíciós hadtestben a légiosok számszerűleg kisebbségben voltak (az állomány mintegy 15%-át alkották), az Idegenlégio volt a francia erők egyik elitalakulata, amelyet a legnehezebb helyzetekben használtak fel.¹⁸ Az Indokínában elszenvedett francia vereséget követően az Idegenlégio részt vett az algériai függetlenségi háborúban, amely újabb francia kudarccal végződött. Az alakulat ezt követően békefenntartó műveletekben vett részt a volt gyarmati területeken Afrikában, a Közel-Keleten és a korábbi Jugoszláviában. A francia hadsereg állandó részeként alegységei többsége jelenleg Aubagne-ban állomásozik, miközben közreműködik a tengerentúli régiók (Francia Guyana, Mayotte stb.) és az anyaország biztonságának fenntartásában.¹⁹

A LÉGIÓSOK NEMZETISÉGE ÉS LÉTSZÁMA

A Légio soraiban napjainkban 156 ország állampolgárai teljesítenek szolgálatot. Mivel az önkéntesek életkorának felső határa 40 év, így nagy katonai tapasztalattal rendelkező újoncok is csatlakozhatnak az alakulathoz. Ez a széles körű merítési lehetőség és a jelentkező magas száma magától értetődő módon biztosítja a magas színvonalú kiválasztási folyamatot. Jelenleg az Idegenlégioba jelentkező nyolc jelöltből végül átlagosan csupán egy főt vesznek fel a különböző felmérések után. Ennek a szelektálásnak köszönhetően a Légio olyan magas harcértékű alakulat, amelynek hatékonyságát széles körben elismerik. Ebből kifolyólag – és a francia állampolgárok életének megkímélése érdekében – a francia politikai vezetés rendszeresen alkalmazza a légiosokat különböző katonai missziókban szerte a világon.²⁰

A Légiohoz csatlakozó önkéntesek száma 1962-ig meghaladta a 600 000 főt. Az újoncok többsége általában politikai és gazdasági problémákkal küzdő területekről érkezett (és érkezik napjainkban is). A jelentkezők hagyományosan főként európaiak voltak, de törökök, észak-afrikaiak és ázsiaiak is előfordultak közöttük. Az első világháborúig az újoncok elsősorban a Franciaországgal keletről és délről határos európai területekről érkeztek. A két világháború közötti változékony politikai helyzet miatt Közép- és Kelet-Európából is jelentős számban érkeztek önkéntesek, ami a második világháború lezárultát követően tovább fokozódott. Ebben az időszakban a közép-európai önkéntesek száma igen magas volt. Ezt követően a nemzetiségi

¹⁵ PORCH 1994. 575–577.

¹⁶ BONNECARRÈRE 2006. 57.

¹⁷ MONTAGNON 1999. 309–312.

¹⁸ CADEAU – COCHET – PORTE 2021. 573–574.

¹⁹ Lásd BLOND 2008.

²⁰ O'MAHONEY 2010. 104–105.

arányok a világ különböző régióinak politikai helyzetében bekövetkezett változásoknak megfelelően alakultak. A legnagyobb létszámban csatlakozó önkéntesek nemzetiségi megoszlás szerint (1962-ig): a németek (210 000), az olaszok (60 000), a belgák (50 000), a franciák (50 000), a spanyolok (40 000), a svájciak (30 000), a lengyelek (10 000), az oroszok (6 000), az osztrákok (5 000), a görögök (4 000), a magyarok (4 000), a csehek (4 000) és a jugoszlávok (3 000).²¹

Fontos szem előtt tartani, hogy a Légióba történő toborzás a francia hadvezetés mindenkori igényei szerint zajlott. Az alakulat viszonylag magas létszámmal rendelkezett a Harmadik és a Negyedik Köztársaság alatt. Érdekes módon a források nem adnak teljesen pontos számadatokat, mivel a fennmaradt nyilvántartásokban sok a hiányosság. Ugyanakkor a kutatások viszonylag megbízható képet nyújtanak a Légió létszámának alakulásáról az egység születésétől napjainkig. 1914-ig a légiosok átlagos létszáma 5000 és 11 500 között mozgott (a magasabb számot 1900-ban érték el). Az első világháború alatt megkönnyítették a külföldi önkéntesek toborzását, hogy növeljék a különböző hadszíntereken bevethető katonák számát, így több mint 20 000 ember szolgált egy időben a Légióban (a konfliktus során összességében ennek a többszöröse). A két háború közötti időszakban a marokkói és levantei hadműveletek megnövelték a bevethető katonák iránti igényt, így a létszám 33 000 főre emelkedett. Ezt a mozgalmas időszakot 1933 és 1939 között nyugodtabb évek követték, amelyekre az állami kiadások csökkentése és egy 20 000 fő körüli légios létszám volt jellemző. A második világháború kitörése fordulópontot jelentett, mivel a külföldi önkéntesek intenzív toborzása igen magas létszámot eredményezett: 1940-ben 49 000 főt. Ezt követően a franciaországi hadjárat során elszenvedett veszteségek, a fegyverszüneti megállapodások és a háború idejére jelentkező önkéntesek elbocsátása a létszám nagyarányú csökkenéséhez vezetett, ebből kifolyólag a háborús évek alatt kevesebb mint 15 000-en szolgáltak az egység soraiban. A világháborút követően újból felpörgették a toborzást, hogy az új távol-keleti hadszíntéren, Indokínában a felkelő csapatok ellen harcoló légios alakulatokat feltöltsék, így a Légió létszáma 1953-ban meghaladta a 36 000 főt. Az algériai háború során ez a szám magas szinten maradt, majd az 1960-as évek elején csökkenni kezdett.²² Napjainkban a Légió elsősorban a minőségre épít, nem a mennyiségre, ezért a légiosok száma az elmúlt évtizedek során 8 és 9 000 fő között stabilizálódott.²³

Bár a francia fegyveres erők e különleges egysége közel két évszázados fennállása során jelentős változásokon ment keresztül, mégis sikerült világszerte legendákkal és mítoszokkal övezett hírnevet szereznie. Ezek a változatos és ellentmondásos történetek régóta léteznek és nagy hatást gyakorolnak az alakulat megítélésére, ezért érdemes őket közelebbről is megvizsgálni.

AZ IDEGENLÉGIO ÖVEZŐ MÍTOSZOK

A történelmi valóság nyomot hagy a kollektív emlékezetben, majd idővel mítosszá alakul át. A jelentős eseményeket, személyeket és intézményeket a dicsőség és a mitikus legenda glóriája övezi. Az így kialakuló mítosz ugyanúgy lehet valós, mint a lelkes rajongók (*mitománok*) vagy ellenlábások által kreált negatív illúzió is. Az Idegenlégio esetében mindkét típus jelen van, és ma is nagymértékben befolyásolja az alakulatról alkotott képet. A történelem során számos

²¹ COMOR 2013. 645–647.

²² HALLO 2007. 145–169.

²³ O'MAHONEY 2010. 106.

katonai egységnek megvolt a maga mítosza: a római légiónak, a középkori lovagoknak, az amerikai tengerészgyalogságnak, a sort pedig még hosszan lehetne folytatni. Az Idegenlégio mítosza is fokozatosan jött létre az idők során, ma pedig már versenyre kel más – múltbeli és jelenkori – egységek mítoszaival. Ez a saját életét éli, időről időre felerősödik, majd háttérbe szorul. A napi hírek mellett jelen van az irodalmi és filmes alkotásokban, amelyek ugyanúgy alakítják fejlődését, mint az alakulat által a valóságban véghezvitt tettek.²⁴

A 19. század első felében a Légio még viszonylag ismeretlen maradt, így mítosza többé-kevésbé spontán módon jelent meg és fejlődött. A francia közvéleményt kezdetben csupán az alakulat gyarmati hadműveletek során végzett katonai tevékenységei érdekelték. Aztán az 1870-es évektől kezdődően, amelyet az elzászi-lotaringiaiak Légióba való belépése fémjelez, egyre inkább az ember – személyiségevel és származásával együtt – került a francia közvélemény érdeklődésének középpontjába. A Légio legendájának kialakulását ebben az időszakban több tényező is támogatta: a hősiesség iránti fokozott igény (romantika), a gyarmati imperializmus, a francia–német ellenségeskedés, az értelmiségi közvetítők megjelenése és a sajtó szerepének növekedése. Ezzel párhuzamosan számos leírás és kép jelent meg a Légioról külső szereplőknek köszönhetően. Mindezeknek köszönhetően a 19. század végére a nagyközönség már számos forrásból viszonylag adatgazdag módon ismerte meg az alakulat tevékenységét.²⁵

Ekkorra tehető az Idegenlégioval kapcsolatos két ellentétes mítosz kialakulása is: az egyik egy negatív töltetű (amely demonizálja a Légiót), a másik pedig egy pozitív hangvételű mítosz (amely kanonizálja az alakulatot). Alapvetően mindkettő az igazságon alapul, de saját céljaiknak megfelelően eltúlozzák, felerősítik és szelektálják a tényeket. Az előbbi 1837 óta létezik, és rendszeresen felerősítik – különösen a sajtóban és az irodalomban. Ezek a művek főként a Légio negatív vonásait hangsúlyozzák, mint például a légiosok brutális viselkedését, a kemény életkörülményeket, a kegyetlen büntetéseket stb. Mindemellett a Légio kanonizálása során az alakulat erényeit, katonai kvalitásait, pozitív emberi tulajdonságait, tevékenységeit (pl. útépítések) helyezik előtérbe, melynek során a légios közösséget egyfajta „világi lovagrendként” mutatják be, ahol az önkéntesek a kiképzés és a katonai szolgálat során a korábban elkövetett hibáikat maguk mögött hagyják és egy jobb életet kezdenek. Ebben a folyamatban kiemelt szerepet játszik a katonai kiképzés, amely keretbe foglalja a mítosz fejlődését, miközben a *legiofóbia* helyett a *legiomániát* támogató víziót terjeszt.²⁶

A pozitív mítosz nagyszabású előtérbe helyezése a két világháború között kezdődött, amikor Paul-Frédéric Rollet tábornok – az Idegenlégio első felügyelője 1931 és 1934 között –, akit a „Légio atyjának” is neveznek, elkezdte megszervezni az alakulat megalakulásának századik évfordulóját ünneplő rendezvénysorozatot, amelynek során olyan hagyományokat teremtett, amelyek elősegítették a légios romantika széleskörű elterjedését. A tábornok három éven át dolgozott az ünnepségek előkészítésén, hogy méltó módon emlékezzenek meg az alakulat százéves tevékenységéről. A centenáriumnak számos figyelemre méltó eleme volt, amelyek nyomot hagytak a Légio hagyományain. Mindenekelőtt egy nagyszabású emlékművet állítottak az elesett légiosok tiszteletére. Az alkotás egy szabálytalan alakú ónixpiramis, amelyen egy pálmákat ábrázoló talapzat helyezkedik el, amelyen egy bronzfüzérekkel díszített földgömb

²⁴ COMOR 2013. 633–634.

²⁵ LARROUMET 2004. 37–47.

²⁶ COMOR 2013. 636–638.

fekszik, körülötte pedig négy, különböző korszakokból származó légios szobra áll őrt. A kilenc méter magas emlékmű építését a légiosok által felajánlott adományokból finanszírozták. Érdekes módon 1931. április 30-án, Camerone évfordulóján avatták fel, és nem március 9-én, a légio megalakulásának évfordulóján. Az épületen arany betűkkel a következő feliratok olvashatók: „A Légiótól az elesetteknek”, valamint „Becsület és hűség”. Egy emlékkönyvet is kiadtak, amely ismerteti az egység történetét, zászlóit és egyenruháit, valamint a Légiónak szentelt művek teljes bibliográfiáját. A kötet 1931-ben jelent meg, majd 1958-ban, 1976-ban és 1981-ben – folyamatosan frissített adatokkal – újra kiadták. Az évforduló előkészületei során Rollet összevonta a leszerelt légiosok különböző egyesületeit és megalapította a Franciaországi, Gyarmati és Külföldi Veterán Légiosok Egyesületeinek Szövetségét (*Union des Sociétés d'Anciens Légionnaires de France, des Colonies et de l'Etranger*), amelynek utódja, az Idegenlégios Veterán Egyesületek Szövetsége (*Fédération des Sociétés d'Anciens de la Légion Étrangère*) ma is létezik. A légios ezredek felvonultak az ünnepségen, és ez volt az első alkalom, hogy a légios utászok bőrkötényben, fejszével a vállukon és szakállasan vettek részt egy ilyen felvonuláson, amely napjainkra nagyon erős és tartós hagyománnyá vált (ma is ők vonulnak fel elsőként Párizsban a július 14-i ünnepségeken a Légio képviselőjeként). Ugyanezen a napon nevezték ki Rollet-t az Idegenlégio felügyelőjévé, amely pozíciót külön az ő számára hoztak létre, majd 1934-ben nyugdíjba vonulása után megszüntették (és csupán 1948-ban az Idegenlégio műszaki felügyelője néven hozták újból létre, hogy aztán 1984-ben az Idegenlégio jelenlegi parancsnoki posztja váltsa fel).²⁷

A „Légio atyja” komoly erőfeszítéseket tett az egységen belüli csapatszellem megerősítése érdekében, valamint azért is, hogy az Idegenlégio pozitív, vonzó és romantikus képet közvetítsen a nagyközönség felé. Ez az elképzelés kedvező fogadtatásra talált a nyilvánosság körében, amely egyre nagyobb érdeklődést tanúsított a légiosok iránt. A Légiót gyakran úgy mutatták be, mint egy ideális helyet, ahová a hazájukat különböző okokból elhagyó emberek érkezhettek, hogy új életcélt találjanak és vezekeljenek a múlt hibáiért. Ezen megközelítés szerint a különböző nemzetiségű katonák harmóniában élnek együtt, szoros barátságokat kötnek és számíthatnak feljebbvalóik támogatására. Ebben az idealizált Légióban vasfegyelem uralkodik, ami hozzájárul a nyugati civilizációt fenyegető barbár népek ellen vívott háborúk sikeréhez. A közreadott – idealizált – kép szerint a légiosok általában magányos férfiak, akik felkeltik a szebbik nem érdeklődését, ugyanakkor nagylelkűek és bármikor készek segíteni a rászorulókon. Mindemellett az átlagos légios messze nem tökéletes, mert sok alkoholt fogyaszt, időnként pedig a kétségbeesés vagy a rossz hangulat spontán, nehezen igazolható tettekre készíti: dezertálásra vagy öngyilkosságra. Ez az abnormális viselkedés a múltjával magyarázható, amit el akar felejteni, tehát nem az ő hibája.²⁸ Rendszeresen kiemelik, hogy a légios béketeremtő, aki a távoli országokat éppúgy a civilizáció felé tereli fegyvereivel, mint a szerszámaival, tehát nem csupán harcos, hanem egyszersmind építő is.²⁹

A két világháború közötti időszakban számos lejárato kampányt indítottak a Légio ellen azok az országok, amelyek állampolgárai tömegesen csatlakoztak az egységhez. Ezen országok közül Németország volt a legaktívabb, mivel 1924 és 1937 között a németek tették ki a Légio

²⁷ DE GMELINE 2016. 320–324.

²⁸ LARROUMET 2004. 55–71.

²⁹ MAHUAULT 2013. 9–10.

önkénteseinek mintegy felét.³⁰ Ez a részvétel a német hatóságok részéről növekvő ellenérzéshez vezetett, ezért megpróbálták negatív képet kialakítani a Légioról, hogy polgáraikat eltántorítsák a csatlakozástól.³¹ Ezeket a „légióellenes” propagandakampányokat a sajtó, az irodalom, a plakátok és a mozi segítségével folytatták. A légiósokat alultáplált, brutális, kemény fegyelem alatt élő embereknek ábrázolták, akik hatalmas veszteségeket szenvednek a francia lobogó alatt teljesített szolgálatuk során. Paradox módon ez a tevékenység is hozzájárult a Légio népszerűsítéséhez, mivel az széles körben a korábbinál is ismertebbé vált, a légiósok élete pedig sokak számára eseménydúsnak, egzotikusnak, katonásnak és egy nemes ügy szolgálata iránt elkötelezettnek tűnt.³²

A légiósokról alkotott sajátos kép a második világháború alatt, valamint az 1945-től az 1960-as évekig tartó indokínai és algériai dekolonizációs háborúk során erősödött fel. Ehhez nagymértékben hozzájárult a Szabad Francia Erők soraiban tevékenykedő 13. légiós könnyűdandár helytállása is a világégés során.³³ Az Idegenlégió kulcsszerepet játszott az indokínai és algériai háborúkban, ahol a légiós egységek minden nagyobb hadműveletben fontos szerepet játszottak és súlyos veszteségeket szenvedtek.³⁴

A pozitív mítosz által közreadott légiós környezet egy olyan heroikus világként jelenik meg, amelyben a légiós a hős archetípusa. Az ilyen hős létezése a Légio-ba való megérkezésével kezdődik, ahol az egyén az egység iránti elkötelezettségével születik újjá. Maga mögött hagyja a múltját és lehetőséget kap arra, hogy jóvátegye korábbi bűneit, hiszen a Légio az újjászületés helye. Szolgálatában fizikai megpróbáltatásokat kell leküzdenie, többek között a világ négy sarkában vívott adáz harcokat, így igen kemény kiképzésen esik át. Ez teszi lehetővé számára, hogy kemény és képzett harcosná, igazi hivatásos katonává váljon. Ezeknek a képességeknek köszönhetően kitünteti magát a csatákban és hozzájárul Franciaország dicsőségéhez. A légiósok időnként azért cselekednek, hogy megmentse ártatlan emberek életét, még akkor is, ha szembe kell szállniuk esetenként érzéketlen feletteseikkel. Ez a nehéz és veszélyes élet a légiós megváltásához vezet, mivel szolgálata során becsületes emberré válik. A díszegyenruhát viselő, a felvonulásokon mindig kifogástalan öltözkémben megjelenő légiós elegáns, a kaland és az egzotikum aurája vesz körül. Erős személyiség, szélsőséges érzésekkel, így a legjobbra és a legrosszabbra is képes. A 20. század második felében a francia közvélemény nagyra értékelte és rokonszenvesnek találta ezt a képet, amelyet elősegítettek a harctéri eredmények és a légiósok viszonylagos elszigeteltsége a francia társadalomtól. Ebből kifolyólag az Idegenlégió mindennapi valóságának ismerete nélkül a közvélemény pozitív képet alkotott a légiósokról, amely egyfajta „romantikus mítosznak” is tekinthető – és az alakulat kiemelkedően sikeres marketing-tevékenységét is dicséri.³⁵

Ugyanakkor létezik a Légioról egy negatív kép is, amely ugyanebben az időszakban erősödött meg a társadalom egyes rétegeiben. Ez számos tényezőre vezethető vissza: a német állampolgárok nagy számban történő toborzására, az alakulat részvételére a dekolonizációs háborúkban,

³⁰ PORCH 1994. 496–501.

³¹ Lásd NEVIASKI 2012.

³² COMOR 2013. 531.

³³ Lásd COMOR 1988.

³⁴ MONTAGNON 1999. 307–385.

³⁵ LARROUMET 2004. 111–145.

valamint a légiósok beilleszkedési nehézségeire, miután visszatértek a francia anyaországba. Ez az ellenérzés elválaszthatatlan az algériai háborúhoz kapcsolódó általános negatív érzelmektől, amelyek igen jelentősek voltak a korszakban. Az Idegenlégió egyes ezredei emellett részt vettek az 1961-es puccsban is, amelynek következtében felmerült az alakulat feloszlításának gondolata is (végül csupán egyetlen egység, az 1. légiós ejtőernyős ezred jutott erre a sorsra).³⁶

A negatív mítosz szerint a világháború utáni időszakban a légiósok egy részének előélete meglehetősen kétes volt, mivel az esetek többségében Németországból és Olaszországból, a fasizmus felé forduló ellenséges országokból érkeztek. A valóságban az Idegenlégió soraiban nagyon kevés volt a korábban a Waffen-SS kötelékében szolgáló katona vagy háborús bűnös – bár valóban akadtak ilyenek –, de a baloldali francia propaganda felfújta részvételük mértékét, és ezt az egység presztízsének csorbítására használta fel. Ugyanakkor ez a számszerűleg jelentős német jelenlét bosszantotta a német hatóságokat is, akik szintén kampányt indítottak a Légió lejáratására, sőt a német származású légiósokat dezertálásra ösztönözték.³⁷ A Légiót azért is támadták, mert kiskorúakat fogadott be a soraiba. Elsősorban a belga, a svájci és a német kormány kampányolt a gyakorlat ellen, amelynek valóságtartalmát ugyanakkor nem lehet egyértelműen megerősíteni. A fentiekre alapozva számos fórumon hangoztatták, hogy a légiósok bűnözők, akik botrányosan viselkednek és veszélyt jelentenek másokra. Ennek eredményeképpen a légiósokat szörnyetegeknek állították be, akik brutálisan lépnek fel a civil lakossággal szemben. Ez a sötét kép még rosszabbá vált az 1961-es puccs után, amikor a légiósokra egyes hivatalos szervek Franciaország területi integritását fenyegető veszélyként tekintették. Az algériai háború lezárultával a Légiót a francia anyaországba helyezték át, ami nagy érdeklődést váltott ki, ugyanakkor ezt a hazatelepülést a baloldal hevesen bírálta, mivel a légiósok érkezését a francia népre leselkedő veszélynek tekintette. Utóbbi képviselői szerint a katonák „gyarmati” (azaz erőszakos) viselkedése megakadályozza őket abban, hogy beilleszkedjenek a francia társadalomba, mely jelentősen eltérő szokásokkal rendelkezik. Ugyanakkor a későbbiekben a tények nem támasztották alá ezt a félelmet.³⁸

A Légió parancsnoksága idejekorán felismerte az alakulatról alkotott pozitív kép megerősítésének fontosságát. Ehhez olyan személyi állományra volt (és van) szüksége, amelynek viselkedése és teljesítménye képes felkelteni a nagyközönség érdeklődését és elismerését. Ennek megvalósításához a legfontosabb eszközt a csapatszellemben találta meg.

CSAPATSZELLEM AZ IDEGENLÉGIÓBAN

Ez a sajátos összetartozás-érzés, amelyet csapatszellemnek neveznek, az egységen kívül és belül egyaránt megnyilvánul olyan elemeken keresztül, mint az egyenruha, a kitűzők, a zászlók, a dalok, valamint a mindennapi rítusok, például a napirend vagy az alakulat történetéhez kapcsolódó ünnepek.³⁹

Az 1980-as években készült a légiósok Becsületkódexe, amely az Idegenlégió szabályait és értékeit foglalja össze, és útmutatót nyújt a különböző kultúrákból érkező újoncok számára. Ez

³⁶ DE GMELINE 2016. 507–516.

³⁷ THOUMELIN 2013. 73–138.

³⁸ LARROUMET 2004. 155–200.

³⁹ COMOR 2013. 354.

a dokumentum etikai és esztétikai értékeket tartalmaz, és hivatkozási pontként szolgál minden légios számára, akiknek kívülről meg kell tanulniuk azt. Fontosságát hangsúlyozza az a tény, hogy a francia hadsereg a légiosok szabályrendszerére alapozva készítette el a francia katona 11 pontból álló becsületkódexét. A légios Becsületkódex 7 pontja a következő:

1. *Légios, te Franciaországot becsülettel és hűséggel szolgáló önkéntes vagy.*
2. *Nemzetiségre, fajra, vallásra való tekintet nélkül minden légios a bajtársad. Mindig úgy bánssz velük, mintha egy családhoz tartoznátok.*
3. *Erőd a hagyománytisztelet, a parancsnokaidhoz, a fegyelemhez és a bajtársiassághoz való ragaszkodás, erényeid a bátorság és a lojalitás.*
4. *Büszke vagy légios mivoltodra, ezt mindig elegáns öltözkéddel, a mindig méltóságteljes, de szerény viselkedéssel, a mindig tisztán tartott körleteddel mutatod ki.*
5. *Elikatonaként keményen gyakorolsz; fegyveredet úgy gondozod, mint a legbecsesebb kincsedet, állandóan gondoskodszt fizikai erőnlétedről.*
6. *A feladat szent, azt teljes mértékben, mindenáron végrehajtod, ha kell, műveletek során, életed kockáztatásával is.*
7. *Indulat és gyűlölet nélkül harcolsz, tiszteled a legyőzött ellenséget, és sosem hagyod hátra halottaidat, sebesültjeidet vagy fegyvereidet.*⁴⁰

A Légio zászlóira hímzett jelmondat eredetileg „Érték és fegyelem” volt, amelyet 1920-ban a „Becsület és hűség” (a francia hadsereg többi alakulatában megszokott „Becsület és haza” helyett) váltott fel, mivel a besorozott férfiak nem hazájuk hadseregében szolgálnak, hanem egy katonai alakulathoz tartoznak, amelyet hűségesen kell szolgálniuk. Ugyanakkor a légios ezredeknek saját jelmondataik is vannak, amelyek egy bizonyos tulajdonságot jelölnek: például a 13. könnyűdandár jelmondata a latin nyelvű „More Majorum” kifejezés, ami azt jelenti: „Az ősök szokása szerint”. Ezt a sajátos és ellentmondásos hovatartozást fejezi ki a Légio másik jelmondata: „Legio Patria Nostra” („A légio a mi hazánk”). A Légio menedéket nyújt azoknak az önkénteseknek, akiknek el kellett hagyniuk a hazájukat, ezért szolgálatuk alatt az alakulatnak tartoznak hűséggel, nem pedig saját országuknak. Ugyanakkor a légiosoknak nem kell megtagadniuk hazájukat, mivel szabadon megtarthatják eredeti állampolgárságukat, és a beleegyezésük szükséges ahhoz, hogy harcba küldjék őket saját országuk ellen.⁴¹

A Légiónak két hagyományos színe van: a zöld és a skarlátvörös, amelyek a légios egyenruha vállpántjainak is a színei. Ezeket a színeket 1915-ben tették hivatalossá, és a Légio zászlóin és jelvényein egyaránt megjelennek. A zöld szín jelenléte az egyenruhában fokozatosan egyre inkább elterjedt, mivel ez lett a nyakkendő, majd a légios lovasság által viselt barett, zokni és mellény színe. A légios öltözet különleges jellemzője a kék öv, amely a légiosok díszegyenruhájának megkülönböztető jegyév vált. A hétlángú gránát szimbólum megtalálható a zászlókon, valamint az egyenruhák vállpántjain és a barettjelvényeken is. Az 1870-es években tették hivatalossá, formája az idők során többször változott, és a Légióban ma is széleskörben használják. A légiosok egyenruhájának legjellegzetesebb eleme a fehér kepi, amelyet az 1850-es évek óta több más katonai egység is viselt. A 20. század elején azonban a fehér kepit szinte kizárólag a

⁴⁰ <https://www.legion-etrangere.com/mdl/page.php?id=92>

⁴¹ <https://www.legion-etrangere.com/mdl/page.php?id=413&block=1>

légiósok viselték. Történtek kísérletek arra, hogy a kepi fehér színét khakire cseréljék, hogy a katonák kevésbé legyenek látható célpontok, de a légiosok ragaszkodtak a megkülönböztető jelzésként is szolgáló fehér színű fejedőhöz, amelyet végül 1933-ban tettek hivatalossá számukra. A fehér kepi átadása a fiatal újoncoknak a kiképzés végén fontos beavatási ceremónia napjainkban is, amely a légios társadalomba való befogadásukat jelképezi.⁴²

A közös éneklés szintén a légios identitás lényeges részét alkotja. Több szerepe is van: közösségépítés, kifejezőeszköz, protokoll, meneteléstámogatás, kikapcsolódás, franciatanulás. Mindezek mellett ugyanakkor a Légio imázsának népszerűsítésére is jól használható. A legrégebbi légios dal, a *Le Chant de la Légion étrangère en Espagne* (Az Idegenlégio dala Spanyolországban) 1835-ből származik, amikor az egység a karlista háborúk idején az Ibériai-félszigeten harcolt. A Légio legismertebb dala, a *Le Boudin* (A véres hurka) 1870 körül jelent meg. Az egység gazdag repertoárral rendelkezett, amelynek egy része sajnos a légios dalgyűjtemények kiadása ellenére sem maradt fenn.⁴³ A Légio büszke a dalaira, amelyeket szívesen mutat be a legkülönbözőbb rendezvényeken. A legismertebbek a különböző felvonulások (pl. a július 14-i a Champs-Élysées-n), ahol a légiosok különleges, a francia hadsereg más egységeinél lassabb tempóban menetelnek, 80–85 lépés/perc sebességgel, ahogyan azt a dalok ritmusa is előírja.⁴⁴

Az ünnepségek különösen fontosak a légiosok életében. A legfontosabb a camerone-i ütközet évfordulójának megünneplése minden év április 30-án. Ez az összecsapás az 1863-as mexikói expedíció során zajlott, amikor a légio 65 embere került szembe 2000 mexikói katonával. A légiosok az utolsó leheletükig harcoltak, súlyos veszteségeket okozva a mexikói csapatoknak. Ez a szellemiség a Légio tagjainak elszántságát, bátorságát, becsületét, méltóságát és az ellenfél iránti tiszteletét szemlélteti, amelyet 1906 óta minden évben nagyszabású rendezvények keretében ünnepelnek meg.⁴⁵ Emellett a karácsony a 19. század vége óta a Légio egyik legfontosabb ünnepe, amely lehetőséget biztosít a légiosok számára, hogy élvezzék a családi együttlét hangulatát. Ez a szolidaritás, a csapatszellem és a bajtársiasság ünnepe, amely a légiosok számára igazi családi összetartozást teremt. A Légio tagjai együtt ünnepelnek, a tisztek és a légiosok megosztják egymással az évnek ezt a különleges időszakát, hogy a tábori lelkesek által celebrált miséken való részvétellel feledtessék a sokakat gyöttrő honvágyat.⁴⁶

ÖSSZEGZÉS

Az Idegenlégio 1831 óta része a francia hadseregnek, és egészen napjainkig öt kontinensen védi a francia érdekeket a legkülönbözőbb missziókban (gyarmatosítás, reguláris hadviselés, békefenntartás stb.). Egyik legismertebb jellemzője, hogy tagjai a világ szinte minden nemzetiségét képviselik, és hűségesen szolgálnak a francia lobogó alatt.

Világmeéretű hírneve elsősorban egymásnak ellentmondó – pozitív és negatív – mítoszokon alapul. Ezek a valós tényeken alapuló mítoszok az elmúlt két évszázad során alakultak ki, és a folyamatosan változó történelmi kontextusban jelentős változásokon mentek keresztül.

⁴² HALLO 2007. 198–201.

⁴³ Lásd pl. COLLECTIF 1998.

⁴⁴ COMOR 2013. 219–224.

⁴⁵ DE GMELINE 2016. 133–158.

⁴⁶ <https://legion-etrangere.fr/mdl/imprime.php?id=649>

Felismerve e mítoszok fontosságát, a Légio hatalmas erőfeszítéseket tett a pozitív mítoszok ápolása érdekében, amelyek hozzájárulhatnak a Légio hírnevének javításához. Ennek során az egység vezetése különösen erős csapatszellemet épített a légios identitás alappilléreit jelentő hagyományok köré.

Ez a folyamat közel egy évszázaddal ezelőtt kezdődött, és az eredmények látványosak, mert a Légioról alkotott kép a negatív mítoszok jelenléte ellenére ma alapvetően pozitív. Alapvetően úgy tekintenek rá mint elit egységre, amely kiváló minőségű önkéntesekből áll, akiket a Légio legendája által vonzott nagyszámú jelölt közül választanak ki. A különleges katonai kiképzést, a világ minden táján fegyveres bevetéseket, magas fizetést és francia állampolgárságot kínáló Légio soraiban közel 160 országból származó önkéntesek teljesítenek szolgálatot.

Összegzőképpen elmondható, hogy a Légio egyedülálló csapatszellemének a kiemelkedő hírnevének az egyik legfontosabb összetevője, amelyet hatékonyan adnak közre a közvélemény számára, így alapvetően ezen alapul az alakulatot övező pozitív mítosz.

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

Service Historique de la Défense (SHD).

GR 4 H 257/3. Archives des corps de troupe. Infanterie. Régiments étrangers d'infanterie.

GR 12 P 81. 13e Demi-Brigade de la Légion étrangère.

GR 26 N 862/2. 2e régiment de marche du 2e régiment étranger.

Szakirodalom

BERGOT, ERWAN (1972) *La Légion*. Paris, Balland.

BERGOT, ERWAN (1984): *Régiment de marche de la Légion*. Paris, Presses de la Cité.

BLOND, GEORGES (2008): *Histoire de la Légion étrangère*. Paris, Perrin.

BONNECARRÈRE, PAUL (2006): *Par le sang versé. La Légion étrangère en Indochine*. Paris, Perrin.

CADEAU, IVAN – COCHET, FRANCOIS – PORTE, RÉMY (2021): *La guerre d'Indochine. Dictionnaire*. Paris, Perrin – Ministère des Armées.

COLLECTIF (1998): *Chants de la Légion étrangère*. Aubagne, Bureau information et histoire de la Légion étrangère.

COMOR, ANDRÉ-PAUL (2013): *La Légion Etrangère. Histoire et dictionnaire*. Paris, Robert Laffont - Ministère de la Défense.

COMOR, ANDRÉ-PAUL (1988): *L'épopée de la 13e Demi-brigade de la Légion étrangère (1940-1945)*. Paris, Nouvelles Éditions Latines.

DE GMELINE, PATRICK (2016): *Nouvelle histoire de la Légion étrangère*. Paris, Perrin.

- HALLO, JEAN (2007): *Monsieur Légionnaire*. Paris, Lavauzelle.
- LARROUMET, MARIE (2004): *Mythe et images de la Légion étrangère*. Paris, L'Harmattan.
- MAHUAULT, JEAN-PAUL (2013): *Engagés volontaires à la Légion étrangère pour la durée de la guerre (E.V.D.G.) 1870-71, 1914-18, 1939-45*. Paris, Grancher.
- MAHUAULT, JEAN-PAUL (2006): *Légionnaires et bâtisseurs. « Le grand 5 » (1883-2000)*. L'Harmattan, Paris, 2013
- MONTAGNON, PIERRE (1999): *La Légion étrangère. De 1831 à nos jours*. Paris, Pygmalion.
- NEVIASKI, ALEXIS (2012): *Képi blanc, casque d'acier et croix gammée. Subversion au cœur de la Légion étrangère*. Paris, Fayard.
- O'MAHONEY, THIBAUT (2010): « La Légion aujourd'hui ». *Guerres mondiales et conflits contemporains*. 60. évf. 1. sz. 103–108.
- PORCH, DOUGLAS (1994): *La Légion étrangère 1831-1962*. Paris, Librairie Arthème Fayard.
- THOUMELIN, PIERRE (2013): *L'ennemi utile. 1946-1954. Des vétérans de la Wehrmacht et de la Waffen-SS dans les rangs de la Légion étrangère en Indochine*. Zwickau, Schneider Text.

Internetes források

- <https://legion-etrangere.fr/mdl/imprime.php?id=649> Hozzáférés 2023.01.18.
- <https://www.legion-etrangere.com/mdl/page.php?id=92> Hozzáférés 2023.01.17.
- <https://www.legion-etrangere.com/mdl/page.php?id=413&block=1> Hozzáférés 2023.01.18.

GORCSA OSZKÁR PhD

gorcsa6@gmail.com

történész, tanársegéd

(SZTE-BTK Modernkori Magyar Történeti Tanszék)

Az „albán golgota”: hadifogság és balkáni „halálmars”

„The Albanian Golgotha”: Captivity and Balkan „Death March”

ABSTRACT

By the end of 1915, as a consequence of the successful multi-front offensive of the Central Powers, Serbia was on the verge of collapse. Despite avoiding the enemy's constant attempts of encirclement, the Serbs had to give up a large part of their country. The only hope of salvation for the beleaguered Serbian army was to break through the enemy front, but the Central Powers prevented all endeavours to do so. The last hope of resistance for the Serbian army was lost in the Battle of Kosovo at the end of November 1915. Nevertheless, instead of capitulating, the Serbian army retreated into the mountains of Montenegro and Albania, in compliance with Chief of General Staff Radomir Putnik's order of 25. November, with the aim of reaching the Adriatic and joining the Allies. The Serbian historiography calls this event the „*Albanian Golgotha*”. The Serbian army also brought with it a large number of Austro-Hungarian POWs, who endured many hardships during the march. Many of them were decimated by the death march, and their fate was not significantly alleviated by the transfer to the island of Asinara.

In our study, we examine the overall condition of the Serbian army, the circumstances of the withdrawal as well as the path of the death march. Regarding the latter, we believe that a detailed description of the ordeal of the Austro-Hungarian POWs is essential, considering that the Serbian historiography barely mentions the violent deportation of the POWs, although it is estimated that among the prisoners who took part in the „forgotten death march” only 7.000–8.000 ended up returning home.

KEYWORDS

Central Powers, Austria–Hungary, POWs, World War I, 1915, Albanian Golgotha, death march, Kosovo, Asinara

DOI 10.14232/belv.2025.2.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.2.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Gorcsa Oszkár (2025): Az „albán golgota”: hadifogság és balkáni „halálmars”. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 2. pp 37-56.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Az 1915-ös háborús év a néhány hónappal korábban érzékeny veszteségeket szenvedő szerb hadsereg számára tragikus eredményeket tartogatott. Az ország hadereje a központi hatalmak többfrontos támadásának következményeképpen folyamatos hátrálásra kényszerült. *Radomir Putnik* vezérkari főnök utasításainak köszönhetően a szerb hadsereg ugyan sikeresen megghiúsította az ellenség bekerítési kísérleteit, szövetségesei támogatása hiányában a kialakult helyzeten fordítani már nem tudott. November végére a koszovói medencébe szorult szerb haderő vereséget szenvedett, s a nehéz helyzetből való kitörésre már nem maradt ereje. Az ország így válaszul elé érkezett: kapitulálni, vagy a szövetségeseikkel való találkozás reményében folytatni a visszavonulást az Adriai-tengerig. Mivel a politikai vezetés úgy gondolta, hogy a hadsereg fegyverletételével a szerb állam is elveszne, az utóbbi elképzelés győzedelmeskedett. Ezzel a döntéssel a szerb hadsereg egy olyan útnak indult a montenegrói és albán hegyeken keresztül, amelyet akár pokoljárásnak is nevezhetnénk. Katonák és civilek ezrei veszítették életüket a hideg, az éhség, a betegségek és az ellenséges támadások következtében. Emiatt az emlékezetben ez nem csupán egy katonai vereségként, hanem egy egész nemzet tragédiájaként szerepel, amelynek hatásai a mai napig érezhetőek. Ezt az óriási veszteségekkel járó visszavonulást nevezi a szerb tudományos közelet „*albán golgotának*”, míg Magyarországon inkább a balkáni „*halálmars*” kifejezés honosodott meg.¹

A témakör feldolgozottságának azonban számos hiányossága van. A témával kapcsolatos publikációkban döntően egyoldalú nézőpontok dominálnak. A kutatások az elmúlt évtizedekben gyakran a szerb perspektívát helyezték előtérbe, elhanyagolva a többi érintett fél nézőpontját.² Ez többek között azért is problémás, mert a halálmenet nem csak a szerb hadsereg, hanem nagyszámú osztrák–magyar hadifogoly tragédiája is volt. Ennek ellenére, az osztrák–magyar katonák sorsának ismertetése sokáig háttérbe szorult a történetírásban. Az utóbbi évtizedekben

¹ HAJDU – POLLMANN 2014. 174.; HOLLÓSY 2018. <https://www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/halal-mars>. Hozzáférés: 2024. 12. 13.; DELIĆ 2017. 270.

² Životić 2023. <https://www.mod.gov.rs/lat/17006/albanska-golgota17006>. Hozzáférés: 2025. 01. 09.

azonban szerencsére változást tapasztalhattunk. Napjainkra egyre több kutatás érinti a témát és igyekszik hiteles képet adni az osztrák–magyar katonák megpróbáltatásairól.

A téma holisztikus feldolgozásának akadályaként kiemelhető még, hogy a korábbi kutatások –véltetően a hiányos források miatt – főleg a katonai műveletek elemzésére, illetve a hadseregek történetére koncentráltak. Napjainkra azonban a hadifoglyok és a civil lakosság helyzetének vizsgálata is előtérbe került. Ennek a publikációnak is az egyik fő célja az osztrák–magyar hadifoglyok kálváriájának a bemutatása, s ezzel együtt az említett restancia csökkentése. Az objektív és teljeskörű feldolgozást hátráltató tényezők közül még kiemelhető az eltérő emlékezetpolitika, ugyanis különböző országokban különböző módon emlékeznek meg az említett eseményről, és így fordulhat elő az, hogy a szóban forgó kérdéskör egyes szegmensei nem kerültek előtérbe.

A következőkben részletesen bemutatom a visszavonulás körülményeit, ismertetem az osztrák–magyar hadifoglyok „*halálmarsának*” fő forrásait, majd tárgyalom a foglyok tapasztalatait és a halálozások fő okait is. Megvizsgálom a visszavonulás útvonalát, az áldozatok számát, valamint említést teszek a történetek politikai jelentőségéről. Vizsgálódásom során többek között arra is választ keresek, hogy miben különbözött az osztrák–magyar foglyok tapasztalata az el-lenséges szerb katonák és civilek tapasztalatától.

FORRÁSOK

A hadifoglyok kálváriájáról, bár hosszabb időt ölelt fel, mint a szerbek megpróbáltatásai, mégis kevés információval rendelkezünk. Ennek oka, hogy a kálvária túlélőinek az olaszok – akik átvették a hadifoglyok feletti gyámságot³ – megtiltották a naplók és egyéb feljegyzések hazavitelét. Így egyszerűen csak a nagyon csekély létszámú, főleg hazacsempészett írások, esetleg utólag kiadott emlékiratok maradtak ránk.⁴

Az egyik legértékesebb forrásunk *Szakraida István* hadnagy naplója, aki a világháborúban a cs. és kir. nagyváradi 37. gyalogezred katonájaként harcolt az 1914. évi Potiorek-offenzívák során. Írása, melynek hosszú évtizedekig nyoma veszett, 2012 decemberében került elő, és mint az események hiteles beszámolója, értékes tudással bővíti korábbi ismereteinket.⁵ Szakraida beszámolója mellett említést érdemel még *Szöllősy Aladár* főhadnagy naplója is, aki úgyszintén bejárta a balkáni útvonalat. Papírra vetett gondolatai 1925-ben nyomtatásban is napvilágot láttak.⁶ Mindenképp meg kell említeni az 1930-ban megjelent *Hadifogoly magyarok története*⁷ c. kétkötetes munkát, amely ugyancsak idéz számos korabeli forrást, ráadásul olyanokat, amelyek eredetije már nem feltétlen maradt ránk.⁸ Margittay Gábor *Szamár-sziget szellemkatonái*⁹ c.

³ FARAGÓ 1935. 24.; IMPERATO 2019. 212.

⁴ NAGY HÁBORÚ SZERKESZTŐSÉG 2020. https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja. Hozzáférés: 2025. 01. 08.

⁵ Uo.

⁶ SZÖLLŐSY 1925.

⁷ BAJA – PILCH ET AL. 1930. I–II. kötet.

⁸ NAGY HÁBORÚ SZERKESZTŐSÉG 2020. https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja. Hozzáférés: 2025. 01. 08.

⁹ MARGITTAY 2014.

munkájában használja Marek János kiadatlan naplóját,¹⁰ míg *Bogumil Hrabak* és *Isidor Đuković* szerb történészek főleg *Proházka Rudolf*¹¹ és *Jan Laška*¹² cseh nyelvű emlékiratait vonták be a kutatásaikba.¹³

A fentiek mellett említést érdemel még *Jaroslav Janda* 1934-ben összeállított memoárja, amelynek online publikálására 2014-ben került sor.¹⁴ Továbbá, Nino Delić szerb történész felhívta a figyelmet Karel Bouše 1936-ban, a *Horažďovický obzor* című helyi lapok hasábjain publikált emlékiratára,¹⁵ Josef Mařík 2007–2011 között, a *Křečovické listy* hasábjain, 14 részben közzé tett memoárjára,¹⁶ illetve Josef Šrámek 2011-ben publikált naplójára.¹⁷ A felsoroltakon kívül mindenképp ki kell még emelnünk *Valentino Semi*¹⁸ visszaemlékezéseit is.

ELŐZMÉNYEK

Az 1914-es háborús év a Monarchia számára súlyos vereséggel végződött a Balkánon. A globális konfliktus első hadműveletei Szerbia megtörésére indultak, de a Potiorek-offenzívák ezirányú kísérletei több hónapos elkeseredett harc után, a szerbek szívós ellenállása miatt, kudarcba fulladtak. Szerbia lélegzetvételnyi időhöz jutott, de ezt a helyzetet az országban pusztító járványok miatt nem tudta megfelelően kihasználni. A hadserege támadni nem tudott, így védekezésre rendezkedett be, viszont a haderő alacsony létszáma ezt sem tette maradéktalanul lehetővé. A szerb haderő túlterjeszkedett a teljes frontszakaszon – beleértve bolgár határsávot is –, így egy esetleges offenzíva során az ellenállásuk csak ideiglenes sikerekkel kecsegtethetett.¹⁹

Az 1914-es kudarc a Monarchiát váratlanul érintette, és a kialakult helyzetet súlyosbította, hogy a birodalomnak több mint 50.000 katonája – egyes becslések szerint annál is több, mintegy 110.000 fő – került szerb fogságba.²⁰ Pontos számadatokkal sajnos nem operálhatunk, mert a szerb hadügyminisztérium ugyan 1914. augusztus 11-én elrendelte Niš (ma: Niš, Szerbia) központtal a hadifogolyparancsnokság felállítását, amely feladata a hadifogoly nyilvántartás és ellátás központosítása lett volna, de ez a terv végül kudarcba fulladt. Ezzel magyarázható, hogy 1914 végén a mintegy 50.000 hadifogolyból csak 12.845 fő lett nyilvántartásba véve. Ráadásul a hadifoglyok óriási létszámának köszönhetően a niši hadifogolytábor rövid idő alatt megtelt, így a foglyokat az ország teljes területén kellett elhelyezni, olykor megfelelő ruházat, illetve

¹⁰ NAGY HÁBORÚ SZERKESZTŐSÉG 2020. https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja. Hozzáférés: 2025. 01. 08.

¹¹ PROHÁZKA 1928.

¹² LAŠKA 1920.

¹³ HRABAK 1964. 107–204. Đuković 2008.

¹⁴ Az említett szöveg teljes egészében elérhető a www.legionarjaroslavjanda.cz oldalon. Hozzáférés: 2025. 01. 13.

¹⁵ Háborús emlékiratait a Horažďovický obzor 1936. évi 1–11. számában publikálta egy légiós emlékiratai címmel. DELIĆ 2017. 249.

¹⁶ DELIĆ 2017. 250.

¹⁷ DELIĆ 2017. 250.; Šrámek 2011.

¹⁸ NAGY HÁBORÚ SZERKESZTŐSÉG 2020. https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja. Hozzáférés: 2025. 01. 08.; SEMI 1961.

¹⁹ HAJDU – POLLMANN 2014. 169., 171–173.

²⁰ NACHTIGAL 2008. 375.; DELIĆ 2017. 256.

örkíséret nélkül.²¹ Az osztrák–magyar hadifoglyok száma így 1915-re, az újabb offenzíva megindításának időpontjára, már 35.000 főre csökkenhetett.²²

Miután 1915 májusában a központi hatalmak keleten sikeresen áttörték a frontot Gorlice–Tarnównál, egy jelentős politikai sikert is elkönnyelhettek: Bulgáriát maguk mellé állították szövetségesként, és 1915. szeptember 6-án meg is kötötték vele a társulási szerződést. Ez már előre jelezte a nyugalmi periódus végét a szerb fronton.²³

A bolgár szerződészkötést követő szűk egy hónappal később, október 5-én kezdetét is vette a Szerbia elleni Mackensen-offenzíva. Az osztrák–magyar, német és bolgár együttes támadásnak köszönhetően úgy tűnt, hogy egy nagy katlancsatában sikerül a szerb haderőt megsemmisíteni, de ez ismét csak hiú ábránd maradt.²⁴ A központi hatalmak bekerítési kísérleteit a szerb vezérkari főnök óriási veszteségek árán ugyan, de sikeresen megakadályozta. A siker érdekében azonban az ország jelentős részét is fel kellett adnia, és a hadseregével beszorult a koszovói medencébe, ahol a koszovói csata végleg megpecsételte a szerbek sorsát. Radomir Putnik vajda ezért a politikai vezetés nyomására, 1915. november 25-én a következő paranccsal elrendelte a visszavonulást:

„Az egyetlen kiút ebből a súlyos helyzetből az Adriai-tenger partjára való visszavonulás. Ott a hadseregünket újjászervezik, ellátják élelemmel, fegyverekkel, lőszerrel, ruházattal és minden más szükséges dologgal, amit szövetségeseink küldenek nekünk, és mi ismét olyan tényező leszünk, amellyel szövetségeseinknek számolniuk kell. A nemzet nem veszítette el létét, továbbra is létezni fog, még ha idegen földön is, amíg az uralkodó, a kormány és a hadsereg ott van, függetlenül attól, hogy milyen erős a hadsereg.”²⁵

A fenti kommuniké kihirdetése – bár hozzá kötik a teljes katonai visszavonulás elrendelését – csak a kialakult helyzetet hagyta jóvá, ugyanis, a szerb hadseregek a parancs időpontjában már visszavonultak Priştinán túl és már Prizren felé haladtak. Az utasítás legfontosabb eredménye talán abban rejlett, hogy a visszavonulást ellenzőket meggyőzte arról, hogy a harcok folytatására jelen körülmények között már nincs lehetőség.²⁶

Nemcsak a katonák evakuálása kezdődött meg e parancs értelmében. Velük együtt a kormány tagjai és nagyszámú civil is a lehető leghamarabb elindult az Adriai-tenger felé. A Montenegró és Észak-Albánia hegyvidékein keresztül vezető út a végcélig nehéz volt, és mintegy 240.000 ember halálát eredményezte. A legtöbben a hideg, a betegségek, az éhség és az albán razziák miatt veszítették életüket. Az áldozatok nagy száma miatt ez a halálmenet a szerb tudományos közéletben „szerb golgota” vagy „albán golgota” néven vált ismerté.²⁷

AZ ÚTVONAL ÉS A VISSZAVONULÁS KÖRÜLMÉNYEI

A szerb hadvezetésben már november 23-án, két nappal a sorsdöntő parancs előtt alakot öltött az Albánián és Montenegrón való visszavonulás gondolata, és a politikai vezetés nyomására

²¹ DELIĆ 2017. 253–256.

²² MOLNÁR 2018. 22.

²³ KEEGAN 2014. 363.; POLLMANN 2003. 91–93.

²⁴ KEEGAN 2014. 368.

²⁵ ADAMS 1942. 128. IDÉZI: DINARIO 2015. 115.

²⁶ DINARDO 2015. 115–116.

²⁷ SUNDHAUSEN 2007. 227.

november 25-én minden hadseregarancsnok megkapta a *kivonulás* sorsdöntő parancsát. Szerbia szövetségesei viszont ezt rosszállással nézték végig, hiszen Szerbia kiesésével a központi hatalmak valamelyest tehermentesítve lettek volna. Ezért, Anglia és Olaszország inkább azt támogatta volna, ha a szerb haderő Albániában marad a hadsereg átszervezéséig. Ráadásul, az általános brit vélemény szerint a szerbek maguknak köszönhetnék a helyzetüket, mivel nem tettek engedményeket a bolgároknak. Ezzel szemben Franciaország és Oroszország a szerb hadsereg evakuálását támogatták, és azzal a javaslattal álltak elő, hogy a délszláv csapatokat Afrikába kellene szállítani. Végül egy harmadik álláspont érvényesült, a szerb katonákat főleg Korfura és Bizertébe szállították, de többen kerültek Korzikára és Franciaország egyes területeire is.²⁸

A helyzetet bonyolította, hogy *Živojin Mišić* vajda a hadseregarancsnokok közös ülése alatt amellet foglalt állás november 29-én és december 1-jén is, hogy a Peć (ma: város Koszovó északi részén) körül összegyűlt sereggel offenzívába kell átmenni. Ez az elképzelés végül az ellenség rohamos közeledése, illetve a hadsereg tragikus állapota miatt alulmaradt.²⁹ Az ellenállás elvetését követően, december 1-jén egyértelműen eldönt, hogy a korábban elrendelt visszavonulás folytatódhat. Az evakuálásban részt vevő katonák és civilek mintegy kétharmada Montenegrón keresztül haladt az albán partok felé, míg a maradék egyharmad Albánia fagyos hegyein keresztül próbált kitörni a tengerre.³⁰

A katonai vezetés a koszovói medencében rekedt katonák és civilek kivonására három útvonalat tervezett meg. Eszerint a visszavonuló haderő jobbszárnya, amely maga is két részre oszlott, a következő útvonalon menetelt: az 1. és 3. hadsereg Peć (ma: Pejë, Koszovó) – Žljeb (Koszovó és Montenegró között húzódó hegység csúcsa) – Savine Vode (ma: Koszovó) – Rožaje (ma: Montenegró) – Berane (ma: Montenegró) – Andrijevice (ma: Montenegró) vonalon haladt, míg a 2. hadsereg és a Belgrád Védelme nevű egységek, illetve a szövetségeseik küldöttjei Peć – Rugova-völgye (ma: kanyon Szerbia délnyugati/Koszovó nyugati részén) – Čakor (ma: Montenegró keleti határhágója) – Velika (ma: Montenegró) – Andrijevice (ma: Montenegró) útvonalat érintették, majd Andrijevicánál az egységek egyesültek, és folytatták útjukat Bar (ma: Montenegró) – Matiševo (ma: Montenegró) – Lijeva Rijeka (ma: Montenegró) – Podgorica (ma: Montenegró) – Tuzi (ma: Montenegró) – Scutari (ma: Shkodër, Albánia) felé. A haderő jobbszárnyának védelmét az 1. hadsereg volt hivatott ellátni.³¹

A középső menetoszlop, vagyis a centrum, amely kötelékében volt a király, a kormány képviselői, a vezérkar, az országgyűlési képviselők, az állami levéltár, a diplomáciai testület, a Morava- és a Vardar-, illetve a kombinált hadosztály, Prizrenből (ma: Prizreni/Prizren, Koszovó) indult el, és a Fehér Drin³² folyó völgyén keresztül, Paštrik (ma: Pashtrik, hegy Albániában) és Koritnik (ma: hegycsúcs Albánia északkeleti és Koszovó déli határán) között, Ljum Kulán (ma: Lumë, Albánia) keresztül, Đakovicát (ma: Gjakova, Koszovó) érintve Vezirov Most³³ (magyarul: vezír-híd) felé haladt. Vezirov Most-tól az érintett egységek és civilek együtt meneteltek Pukáig (ma: Pukë, Albánia). Innen a vezérkar, illetve azok az egységek, amelyek november 26-án

²⁸ NIKOLIĆ 2016. 3., 12–13.

²⁹ SKOKO 1990. 353–356.; OPAČIĆ 2008. 256–280.; NIKOLIĆ 2016. 3.

³⁰ Šarenac 2017. 243–244.

³¹ NIKOLIĆ 2016. 3.

³² A Fehér-Drin folyó Koszovó és Albánia területén, a Drin egyik alkotója.

³³ Egykori híd Albániában a Drin folyón.

kezdtek meg menetelésüket, Scutari felé vették az irányt, míg a a Morava- és a Vardar-, illetve a kombinált hadosztály Blinishten (ma: Blinishtë, Koszovó) keresztül Lješ (ma: Lezha, Albánia) és Durazzo (ma: Durres, Albánia) felé meneteltek.³⁴

A balszárnyat a Timok-hadosztály, a Lovas hadosztály, a Skoplje-i altiszti iskola, a kadétzászlóalj, a tartalék egységek, menekültek és hadifoglyok képezték, akik a következő útvonalon haladtak: Prizren – Ljum Kula – Bicaj (ma: Bicaj, Albánia) – Piškopeja (ma: Peshkopi, Albánia) – Debar (ma: Debar, Észak-Macedónia) – Struga (ma: Struga, Észak-Macedónia) – Prens (ma: vélhetően Përrenjas, Albánia) – Babine (ma: Babinë, Albánia) – Elbasan (ma: Elbasan, Albánia) – Pekin (ma: Peqini, Albánia) – Tirana (ma: Tirane, Albánia) – Durazzo.³⁵

A visszavonuló egységek eltérő nehézségekkel találták magukat szemben. A Montenegrón keresztül haladóknak többnyire „csak” a zord körülményekkel kellett szembenéznük, míg az Albánián keresztül vonuló menetoszlopok rosszabb helyzetben találták magukat. Egyrészt, egyetlen oszlopként kellett áthaladniuk a Vezirov Most névre hallgató, meglehetősen romos állapotú, a törökök által épített, 600 láb hosszú hídon. Többen a hídról – annak állapota miatt – leesve, a Drin folyóban lelték halálukat. Az igazi megpróbáltatások viszont csak ekkor kezdődtek. A menetoszlop Albániába lépve kettévált, és egyrészt a hideg időjárással, másrészt pedig a hófedte hegyvidéki tereppel kellett szembenéznie.³⁶ A katonák, hadifoglyok és civilek helyzetét viszont egységesen nehezítette a már Koszovóban, november végén kialakult élelmiszerhiány. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a visszavonuláshoz szánt utánpótlás egy részét már a csapatkivonás előtt megkezdték. A Morava-völgyi és a niši raktárak elhagyása csak tovább rontott a helyzeten, és ez azt eredményezte, hogy a tengerpartig vezető út során a legtöbb katona 15–20 napig nem látott kenyeret, mivel a fejadagjukat az élelmiszerválság miatt nem kaphatták meg.³⁷ Az egész *exodust* a katonák tapasztalatai szerint akár éhségmenetnek is nevezhetjük, amelyben az élelmiszerhiány és az ebből fakadó betegségek, illetve kimerültség, olykor az eluralkodott kannibalizmus³⁸ következtében több ezer ember lelte halálát a hosszú menetelés során.³⁹ Egyes becslések szerint a szerb hadsereg áldozatainak száma elérte a 70.000 főt is.⁴⁰

A fenti számadat a visszavonulás zord körülményeinek ismeretében véleményem szerint elfogadható, mivel a hátráló katonáknak emberfeletti teljesítményt kellett nyújtaniuk a szövetségesekkel való találkozás érdekében. A csapatok mintegy három hét alatt érték el az Adriát, s ez idő alatt a hosszú menetelésüket jelentősen megnehezítette az eső, a hó, a zord tél, a hiányos felszerelés, illetve a helyi albán törzsek fosztogatása is.⁴¹ A szűk ösvényeken, mocsaras és hegyvidéki útvonalakon, sáros utak mentén haladó egységeket folyamatosan megtizedelte a vérhas, a kiütéses tifusz és további járványos betegségek, illetve az éhhalál is.⁴²

³⁴ NIKOLIĆ 2016. 3–4.

³⁵ NIKOLIĆ 2016. 4.

³⁶ DINARDO 2015. 122.

³⁷ NIKOLIĆ 2016. 4.

³⁸ HUTEČKA 2023. 40.

³⁹ KRAMER 2017. 142.

⁴⁰ NIKOLIĆ 2016. 5–6.; HALL 2014. 281.

⁴¹ ŠARENAC 2017. 244.

⁴² NIKOLIĆ 2016. 6.; KRAMER 2017. 142.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR HADIFOGLYOK KÁLVÁRIÁJA

Az 1914-es Potiorek offenzívák során mintegy 80–85.000⁴³ osztrák–magyar katona tűnt el a harcok során, vagy került hadifogságba. A hadifoglyoknak a becsült minimális létszáma is meghaladta az 50.000 főt, és a szerb kimutatások szerint a Mackensen-offenzíva kezdetekor – a szerbiai járványhelyzetnek és a fogság viszontagságainak eredményeképp – közülük kevesebb mint 35.000 fő maradt csak életben.⁴⁴ A foglyok megpróbáltatásai ezzel nem értek véget: 1915 októberében, a közös osztrák–magyar–német–bolgár hadművelet során a szerbek 700 kilométerre, az Adriai-tenger partjára hurcolták őket, ami két hónapig tartott. A fentieket mérlegelve megállapíthatjuk, hogy bár a szerb hadsereg és az ország civil lakossága többnyire ugyanazt az utat tette meg, de a hadifoglyoknak – különösen a legénységi állományúaknak⁴⁵ – sokkal nehezebb sors jutott. Egyrészt az ő útjuk négyszer addig tartott, mint az ország déli határától menekülő szerbeké, másrészt az ellátásuk is sokkal rosszabb volt, a visszavonuló csapatokétól, aminek eredményeképp ezek haltak meg éhen, kiszolgáltatottságban és rossz bánásmódban.⁴⁶ Ennek ellenére, a szerb történetírás nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozott az ellenséges hadifoglyok megpróbáltatásaival, és legtöbbször egyoldalúan, a szerb hadseregek és polgárok viszontagságos útjáról számolt be.⁴⁷ Ez talán azzal magyarázható, hogy a katonák és civilek, illetve gazdagok és szegények közös részvétele a visszavonulásban nemzeti jelleget kölcsönzött a golgotának. Ráadásul, mivel a tengerpartig vezető útra középkori kéziratokat, ereklyéket, levéltári iratokat és még számtalan felbecsülhetetlen értékű történelmi emlékeket szállítottak, a megpróbáltatások résztvevői úgy érezték, hogy az egész ország mozgásba lendült.⁴⁸

A ránk maradt források a hadifoglyok útvonaláról is árulkodnak. A halálmenet kezdeteként a szerb hadvezetés az országban szétszórta hadifoglyokat Szerbia déli részén, az albán határ közelében, Prizren városában gyűjtötte össze, majd innen hurcolták őket tovább Valonába (ma: Vlore, Albánia).⁴⁹ A tisztek is hasonló sorsban részesültek. Őket 1915. október 19-én indították el Nišből, és ugyanazt az útvonalat tették meg, mint a legénységi állományú foglyok.⁵⁰

A tisztek a létfontosságú dolgaikat hátizsákokba csomagolták, a nehezebb és nélkülözhetőbb tárgyakat pedig ládákba pakolták, mivel a szerb hadifogoly-parancsnokság ezek szállítását magára vállalta. Ugyanakkor, a szerbek megfelelő ellátásról a maguk szorongatott helyzetet miatt nem tudtak gondoskodni,⁵¹ de a foglyokat azok későbbi újra bevetetősége miatt nem akarták hátra hagyni. Ilyen körülmények között vette kezdetét a többszáz kilométeres menetelésük.⁵²

A hadifoglyok útvonala eltérő volt. A beszámolók szerint egyesek a Niš – Prokuplje (ma: Szerbia) – Kuršumlja (ma: Kuršumlja, Szerbia) – Podujevo (ma: Podujevë, Koszovó) – Priština

⁴³ A hadifoglyok becsült minimális létszáma is meghaladta az 50.000 főt. GORCSA 2024. 155.

⁴⁴ MOLNÁR 2018. 22.; POLLMANN 2000. 28.; FARAGÓ 1935. 24.

⁴⁵ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.

⁴⁶ NACHTIGAL 2008. 375.; MOLNÁR 2018. 22.

⁴⁷ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.

⁴⁸ ŠARENAC 2017. 238.

⁴⁹ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.

⁵⁰ FARAGÓ 1935. 53.; DELIĆ 2017. 271.

⁵¹ FARAGÓ 1930. 143.

⁵² POLLMANN 2000. 28.

(ma: Prishtinë/Priština, Koszovó) – Prizren,⁵³ míg mások például a Čačak (ma: Čačak, Szerbia) – Kraljevo (ma: Kraljevo, Szerbia) – Mitrovica (ma: Mitrovicë, Koszovó) – Prizren útvonalon haladtak délnek.⁵⁴ A fentiek mellett számos más eltérő útvonallal is találkozhatunk,⁵⁵ de a foglyok tapasztalatai ennek ellenére kísértetiesen hasonlóak. A beszámolók többsége szerint Prizren városáig a körülményekhez képest minden rendben volt, az élelmezés ekkor még nem jelentett komolyabb problémát, majd hirtelen rosszabbra fordultak a dolgok. Prizrenben egy rövidebb, néhány napos pihenő után a tiszteknek, akár csak a legénységnek, gyalog, meglehetősen gyenge élelmezés mellett kellett folytatniuk az utat.⁵⁶ Prizrenből a foglyok zöme Dibrát és Strugát érintve Monastir (ma: Bitola, Észak-Macedónia) felé haladt, ami a Szalonikibe vezető vasútvonal végpontja volt. A fogoly katonák úgy érezték, hogy a szabadságba menetelnek, de ez gyorsan megváltozott. Kísérőik visszafordították őket Albániába, mert időközben a bolgár csapatok elzárták a Szaloniki felé vezető utat.⁵⁷ A hadifoglyoknak így Strugatól Elbasanon keresztül, a rettenetes hidegben, élelmiszer nélkül vissza kellett menniük Albániába. Elbasanból Kavajë (ma: Kavajë, Albánia) felé vezetett az útjuk Durazzo felé. Itt viszont a kialakult hadihelyzet miatt az evakuálást nem lehetett végrehajtani,⁵⁸ így a menetoszlopok Durazzótól, mocsaras vidékeken keresztül, nélkülözve meneteltek Valonáig (ma: Vlore, Albánia), ahol a tisztek már bőséges élelmezésről számoltak be.⁵⁹

Az elérhető források alapján a hosszú, viszontagságos út során a hadifoglyok a leginkább az éhezés és a rendkívül hideg, havas téli időjárás miatt szenvedtek,⁶⁰ mivel kísérőik nemcsak a megfelelő élelmezésről, de még a megfelelő ruházatról sem gondoskodtak.⁶¹ Ennek következményei a foglyok prizreni táborozásakor mutatkoztak meg legelőször, amikor a legénységi állományú hadifoglyoknak a város utcáin, terein, többnyire a szabad ég alatt kellett táborozniuk.⁶² Ezt követően az időjárási viszonyok egyre súlyosabbra fordultak. Szakraida István, a halálmenet egyik résztvevője arról számolt be naplójában, hogy az albán hegyekben az erős havazás és szél következtében *„minden megfagyott rajtunk. A ruhát törni lehetett volna, és ez okozta nekünk a legnagyobb testi fájdalmat. A jeges eső sebesre verte az arcunkat és kezeinket. Még mi fiatalabb tisztek is alig bírtuk már magunkat vonszolni, hát még az öreg 40 éves családos emberek! Borzasztó volt nézni, hogy kinlódtak egyesek.”*⁶³ A kialakult helyzetet a folyamatos éhezés csak súlyosbította.⁶⁴ Ráadásul, Brózik Engelbert szemtanú szerint a szerb hadsereg egyes csoportjai az éhségtől és kimerüléstől lemaradókat megölték.⁶⁵

⁵³ FARAGÓ 1930. 143.

⁵⁴ KRAMER 2007. 142–143.

⁵⁵ FARAGÓ 1930. 91.

⁵⁶ KRAMER 2007. 142–143.

⁵⁷ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.; SZÖLLŐSY 1925. 49., 57–58.

⁵⁸ ŠARENAC 2017. 248.

⁵⁹ KRAMER 2007. 142–143.

⁶⁰ FARAGÓ 1930. 147–150.

⁶¹ NAGY 2011. 33.

⁶² FARAGÓ 1935. 58.

⁶³ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ NAGY 2011. 33.

A legénységi foglyok kapcsán Szakraida megemlékezett arról, hogy őket is velük együtt terelték, így láthatta, hogy közülük csak „...kevésnek van cipője, csupasz testük kilátszik, mert csak lyukas, szakadozott rongyokba vannak öltözve. Napok óta egy falatot sem ettek, mindnyájan piszkosak.”⁶⁶ Emellett azt is kihangsúlyozta, hogy az út mentén rengeteg megfagyott katonát láttak, kiemelve, hogy „minket még csak elszállásoltak albán házakba, dzsámiba, de szegény legénységünk ott maradt az úton, elszórva úgy, ahogy a sötétség meglepte őket.”⁶⁷ Molnár Tibor – főleg a bácskai Tisza mentét érintő – kutatásai szerint ilyen sors érte többek között Balazsev Pétert a m. kir. budapesti 30. honvéd gyalogezred katonáját,⁶⁸ illetve Budincsevics Istvánt, a cs. és kir. szabadkai 86. gyalogezred közvitézét is.⁶⁹ Rajtuk kívül olyanokat is ismerünk, akik a helyi albán lakosság áldozataként estek. Bali István, a cs. és kir. újvidéki 6. gyalogezred közvitéze a holtánnyilváníti eljárás dokumentumai szerint élelmet próbált lopni az *arnautáktól*, de rajtakapták és megölték. Az eset egyik tanúja, Nagyidai István a következőképp számolt be az esetről: „Az *alperes* haláláról tudok. Láttam őt halva Albániában Elbasan város szélső utcájában 1915. december 20-ika körül. Feje fejszétől széjjel volt hasítva. A szerb tiszt úr, aki bennünket, mint foglyokat vezetett az egész fogoly századot oda rendelte az utcán fekvő négy emberi holttesthez és kérdezte, ki ismeri a halottakat? Én az egyikben Bali István földimet, Simon Mária férjét felismertem.”⁷⁰ Hasonló sorsban osztozott többek között Kalmár Pál és Kadván György is.⁷¹ Emellett, az észak-albániai kálvária átvészélése sem jelentett biztos túlélést, hiszen a halálmenet utolsó szakaszában, a Durazzótól Valonáig tartó útvonalon, az éhezés, a rossz bánásmód és a járványos betegségek tovább tizedelték a foglyokat. Szabó József 30. gyalogezredbeli katonát is hasonló sors érte 1915. december 31-én. Az evakuálásra váró Szabó éjjel meghalt álmában.⁷²

A fentiek is bizonyítják, hogy az út elhúzódsával egyre inkább eluralkodott az éhség. A foglyok – akárcsak a szerb katonák is – kezdetben az elhullott állatok húsát fogyasztották, de mikor már azok sem maradtak, a fenti források szerint egyesek lopásra vetemedtek.⁷³ A leírtakat Hubert Antal⁷⁴ tragikus sorsa is alátámasztja. Hubert 1915. november 8-án, Wickenburg István⁷⁵

⁶⁶ FARAGÓ 1930. 150.

⁶⁷ FARAGÓ 1930. 151.

⁶⁸ KFL HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁS. BÁCS. BALAZSEV PÉTER HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁSI ÜGYE. KÉH 531/1924. Idézi: MOLNÁR 2018. 24.

⁶⁹ KFL HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁS. TAVANKÚT. BUDINCSEVICS ISTVÁN HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁSI ÜGYE. KÉH 256/1923. Idézi: MOLNÁR 2018. 25.

⁷⁰ KFL HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁS. TEMERIN. BALI ISTVÁN HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁSI ÜGYE. KÉH. 681/1921. Idézi: MOLNÁR 2018. 24.

⁷¹ KFL HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁS. TEMERIN. BALI ISTVÁN HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁSI ÜGYE. KÉH. 681/1921. Idézi: MOLNÁR 2018. 25.

⁷² KFL HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁS. APATIN. SZABÓ JÓZSEF. 54/1922. Idézi: MOLNÁR 2021. 30–31.

⁷³ FARAGÓ 1930. 146., 156.

⁷⁴ 31. honvéd gyalogezred, 3-ik század, nős, gyermektelen. *A veszprémi honvédek hadtörténete. A m. kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred, a 31. 46. és a 79. honvéd menet zászlóalj, valamint a 31/1. népfölkelő zászlóalj története* című munka az 1. századba sorolja. A pontos születési adatai híján jelenleg nem tudjuk a pontos alakulatát meghatározni.

⁷⁵ Wickenburg István (Arad, Arad vm., 1859.06.16. – Velence, Fejér vm., 1931.12.30.) fiúmei kormányzó, 1910–1917 között fiúmei és magyar-horvát tengerparti kormányzó, a tengerészeti hatóság elnöke. A Tisza-kormány lemondásakor 1917. június 15-én felmentették hivatalából, de szeptember 3-ig tényleges fiúmei kormányzó. 1912-től valóságos belső titkos tanácsos, Fiume diszpolgára, főrendiházi tag. 1917 őszétől, - nyugdíjazása után - velencei (Fejér vm.) birtokán telepedett le, 1931-ben bekövetkezett haláláig festéssel foglalkozott. *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/W/Wickenburg.html>

tájékoztatása szerint montenegrói fogságba esett, ahol 1916. február 19-én hunyt el. A fogoly elmondása szerint a bánásmód elfogadhatónak bizonyult mindaddig, amíg az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege be nem vonult Montenegróba. Ezt követően – eddig érthetetlen okoknál fogva – megszűnt a hadifoglyok élelmezése, így elhullott lovak húsát volt kénytelen fogyasztani.⁷⁶ 1916. február 14-én a Kotori-öbölből Fiumébe szállították, ahol február 19-én elhunyt.⁷⁷ Hubert tárasaival együtt vélhetően a halálmenet során került válságos egészségügyi állapotba, és a szerb visszavonuló csapatok feltételezhetően azokat a foglyokat hagyták hátra, akik már nem tudták folytatni az utat.⁷⁸

EVAKUÁLÁS ÉS ANNAK POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

Az Albán partokra lépve a szerb katonák, civilek, illetve hadifoglyok megpróbáltatásai tovább folytatódtak. Ennek egyik oka, hogy a szerbek szövetségei elsősorban a tengerpartot elérők élelmezésére helyezték a hangsúlyt, a hadsereg, a civilek, illetve a hadifoglyok evakuálását egy későbbi időpontra halasztották. Az ellátás biztosítását Olaszország ugyan magára vállalta, és ígéretet tett, hogy kétnaponta szállít egy hajónyi élelmiszert, de ez már a legelején, december 6–12. között meghiúsult. Ennek oka, hogy az élelmiszerszállítás helyett az olaszok épp egy expedíciós hadtestet szállítottak Torinóból (ma: Turin, Olaszország) Valonába. Ennek ellenére, a franciák és az angolok arról győzködtek a szerbeket, hogy Olaszországban elegendő élelmet gyűjtöttek az ellátásukra, csak azoknak az albán partokra szállítása akadozott. Ez nagyon gyorsan meg is mutatkozott. Amikor az első egységek megérkeztek december 16-án Scutariba, a beígért ellátásnak, illetve szövetséges hajóknak nyoma sem volt. Mindez a halálozás további folytatódását eredményezte.⁷⁹

A kilátástalan helyzeten végül II. Miklós cár közbelépése változtatott, amikor nyomására, Jean Frédéric Lucien Piarron de Mondésir francia tábornok vezetésével létrejött egy szövetséges misszió a partot ért személyek állapotának a kivizsgálására. Mondésir bizottsága megállapította, hogy a szerb hadseregnek az albániai partokon történő reorganizációjára nem állnak rendelkezésre a szükséges feltételek, de a haderő biztonságra szállításával és pihentetésével az ismét harcképessé tehető. A bizottság javaslatát a szövetségesek december 16-án elfogadták, és megállapodtak abban, hogy az evakuáció San Giovanni di Medua (ma: Shëngjin, Albánia) és Durazzo kikötőiből fog történni. Ernest Troubridge, a Királyi Haditengerészet tisztje San Giovanni di Meduába irányította a civileket, míg a katonákat és a hadifoglyokat Durazzóba.⁸⁰ A tervek szerint a hadsereg partraszállására Bizertében (ma: Bizerte, Tunézia) került volna sor, viszont ez a következő év elején már Korfura változott, míg a civileket Észak-Afrikában, Franciaországban és Európa más részein helyezték el.⁸¹

Január 6-án útnak is indították a szerb hadsereg első transzportját Durazzóba, de az olasz parancsnokság még aznap kérvényt intézett a szövetségesekhez a beszállás helyének Valonára

⁷⁶ HM HIM HL I.28 HM, 1916, I. 1/a. oszt, ált. 68938/1-1916, 428. d.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ A szerbek kegyetlenkedései hadifoglyainkkal. *Pesti Hírlap*, 1916. ápr. 30. 13.

⁷⁹ NIKOLIĆ 2016. 8–9.

⁸⁰ DINARDO 2015. 123.; ŠARENAC 2017. 248.

⁸¹ NIKOLIĆ 2016. 10.

történő megváltoztatására. A módosítás fő okaként a kikötő alkalmatlanságát, gyenge kapacitását és az ellenségtől való veszélyeztetettségét jelölték meg. Az utóbbiban volt is igazság, mert az említett települések könnyen elérhetőek voltak az osztrák–magyar haditengerészet Adria-flottája számára.⁸² Ennek ellenére a január 6-án megindított kiürítés 13-ig, Montenegró kapitulálásáig folytatódott. Mindez azonban új hadi helyzetet teremtett az albán partokon; San Giovanni di Medua és Durazzo veszélyeztetettekké váltak. Új evakuációs tervet kellett kidolgozni, aminek a végeredménye megegyezett az olaszok január 6-i kérésével. A kiürítés a mintegy 150 kilométerre található Valonából folytatódott, és végül szerb uralkodói nyomásra Korfura szállították a haderőt, amit a görög kormány beleegyezése nélkül tettek meg.⁸³ Innentől kezdve felgyorsultak az események, és február 21-én véget ért a szerb hadsereg és polgárság, valamint az osztrák–magyar hadifoglyok albán golgotája.⁸⁴

Az osztrák–magyar hadifoglyokat az olaszok Asinara szigetének hadifogolytáboraiába szállították, ahol sokukat karanténba zártak a fellépő betegségek miatt. A kolera és a tífusz már Albánia partjainál kitört.⁸⁵ A beteg foglyok egy részét, miután felépültek, az olaszok áthelyezték az olasz szárazföldre, és munkába állították őket.⁸⁶ A hadifoglyokat az olaszok az Ausztriában fogságban lévő olaszokkal szembeni zálogként fel tudták használni, ugyanis a reciprocitás elve alapján abban bíztak, hogy a Monarchiában a saját hadifoglyaikkal is megfelelően fognak bántani, amennyiben ők is hasonlóan cselekednek.⁸⁷

Az evakuálás sikerével az antant országokban nagyszámú szerb menekült jelent meg, akiknek a jelenléte politikai következményeket eredményezett. Egyrészt, Szerbia ellenállását és sikeres visszavonulását, a hadseregének a megőrzését a média dicsérte, és Szerbia megpróbáltatásai széleskörűen ismertté váltak. Ehhez nagyban hozzájárultak Samson Tchernoff és Rista Marjanović fotográfusok kiállításai is.⁸⁸ 1915 márciusában Nikola Pašić miniszterelnök európai körútra ment. Március 12-én Brindisi érintésével Rómába látogatott, innen Párizsba, majd Londonba, ahol személyes megbeszéléseket folytatott a szövetséges kormányokkal. Pašić látogatását néhány nappal később Sándor trónörökös útja követte. Ezek a politikai utak jelentősen hozzájárultak a szövetségesek rokonszenvének a megszerzéséhez.⁸⁹

VESZTESÉGEK

Az 1915–16-os balkáni halálmenetet túlélők számáról eltérő információk állnak rendelkezésünkre. Šarenac kutatásai alapján 1915 novemberében mintegy 300.000 szerb katona és 50.000–60.000 civil gyűlt össze Koszovóban. Ez a létszám a hónap végén 220.000 főre csökkenhetett, míg a menekültek száma 80.000 főre emelkedett.⁹⁰ Mellettük megtaláljuk az 1915

⁸² DINARDO 2015. 123.; ŠARENAC 2017. 248–252.

⁸³ DINARDO 2015. 123.

⁸⁴ NIKOLIĆ 2016. 11–12.

⁸⁵ KRAMER 2007. 142.

⁸⁶ DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ – HAMERŠAK – HUTEČKA – JUHÁSZ – POPOVICI – RUSZALA – SCHEER – STERGAR (2023). 40.

⁸⁷ IMPERATO 2019. 212.

⁸⁸ ŠARENAC 2017. 253–254.

⁸⁹ IMPERATO 2019. 221.

⁹⁰ ŠARENAC 2017. 240–241.

október eleji statisztikában szereplő 34.629 fő osztrák–magyar hadifoglyot is, akiket a szerbek magukkal hurcoltak a hosszú útra.⁹¹ A túlélők száma 1915 decemberéig/januárjáig jelentősen megcsappant. Az evakuálást irányító francia misszió helyszíni adatai szerint január 7. és február 19. között 154.454 katona szállt hajóra Albánia partjairól. Rajtuk kívül 3631 katona Macedónián keresztül tört Szalonikiig, illetve további 1500 ember maradt áprilisig a Vjosa folyónál, ahol 16.500 lovat őriztek. Így a szerb túlélők végső létszáma 159.585 fő katona lehetett.⁹² Ezt viszont egyes kutatási eredmények vitatják. Richard DiNardo szerint a partot elérők száma 110.000 és 140.000 között lehetett, közülük a többség fegyvertelen volt.⁹³ A katonákhoz képest a civil áldozatok számáról még kevesebb biztos információ áll rendelkezésünkre, mivel bizonytalan, hogy hányan is indultak közülük útnak. Vélhetően 140.000 polgári áldozata lehetett a halálmenetnek.⁹⁴

A szerb áldozatok mellett fontos kiemelni a sokáig elhallgatott osztrák–magyar hadifoglyok veszteségeit is. Ennek megállapítása is nehézségekbe ütközik a hiányos szerb nyilvántartási adatok miatt. Azt viszont tudjuk, hogy a hadifoglyok létszáma valahol 48.000 és 70.000 fő között mozoghatott,⁹⁵ bár egyes becslések szerint ez a szám elérhette a 80.000-et is.⁹⁶ Közülük 1915 októberében 34.629 fő volt biztosan életben, őket hurcolta magával az ellenség 1915 végén. A túlélők létszáma a viszontagságos út után mintegy 23.000 főre csökkent. Pollmann Ferenc kutatásai alapján 1916 márciusáig 23.855 hadifoglyot hajóztak be, és 23.399-et tettek partra Asinarán. A hajóúton többükkel a tomboló járványok végezhettek, amelyek már a tengeri átkelés előtt megjelenhettek, és mintegy 1500–7000 áldozatot követelhettek.⁹⁷

ÖSSZEGZÉS

Az 1915-ös év szerb visszavonulása jelentős helyet foglal el a szerb történeti tudatban, hiszen az elszenvedett óriási veszteségek ellenére, a szerb hadsereg zöme megmenekült, és a kapituláció elutasításával a szerb államiság is megmaradt. Ez az „*exodus*” azonban nemcsak a katonákat érintette, mivel a polgári lakosság is jelentős létszámban csatlakozott a hátráló haderőhöz. A szerb kormány ezt nem feltétlen támogatta, mivel az állampolgárokat arra ösztönözte, hogy a hadköteleseken és a 11–15 éves fiúkon kívül a többiek maradjanak otthon. A kormány azonban nem tudta érvényesíteni az akaratát, így a civilek száma is óriásira duzzadt.⁹⁸ A visszavonuló tömegben a társadalmi ranglétra minden foka képviseltette magát: a királyi család tagjaitól a parlamenti képviselőkön át a köztisztviselőkön keresztül, egészen a szerb ortodox papságig, a parasztságig és a belgrádi szegényekig. Ugyanakkor, arról meglehetősen kevés szó esik, hogy a régens, Karađorđević Sándor lóháton, mindösszesen két nap alatt tette meg az utat az adriai partokig, míg a kormánytisztviselők négy napig utaztak. A dolog érdekessége azonban, hogy

⁹¹ POLLMANN 2000. 28.

⁹² NIKOLIĆ 2016. 12–13.

⁹³ DINARDO 2015. 122.

⁹⁴ ŽIVOTIĆ 2023. <https://www.mod.gov.rs/lat/17006/albanska-golgota17006>. Hozzáférés: 2025. 01. 09.

⁹⁵ GORCSA 2024. 157.

⁹⁶ POLLMANN 2000. 28.

⁹⁷ POLLMANN 2000. 28.; FARAGÓ 1935. 24.; DINARDO 2015. 122.; KRAMER 2007. 142.

⁹⁸ ŠARENAC 2017. 239.

már maga a tény, hogy az uralkodó és a régens, illetve a kormány tagjai is „együtt” hátráltak a haderővel és a néppel, a nemzeti egység erőteljes szimbólumává tette az eseményt, amely során az emberek egyetlen cél érdekében, a túlélésért vonultak.⁹⁹

A Golgota kétségkívül a szerb nemzeti történelem egyik legjelentősebb eseményeként van számon tartva, viszont ez jelentősen megnehezíti a téma kritikai vizsgálatát, hiszen a kínos, megválaszolatlan kérdéseket a kutatók többsége nem, vagy csak alig érinti. Ezek közé sorolható többek között a szerb hadseregnek a stratégiai szempontból fontos Korfura történő szállítása, ami a görög kormány beleegyezése nélkül történt meg, ráadásul úgy, hogy Görögország 1916. december 2-i hadba lépéséig semleges területnek számított. Az antant hatalmakat tehát 1914-től eltérően már nem zavarta valamely állam semlegességének a megsértése, ha ezért a cselekedetért nem az ellenség volt felelős.¹⁰⁰ Hasonlóan elhanyagolt a hadifoglyok elhurcolásának a kérdése is. Máig nehezen értelmezhető, hogy miért volt szükség a legyengült szervezetű, többnyire beteg foglyoknak a kivonására. Érthető, hogy a későbbi bevetésük ezzel elkerülhetővé vált, viszont ez a cselekedet jelentősen megnövelte a hadifoglyok halálozását, ráadásul az életben maradottak a szerbek az olaszoknak adták át, így pedig a Monarchia fogságában lévő szerb katonák sorsának javítására sem használhatták fel. Ráadásul, jelentős ellentét húzódott a szövetségesek, különösen Szerbia és Olaszország között, ami magyarázatot adhat arra, hogy a szerbeket a hadifoglyaikkal együtt miért nem látták el megfelelő mennyiségű élelmiszerrel. A háború alatt két katonai vizsgálatot is indítottak annak megállapítására, hogy a korábban egyeztetett szállítványok miért nem érkeztek meg az albán partokra. Ráadásul, a felelősöket sem sikerült egyértelműen azonosítani. Ennek oka, hogy a mélyebb vizsgálatok kellemetlen kérdéseket vethettek volna fel a szövetséges hadsereg felkészültségével kapcsolatban.¹⁰¹

A fentiek bizonyítják, hogy bár a szerb történetírás kiemelt témaként kezeli az 1915–16-os balkáni eseményeket, számos kérdés még mindig megválaszolásra vár, s mindezt segíthetik a még feltáratlan és rendezetlen levéltári források, illetve az esetlegesen napvilágra kerülő oszt-rák–magyar katonák által írt naplók és visszaemlékezések. A további kutatások elősegíthetnék az elesett hadifoglyok pontosabb beazonosítását, illetve a számadatok revideálását.

⁹⁹ ŠARENAC 2017. 238.; NIKOLIĆ 2016. 3–4.

¹⁰⁰ KEEGAN 2010. 509–510.

¹⁰¹ ŠARENAC 2017. 239. 255.

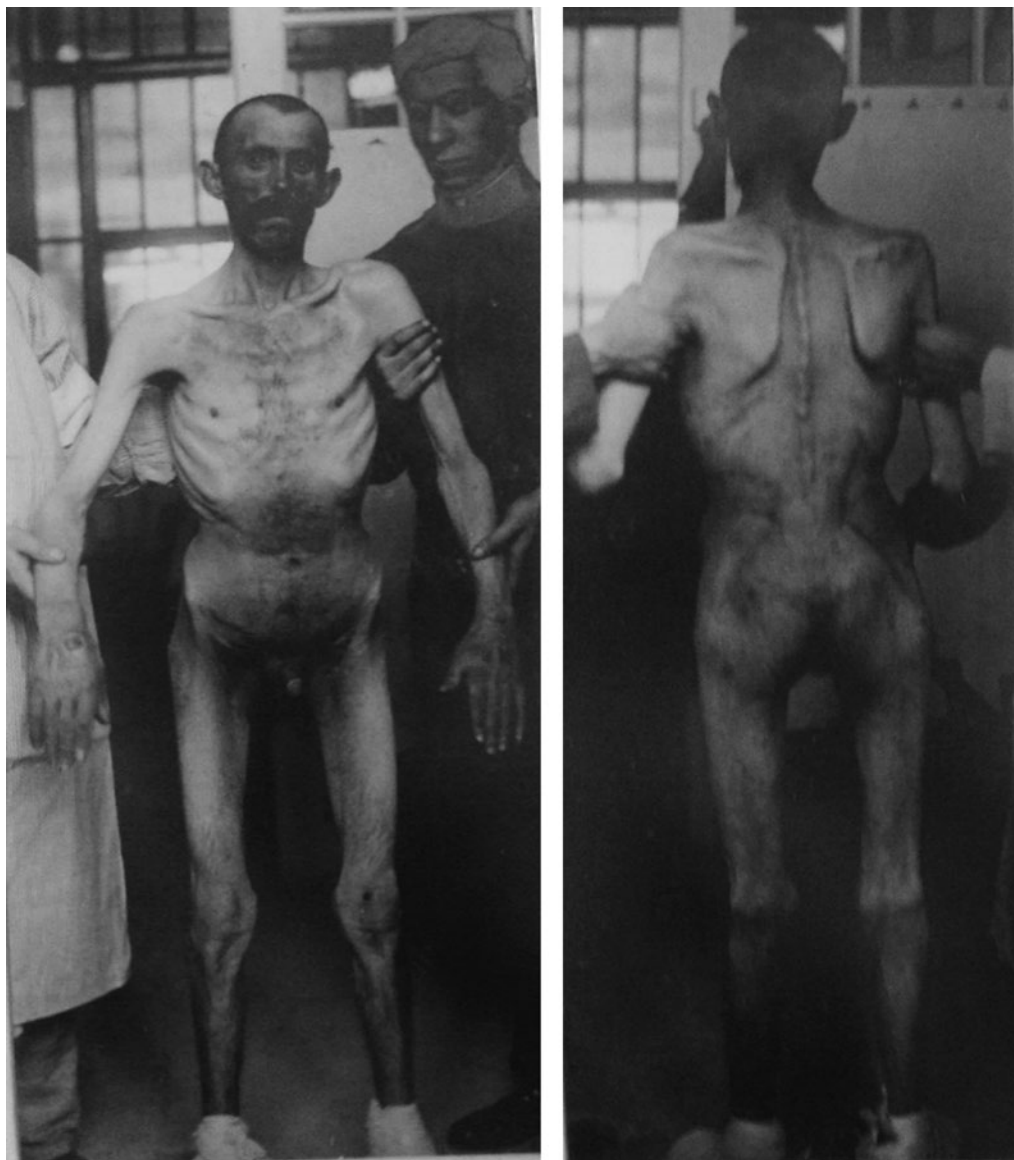
Függelék

1. ábra: A hadifoglyok útvonala az Adriai-tengerig

(Forrás: Faragó 1930. 91.)

**2. ábra: Hubert Antal szerb (vagy montenegrói)
hadifogságból szabadult katona fényképei, 1916. február 16.**

(Forrás: HM HIM HL, I. 28. HM., 428. d., 1916. 1., 1/a. oszt. ált. 18031-422669. a. sz.
Hubert Antal szerb (vagy montenegrói) hadifogságból szabadult katona fényképei,
68938. sz. 1916/29.)

3. ábra: A Fehér-Drin folyón keresztül húzódó elhíresült híd

(Forrás: Ministarstvo Odbrane Republike Srbije, Vojnička Istorija Srbije, Albanska Golgota. <https://www.mod.gov.rs/lat/17006/albanska-golgota17006>.

Hozzáférés: 2025. 01. 16.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Feldolgozások

ADAMS, JOHN CLINTON (1942): *Flight in Winter*. Princeton, Princeton University Press.

DELIĆ, NINO (2017): Austrougarski vojnici češkog porekla u srpskom zarobljeništvu 1914–1915. Različita iskustva i viđenja. In Krešić, V. Petar (ur.): *Država, politika upravljanja* (18–20. vek). Beograd, Istorijski institut. 247–278.

DINARDO, RICHARD L. (2015): *Invasion: the conquest of Serbia, 1915*. Kalifornia, Praeger.

DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, GABRIELA – HAMERŠAK, FILIP – HUTEČKA, JIŘÍ – JUHÁSZ, BALÁZS – POPOVICI, VLAD – RUSZALA, KAMIL – SCHEER, TAMARA – STERGAR, ROK (2023): *Where have all the young men gone? The 460 Austro-Hungarian Soldiers from First World War buried in the Crypt of Santa Maria dell'Anima in Rome*. Wien, Bundesministerium für Landesverteidigung und Sport. 33–59.

ĐUKOVIĆ, ISIDOR (2018): *Austrougarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915*. Beograd, Signature.

FARAGÓ LÁSZLÓ (1930): A Balkán-félszigeten. In: Baja Benedek – Pilch Jenő – Lukinich Imre – Zilahy Lajos (szerk.): *Hadifogoly magyarok története* 1. kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. 79–168.

FARAGÓ LÁSZLÓ (1935): *Szerbia összeomlása 1915-ben - Népének, hadseregének, hadifoglyainak halálmarsa*. Budapest, Patria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság

GORCSA OSZKÁR (2024): *Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában. Szerb hadifoglyok Magyarországon 1914–1918*. Doktori disszertáció. Szeged. <https://doi.org/10.14232/phd.11847>

HAJDU TIBOR – POLLMANN FERENC (2014): *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, Osiris Kiadó.

HALL, RICHARD C. (2014): Serbian Retreat, 1915. In Hall, Richard C. (ed.): *War in the Balkans: an encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia*. Santa Barbara, ABC-CLIO, LLC.

HOLLÓSY KATALIN (2018): *Halálmars*. <https://www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/halalmars>.

Hozzáférés: 2025. 01. 08.

HRABAK, BOGUMIL (1964): Austrougarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915. god. i prilikom povlačenja kroz Albaniju. *Zbornik – Časopis Histojskog instituta Slavonije*, god. 2. br. 1. 107–204.

HUTEČKA, JIŘÍ (2023): From the Balkan Front to Asinara. In Scheer, Tamara – Rottenberger, Nikolaus eds.: *Where have all the young men gone? The 460 Austro-Hungarian Soldiers from First World War buried in the Crypt of Santa Maria dell'Anima in Rome*. Vienna, Armed Forces Printing Centre.

IMPERATO, FEDERICO (2019): The “Albanian Golgotha”: Italy and the Serbian Army’s Retreat through Albania (1915–1916). In Pavlović, Vojislav G. (ed.): *Serbia and Italy in the Great War*. Belgrade: Institut for Balkan Studies. 201–222.

KEEGAN, JOHN (2010): *Az első világháború*. Budapest, Európa Kiadó.

KEEGAN, JOHN (2014): *Az első világháború*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KRAMER, ALAN (2017): *Dynamic of Destruction: Culture and mass killing in the first world war*. Oxford, Oxford University Press.

MARGITTAY GÁBOR (2014): Szamár-sziget szellemkatonái. A nagy háború eltitkolt halálmarsa. Budapest, Scolar Kiadó.

MOLNÁR TIBOR (2018): A bácskai I. világháborús hadifoglyok balkáni és asinara-szigeti golgotája. *Délvidéki Szemle*, 5. évf. 1. sz. 21–31.

MOLNÁR TIBOR (2021): *In nomine Domini! A Kalocsai Érseki Szentszék által egyháziilag holtta nyilvánított első világháborús bácskai katonák adattára*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

NACHTIGAL, REINHARD (2008): Zur Anzahl der Kriegsgefangenen im Ersten Weltkrieg. *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, Bd. 67. Heft 2. 345–384.

NAGY MIKLÓS MIHÁLY (2019): Egy balkáni periféria megismerése: magyar hadiutazók Albániában. *Közép Európai Közlemények*, 2. évf. 13. sz. 30–39.

NIKOLIĆ, SNEŽANA (2016): Albanska golgota srpske vojske. *Obrana. Specijalni prilog*, broj 136. 1–16. old.

OPAČIĆ, PETAR (2008): *Vojvoda Živojin Mišić*. Beograd, BeoSing.

POLLMANN FERENC (2000): Albániai halálmenet. In: Szijj Jolán – Ravasz István (szerk.): *Magyarország az első világháborúban - Lexikon A–Zs*. Budapest, Petit Real Könyvkiadó. 28.

POLLMANN FERENC (2003): *Balszerencse, semmi más? Tersztyánszki Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása*. Budapest, Balassi Kiadó.

POLLMANN FERENC (2019): *Monastir: az ígért földje?* https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.

ŠARENAC, DANILO (2017): Golgotha: the retreat of the Serbian army and civilians in 1915–16. In: Gatrell, Peter – ZHVANKO, LIUBOV (eds.): *Europe on the move: Refugees in the era of the Great War*. Manchester, Manchester University Press. 236–259.

Skoko, Savo (szerk.) (1990): *Mišić, Živojin. Moje Uspomene*. Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod.

SUNDHAUSEN, HOLM (2007): *Geschichte Serbiens 19–21. Jahrhundert*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag.

ŽIVOTIĆ, ALEKSANDAR (2023): *Albanska golgota*. <https://www.mod.gov.rs/lat/17006/albanska-golgota17006>. Hozzáférés: 2025. 01. 09.

Források

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár. I. 28. b/4. 1/a. M. kir. Honvédelmi Minisztérium, katonai csoport, szervezés, 1/a osztály 428. d.

Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (HM HIM HL), M. kir. Honvédelmi Minisztérium (I. 28. HM.), 428. d.

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. Holttá nyilvánítás.

LAŠKA, JAN (1920): *Pochod hladu Albanii - z Niše do Valony*. Praha: Nákladem Pražské akciové tiskárny.

Nagy Háború szerkesztőség: *A halálmars krónikása, Szakraida István naplója*. https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja. Hozzáférés: 2025. 01. 08.

Pesti Hirlap, 1916.

PROHÁZKA, RUDOLF (1928): *V srbském zajetí o životě v Niši a na útěku v Albanii 1914–1915*. Praha, Za svobodu.

SEMI, VALENTINO (1961): *Dall'Istria alla Serbia e alla Sardegna. Memorie di un prigioniero di guerra*. Padova, Amicucci. 1961.

ŠRÁMEK, JOSEF (2011): *Deník zajatce v I. Světové válce 1914–1917*. California: CreateSpace Independent Publishing Platform.

SZÖLLÖSY ALADÁR (1925): *Szerb hadifogság. Szerbia, Albánia, Itália 1914–1918*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.

OLÁH SZABOLCS

szabolcs.olah99@gmail.com

(SZTE BTK, Történelem mesterszakos hallgató)

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye vitézi telkeinek humán oldala

Human Side of the Vitézi Estates
of Jász-Nagykun-Szolnok County

ABSTRACT

The Order of Vitéz was an important institution during the Horthy era, one of the foundations of which was the system of vitézi estates. I would like to emphasize that the legal basis of the organization was provided by the decree No. 6.650/1920. M.E., which enabled the establishment and donation of vitézi estates, and thus, vitézi estates are indispensable in the research of the Order of Vitéz. The aim of my dissertation is to analyze the human side of this unique landownership system in the case of Jász-Nagykun-Szolnok County. During the investigation, I will present the former ownership background of the land properties and outline the internal composition of the vitéz landowners. Based on this, I aim to show what kind of 'human face' the vitézi estates of the county project.

KEYWORDS

Horthy era, Order of Vitéz, Jász-Nagykun-Szolnok county, estate of the vitez

DOI 10.14232/belv.2025.2.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.2.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Oláh Szabolcs (2025): Jász-Nagykun-Szolnok vármegye vitézi telkeinek humán oldala. *Belve-dere Meridionale* vol. 37. no. 2. pp 57-68.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

FORRÁS JELLEMZŐK

A levéltári források mértéke a Vitézi Rend esetében igen szerények, mivel az Országos Vitézi Szék iratanyagának tekintélyes része Budapest ostromakor megsemmisült. A dokumentumok egy másik jelentős részét pedig, vitéz Benkő Béla vezérőrnagy irányítása alatt nyugatra szállították, ahol nyoma veszett az iratoknak.¹ A központi akták megsemmisüléséből és eltűnéséből adódóan a vármegyei szinten keletkezett irományok szerepe felértékelődött, azonban ezek kutatása nehézkes. A vármegyei levéltárak, illetve a budapesti levéltár egyes esetekben rendelkezik külön Vitézi Rend iratállománnyal, viszont ahol nem, ott az egyéb anyagok tartalmazhatnak sporadikus, a vármegyei Vitézi Székekre vonatkozó feljegyzéseket.

A Vitézi Rend Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Vitézi Szék kutatásához a fő alapot a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára állományában található 2,4 iratfolyóméter akta adta. A levéltárban őrzött dokumentumok egykor a Vitézi Rend Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Vitézi Székének a tulajdonában volt, mely a Vitézi Rend felszámolását követően került be a vármegyei levéltár állományába. Feltételezhető, hogy az eredeti állománynak csak egy része az, ami bekerült a levéltárba és ezáltal megőrződött az utókor számára. Erre abból lehet következtetni, hogy bár a vármegyei Vitézi Szék felállításától (1921-től) a Vitézi Rend Horthy-korszak béli működésének az utolsó évéig (1944-ig) találhatók feljegyzések, azonban bizonyos területek vizsgálatakor hiány tapasztalható. A Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei levéltár gyűjteménye igen vegyes összetételű, mind minősége, mind tartalom tekintetében.

A vitézi telkek kutatásához a fennmaradt birtoklapok képezték a bázist. A birtoklapok, a vitézi telek és a földet művelő vitéz adatainak a rögzítésére szolgáltak. Plusz információt jelenhet, amikor olyan adatokat is feljegyeztek a vitézi telekkel kapcsolatban, amelyet csak egyes esetekben rögzítettek, vagy egyéb kiegészítő lapokat csatoltak. A birtoklapok a Vitézi Rend alapításától egészen 1942-ig keletkeztek a vármegye esetében. Feltételezhetően nem maradt fent az összes, így nem nyújtanak teljes képet az egykori állapotokról. A hiányos fennmaradását igazolja, hogy a fennmaradt kettő törzskönyvben² 24 vitéz esetében került feljegyzés olyan település kapcsán vitézi telek,³ amely települések esetében nincsenek birtoklapok.⁴

A VITÉZI REND CÉLJA ÉS A VITÉZI TELKEK KIALAKULÁSA

A Vitézi Rend megalapítása mögött három cél húzódott meg. Az első szempont a világháború harcmezeiről hazaérkező katonák szociális helyzetének rendezése és javítása. A Vitézi Rend szándéka az volt, hogy földet adományoz tagjainak és így csökkenti részlegesen a fennálló

¹ TÁTRAI 2000. 63.

² A törzskönyvek az adott Vitézi Szék tagjait és azok adatait tartalmazza, amelybe a vitézi telkek is feljegyzésre kerültek.

³ Tószeg (10 vitéz), Pusztakürt (6 vitéz), Pusztapó (5 vitéz), Pusztatenyő (3 vitéz).

⁴ MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.17.c. Törzskönyv.

társadalmi feszültségeket. A második ok politikai szempontnak tekintendő.⁵ Vitéz nagybányai Horthy Miklós és több kortársa is úgy gondolták, hogy a (szerintük káros) baloldali ideológia térnyerésének elkerüléséhez, illetve annak visszaszorítására a jobboldal hatékonyabb összefogása és szervezettsége a megoldás.⁶ Az utolsó (harmadik) szempont is politikai irányú szándéknak tekinthető. Horthy 1920. március 1-én bekövetkezett kormányzóvá választásával Magyarország államfője lett, azonban (ekkor még) szűk jogkörrel bírt és számos uralkodói jogkörrel nem rendelkezett. A Vitézi Rend szempontjából fontosnak tekintendő (Horthy által nem gyakorolhatott) jogkör a nemesség adományozása. A nemesség adományozásának hiányát és az ebből adódóan, a hatalomhoz hű, jól szervezett réteg hiányát a Vitézi Renddel kívánta pótolni Horthy, így létre hozva egy „új nemességet”.⁷

A Vitézi Rend alapjainak kidolgozása 1920. márciusa után kezdődött meg. Az első tárgyalások nagybányai Horthy Jenő országgyűlési képviselő és báró Pap Géza, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége ügyvezető igazgatója között zajlottak le, amely tárgyalások során sikeresen kidolgozták a háborúban érdemeket szerző katonák földhöz juttatásának módját, illetve létrehoztak egy tervezetet ami a további tárgyalások alapjául szolgált.⁸ A tervezet utáni tárgyalásokon az alábbi személyek vettek részt: Magasházy László százados, első szárnységed, Bartha Richárd kabinetirodai főnök, Richárd-Rostoczil Artur tábornagy,⁹ Szomjas Lajos földművelésügyi államtitkár, Mattyasovszky Miklós földművelésügyi miniszteri tanácsos és Horthy Jenő országgyűlési képviselő.¹⁰

1920. június 21-én kérték fel dr. Börcsök Andor igazságügyi miniszteri osztálytanácsost, hogy a vitézi telkek körül felmerülő kérdéseket tisztázza, illetve megbízták azzal, hogy összegezze meg a vitézi telekről szóló miniszterelnöki rendeletet.¹¹ A tervezet alapján elkészült 6.650/1920. M.E. számú rendelet szolgált a Vitézi Rend jogi alapjául, amely a haditelkek (az úgynevezett vitézi telkek) alapítását és adományozását tette lehetővé, mely rendelet a Budapesti Közlöny 1920. augusztus 29-i számában jelent meg.¹²

Kiemelendő, hogy a haditelkek gondolata nem a Vitézi Rend kapcsán merült fel először. A háborúban hősiiesen helyt állt katonák földdel való jutalmazása már 1916-ban felmerült.¹³ Az 1916-os jutalmazás ötletét, az alábbi módon örökíti meg a Vitézek Albuma: „*Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök 1916 tavaszán a Magyar Gazda Szövetség közgyűlésén hatalmas beszédben hívta fel az ország lelkiismeretét arra, hogy a háborúból visszatért katonákat megjutalmazza és azt javasolta, hogy az állam által bérbe vett területekből mintegy 20 katasztrális hold terjedelmű birtokokat alakítsunk, amelyeket az állam örökbérbe adna a hős katonáknak, azok özvegyeinek és árvaiknak*”.¹⁴

⁵ KEREPESZKI 2013. 11–13.

⁶ KEREPESZKI 2013. 11–13.

⁷ HELLEBRONTH 1941. 99–100., KEREPESZKI 2013. 11–13.

⁸ Vitézek Albuma 18.; Négyesy 1999. 163–164.

⁹ A Vitézi Rend kortárs kiadványaiban, számos esetben hibásan tábornagyként hivatkoznak rá.

¹⁰ Vitézek Albuma 18–19.

¹¹ Vitézek Albuma 19.; Kerepeszki 2013. 14.

¹² A Vitézi Rend kis kátéja 9.; TÁTRAI 1997. 35.; TÁTRAI 2000. 35.; FEKETE 2011. 17.

¹³ KEREPESZKI 2013. 11.

¹⁴ Vitézek Albuma 18.

A törvényi háttér megalkotását a Vitézi Rend telkeinek kialakítása követte. A vitézi telkek kapcsán egy érdekes részletnek tekinthető az, hogy a Vitézi Rend még törvény szintjén nem létezett, de már ajánlottak fel a számára földeket, ugyanis Karcag 1920. április 13-án tartott egy díszközgyűlést, amely keretein belül 100 kataszteri holdat (továbbiakban: kat. hold) ajánlott fel a város határában a Vitézi Rend számára.¹⁵ A Vitézek Albuma az alábbi sorokkal emlékezik meg Karcag felajánlásáról, illetve a korai földadományozásokról: „Ezek között legelső volt Karcag városa, amely 1920 április 13-án tartott díszközgyűlésén Nagy-Kun-Karcag határában egyszáz katasztrális holdat ajánlott fel a nemzeti eszme és a hősi vitézség megjutalmazására. Jellemző ez a felajánlás a magyar nép felfogására, hogy bár a Vitézi Rend még nem volt megalapítva, de annak javára már is történtek felajánlások”.¹⁶ Ezt követően 1920. augusztus 20-án Horthy felhívást intézett az ország földbirtokosai és települései felé, amelyben kéri őket, hogy vitézi telkek kialakítására földeket adományozzanak.¹⁷

A VITÉZI REND „FÖLDPOLITIKÁJA” ÉS A VITÉZI TELKEK KIALAKULÁSA

A vitézi telkek a Vitézi Rend egyik fundamentuma, így jelentőségük megkérdőjelezhetetlen. Meg kell azonban jegyezni, hogy az eredeti elképzelés szerint minden vitéz kapott volna vitézi telket, viszont ezt az elképzelést nem sikerült kivitelezni, így voltak telekkel rendelkező vitézek (telkes vitézek) és voltak telekkel nem rendelkező vitézek is. Horthy az 1929-es ünnepi vitézavatáson elhangzott beszédében is kitért arra, hogy a Vitéz Rend céljaihoz nem rendelkezik a szervezet elég földterülettel: „A Vitézi Rend most lezárja a vitézek avatását, mert a szűkre szabott keretek között előbb arra kell gondolnunk, hogy az eddig már felavatott vitézek földhöz jussanak, és hogy azok számára, akik földjüket már megkapták, meg lehessen teremteni a mai nehéz helyzetben a gazdasági megerősödés feltételeit”.¹⁸

A vitézi telkek a 6.650/1920. M. E. rendelet értelmében különleges jogi minőségű telkeknek tekintendők voltak. A különleges jogi minőség miatt elidegeníthetetlenek voltak, tilos volt megterhelni őket, illetve csakis osztatlan egészben szállhattak át az új tulajdonosára. Emellett meghatározott közszolgálatok teljesítése kapcsolódott egy-egy vitézi telekhez.¹⁹

Vitézi telket adománylevéllel vagy alapító levéllel lehetett létrehozni. Adománylevélről akkor beszélhetünk, ha az államfő (Horthy) adományozta a földterületet az adott vitéznek. Az államfő mellett más is adományozhatott saját ingatlanából vitézi telket, de ez a fajta földjuttatás csak akkor volt érvényes, ha az államfő megerősítette. Alapítólevélről abban az esetben értekezhetünk, ha egy magánszemély a saját tulajdonában lévő ingatlanból alapított (akár utódai részére) vitézi telket. Az alapító levél lényegében az adománylevelet helyettesíti a saját alapítások esetében.²⁰

¹⁵ HELLEBRONTH 1941. 9.

¹⁶ Vitézek Albuma 18.

¹⁷ MNL JNSzVL IV. 407. 500/1921.; FEKETE 2011. 19.; KURUCZ 2019. 96.

¹⁸ Vitézek Albuma 13.

¹⁹ SCHEFTSIK 1935. 229.

²⁰ A Vitézi Rend kis kátéja 11. 54–57.

A VITÉZI TELKEK FAJTÁI ÉS FONTOSABB ISMÉRVEI

A vitézi telkeken belül több típust is megkülönböztetünk. Ingyenes vitézi birtoknak nevezzük azokat, amelyek a Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter nevével fémjelzett 1920. évi Nagyatádi-féle földreform általi szétosztás során a Vitézi Rend birtokába kerültek, ha magánszemélyek vagy települések a Rend számára felajánlották, illetve amennyiben a Rend számára földvásárlás céljából pénzt ajánlottak fel. Saját birtokból alapított telekről kell beszélnünk, ha a tulajdonos a saját tulajdonában lévő birtokából alapított vitézi telket (ez is fizetés mentes földterület volt, mint az ingyenes birtok).²¹

Léteztek vagyonváltságos és megváltásos vitézi telkek, amelyek esetében fizetési kötelezettség terhelte a vitézi telket.²² A Vitézek Albuma az alábbiak alapján írja le a két vitézi telek típust: „Vagyonváltság-földnek azon területeket nevezzük, amelyeket az OFB az 1920. évi XXXVI tc. értelmében az egyes földbirtokokból igénybevette a természetben leadandó vagyonváltság fejében. [...] Megváltásos vitézi telkek pedig azon ingatlanokból származnak, melyeket a földreform törvény értelmében az OFB – a nagyobb helybeli földszükséglet kielégítésre – a megállapított természetben leadandó vagyonváltság-földön felül vagy háborús és 50 éven belül szerzett ingatlanokból vált meg”.²³

Voltak vásárolt vitézi telkek, melyeket a Vitézi Rend a rendi vagyonból vásárolt meg, mely kapcsán kiemелendő, hogy nem felajánlásoknak köszönhetően kerültek megvásárlásra a földterületek. Beszélhetünk továbbá hosszú lejáratú bér, illetve örök haszonélvezet vitézi telkekről, melyeket nem Horthy adományozott és amint a nevük is mutatják, meghatározott időtartamú bérletre kiadott földbirtokok voltak. Az 1930-as évek közepén, vitéz jákfai Gömbös Gyula miniszterelnök által meghirdetett telepítési törvény, illetve a későbbi ország gyarapítások révén alakultak ki a telepítésből származó vitézi telkek. A zsidótörvények által alakult ki a legkésőbbi vitézi telek típus, az elkobzott zsidó birtokból származó vitézi telkek.²⁴

A vitézi telekkel különböző feladatok és kötelezettségek jártak a vitézek számára. Ilyenek voltak például, a vitézi telekhez tartozó felszerelés folyamatos karbantartása és esetleges pótlása. Illetve a vitézi telek után teljesítendő közszolgáltatások maradéktalan teljesítése és a szükséges beruházások elvégzése.²⁵

JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK VÁRMEGYE VITÉZI TELKEINEK HUMÁN OLDALA

Vizsgálatom során a célom a vitézi telekrendszer „emberi arcának” bemutatása volt, amely során nem a konkrét földterületeket vettem górcső alá, hanem azok egykori tulajdonosait és későbbi művelőit. Ennek megfelelően a földterületek tulajdonosai, akik tulajdonjogából a Vitézi Rend birtokába kerültek az ingatlanok, illetve a már vitézi telek kialakítását követően kialakult telkes vitézi társadalom tagjainak boncolása történt meg. Fontos megjegyezni, hogy csak a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területén elhelyezkedő földek esetében történt vizsgálat, azon

²¹ A Vitézi Rend kis kátéja 50–51.; Vitézek Albuma 27.; SCHEFTSIK 1935. 229.; NÉGYESY 2000. 189.; KEREPESZKI 2013. 29–30.

²² A Vitézi Rend kis kátéja 50.; Vitézek Albuma 27.; SCHEFTSIK 1935. 229.; KEREPESZKI 2013. 29–30.

²³ Vitézek Albuma 27.

²⁴ A Vitézi Rend kis kátéja 50–52.; SCHEFTSIK 1935. 229.; KEREPESZKI 2013. 29–30.

²⁵ A Vitézi Rend kis kátéja 16.

területek esetében nem, amikor a vármegye területén kívül esett a birtok, de egy „jászkun” vitéz művelte azt.

Egykori tulajdonos neve	kialakított telkek száma	teljes terület
Ungár Jónás és társai	1	297kh 161öl
Túrkevei közbirtokosság	7	122kh
Szatmári rk. Székes káptalan	2	100kh
Karcag megyei város	2	63kh 1396öl
Karcag r.t. város felajánlás	2	36kh 204öl
báró Baldácsy-féle protestáns Alapítvány	1	15kh
Angol Magyar Bank Rt.	1	10kh
Jászberényi Redemptus Közbirtokosság	1	9kh 133öl
Jászberény megyei város	2	913öl

(1. táblázat) A vitézi telekké átalakított földterületek egykori tulajdonosai (települések, szervezetek) és a földterületek adatai (földterület teljes mérete, a belőle kialakított vitézi telkek száma). A táblázat a szerző saját munkája. (A táblázatban a földterületek nagysága szerint lett kialakítva a sorrend.) (Forrás: MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.)

Egykori tulajdonos neve	kialakított telkek száma	teljes terület	Egykori tulajdonos neve	kialakított telkek száma	teljes terület
vitéz nagybányai Horthy Miklós	1	464kh 1503öl	Jankovics Endre Gábor	2	23kh
nagybányai vitéz Horthy István	1	376kh 1469öl	dr. Hajdu József	1	20kh 1516öl
vitéz báró Urban Gasparne szül. Baghy Ilona	1	355kh 1186öl	gróf Bolza József	2	20kh 469öl
Neumann Márton és neje	5	125kh 1468öl	Bagi Gyula	2	20kh
Sváb Gyula	7	114kh 1545öl	gróf Pálffy Rudolf	1	20kh
Epstein Lajos, Géza és Dávid	4	110kh	Lederer Miklós	1	20kh
báró Kohner Adolf	4	100kh 329öl	őzv. Domonkos Mihályné	2	15kh
gróf Nemes János felajánlása	3	100kh	Kiss József	1	15kh
dr. gróf Almásy Imre	1	88kh 717öl	Grosz Andor	1	15kh
gróf Szapáry György	7	80kh 790öl	Leitner Zsigmondné	1	15kh
ifj. gróf Almásy Dénes	6	80kh	dr. Hasznos József és neje	1	15kh
vitéz nagybányai Horthy István	1	75kh 273	Kohn Antalné szül. Schlésinger Berta	1	15kh
Dungyverszky Gedeon és György	7	75kh	gattajai Dr. Gorove László	1	15kh
báró báró Orosdy Fülöp és neje	1	74kh 1224öl	báró cserei Herczog István	1	15kh
báró Urban Gáspár	9	70kh	Rozenfeld Vilmosné szül. Halász Klára	1	14kh 1468öl
Baghy Gyula	6	67kh 134öl	őzv. Székely Károlyné szül. Halasy Gabriella	1	14kh 1339öl
Herzfelder Jenő és neje	3	67kh 127öl	Braun Ede	2	14kh 1347öl
Balogh Ernő	4	61kh 690öl	Schwarz Samuel és neje	3	12kh 474öl
Schwartz Pál	5	60kh 242öl	Dr. Virányi Lajos	1	10kh
Jakabfy Dezső	1	43kh	ifj. vitéz Faragó József	1	6kh 1200öl
Gaál Lajos	1	39kh 990öl	vitéz Bak Pál	1	6kh 1335
fiú Fáy László	2	30kh	őzv. Kasztlerffy Jánosné	2	6kh 939öl
Jakabfy Jenő és neje	2	30kh	őzv. Deutsch Dávidné	1	4kh 800öl
Lederer Károly örökösei	1	30kh	Kenéz Sándor	1	3kh 716öl
Gyergyószentmiklósi Kövér János	1	26kh 1183öl	vitéz Bende Lajos	1	150öl
Balogh Gyula és neje	3	26kh 325öl			

(2. táblázat) A vitézi telekké átalakított földterületek egykori tulajdonosai (magánszemélyek) és a földterületek adatai (földterület teljes mérete, a belőle kialakított vitézi telkek száma). A táblázat a szerző saját munkája. (A táblázatban a földterületek nagysága szerint lett kialakítva a sorrend.) (Forrás: MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.)

Az egykori tulajdonosok esetében egy igen változatos és színes összetételről lehet értekezünk. Megfigyelhető, hogy magánszemélyek, települések, szervezetek és egyéb tömörülések is kimutathatóak. A Vitézi Rendnek való földátjuttatás pedig minden egyes volt tulajdonos esetében más és más lehet, így nehezen lehet megállapítani biztosan a szándékot. Egyaránt lehetséges szándék a nyereszkesedés (pl: politikai), a meggyőződés (a rendszer támogatása) vagy más gondolat is. Egyik legbiztosabb földátruházási szándék báró böi Orosdy Fülöp és neje, Herczog Margit esetében mutatható ki. A házaspár a Magyarországon megfigyelhető szociális problémákkal foglalkozott, melyet csak fokozott, hogy fiú gyermekük (Orosdy Raoul) az első világháború során (1916-ban) a keleti fronton hősi halált halt.²⁶ Ebből adódóan esetükben a többségében egykori frontharcosok alkotta Vitézi Rend támogatása lehetett a cél, hiszen ezáltal a „Nagy Háborút” megjárt katonák földhöz jutását és szociális segítségüket mozdították elő.

Amennyiben a magánszemélyek összetételét vesszük alaposabban szemügyre, akkor azt láthatjuk, hogy a magyar társadalomban szinte minden rétege megfigyelhető. Természetesen a legkiemelkedőbb számban a módosabb személyek alkotják a volt tulajok többségét, hiszen nekik volt lehetőségük földeket átruházni. Közülük is kiemelkednek a nemesek (főleg a főnemesek).²⁷ Ez a magasnak mondható jelenlét esetében két lehetőség vetődik fel, mint lehetséges magyarázat. A vármegyei nemesség nagyfokúán támogatta a Vitézi Rendet, mert meggyőződésük volt, hogy szükséges a szervezet az esetleges újabb baloldali fordulat elkerülése végett. Esetleg saját pozíciójuk megerősítése végett a hatalom (Horthy) irányába tettek gesztust a Vitézi Rend támogatásával. Perdöntő bizonyíték híján mind a kettő megközelítés megállja a helyét és feltételezhető, hogy mind a kettőre van példa (még ha nem is nevesíthető).

**(1. ábra) A vitézi telkek tulajdonosainak összetétele. Az ábra a szerző saját munkája.
(Forrás: MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.)**

²⁶ ENGELBERTH 2024. 258.

²⁷ MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.

A vitézi telkek a vármegyei Vitézi Székek fennhatóságok alatt álltak és ők „utalták ki” az általuk megfelelőnek vélt pályázó vitéznek. Azonban a vitézi telkek tényleges irányítóit közelebbről vizsgáljuk, akkor látható, hogy nem csak vitézek találhatók és a vitézek művelésében lévő területeknél is, ha mélységben vizsgáljuk, akkor ők is két csoportra oszthatók. A vitézeket több alapelv alapján is csoportosíthatjuk,²⁸ így több különböző csoportba is besorolhatóak. A vizsgálat szempontjából a legfontosabb csoportképző elv a legénységi- és tisztí vitézekre való bontás.²⁹ Az elemzés során megállapítást nyert, hogy a legtöbb föld legénységi vitéz irányításában állt, míg a tisztí vitézek esetében csak kis létszámú vitézi telek volt megfigyelhető.³⁰ Emellett 5 vitézi telek nem került kiosztásra a tagság között és végig a vármegyei Vitézi Szék irányítása alatt állt, illetve kettő személy, Horthy Miklós³¹ és Vadas Mária nem volt csoportba sorolható.³² A legénységi- és tisztí vitézek eloszlása arra az irányelvre vezethető vissza, hogy az eredeti tervek alapján elsősorban a legénységi vitézeket juttatták volna földbirtokokhoz 25:1 a tisztek ellenében.³³ A vármegyei Vitézi Szék által ki nem osztott telkek esetében nem megállapítható annak oka, hogy miért nem lettek vitéznek kiosztva. Lehetséges, hogy nem találtak megfelelő jelöltet, bár ez a tagság magas létszáma mellett nem valószínű. Legnagyobb eshetőséggel a vármegyei Vitézi Szék a saját anyagi javait gyarapíthatta a földek művelése révén. Vadas Mária nem volt a Vitézi Rend tagja, hiszen a Horthy-korban vitézi címet hölgy nem kapott, így nem sorolható a vitézek egyik csoportjába sem. Ő maga vitézi telket úgy művelhetett, hogy a néhai vitéz Vadas András által haláláig művelt földbirtokot vette át, mely feltételezhetően a rokoni kapcsolat miatt történhetett csak meg.

A vitézi telekkel rendelkező Vitézi Rend tagok esetében a szakszerű földművelés egyik alapvető feltétele volt, hogy milyen tudással rendelkezik a mezőgazdaságban. Annak érdekében, hogy megállapíthassuk, közelebbről szemügyre kell vennünk a foglalkoztatási eloszlást. A vizsgálat során az 1930. évi népszámlálás által, a foglalkozások esetében felállított csoportosítást alkalmaztam. Ennek megfelelően az alábbi csoportokban történt meg a személyek besorolása: 1. Östermelés; 2. Bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés; 3. Közzolgáltatás és szabadfoglalkozások; 4. Véderő; 5. Különböző gazdasági ágakban és váltakozó munkanemeknél alkalmazott és külön meg nem nevezett napszámosok; 6. Nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok és magánzók; 7. Házi cselédek; 8. Egyéb és ismeretlen foglalkozásúak.³⁴

²⁸ A Vitézi Rend a belső adminisztrációban több csoportosítási alapelvet dolgozott ki, melyek alapján „besorolták” a vitézeket. A történettudomány is e csoportosítási elvek és csoportok alapján vizsgálja a Vitézi Rend egykori tagságát.

²⁹ E besorolás során a vitézek egykori (vagy aktuális) katonai rendfokozata volt a meghatározó. Azon személyek, akik tisztí rendfokozattal rendelkeztek, ők tisztí vitézek voltak, akik nem érték el a tisztí rendfokozatot (minimum hadnagy) ők voltak a legénységi vitézek.

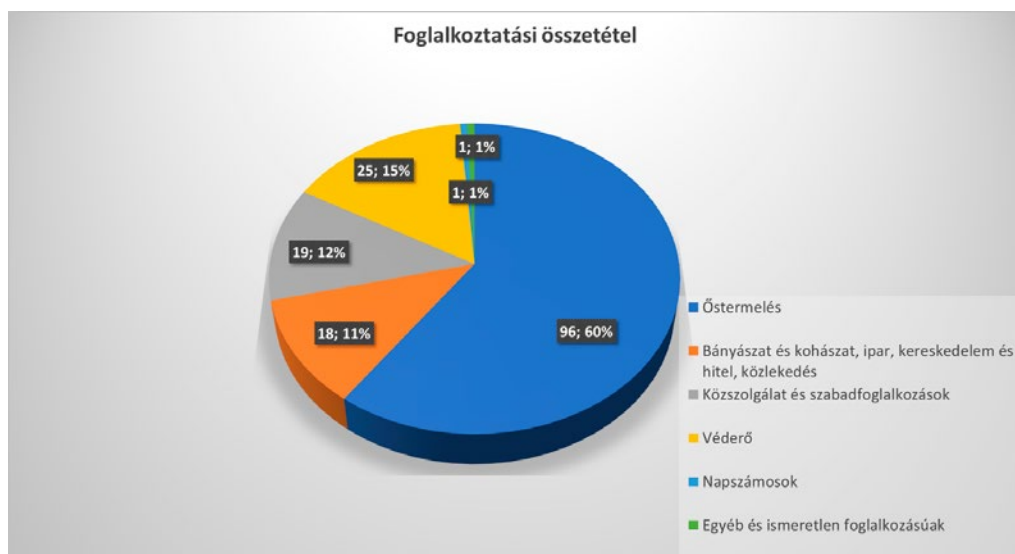
³⁰ MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.

³¹ Horthy Miklós a vitézek főkapitánya volt a Vitézi Renden belül és bár tisztí rendfokozattal rendelkezett, azonban a Vitézi Rend belső adminisztrációjában nem került besorolásra e csoportba, így ezt én sem teszem meg.

³² MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.

³³ TÓTH 2022. 10.

³⁴ 1930. évi népszámlálás foglalkoztatás 46–47.

(2. ábra) A vitézi telkek új művelőinek foglalkoztatás szerinti összetétele.

Az ábra a szerző saját munkája.

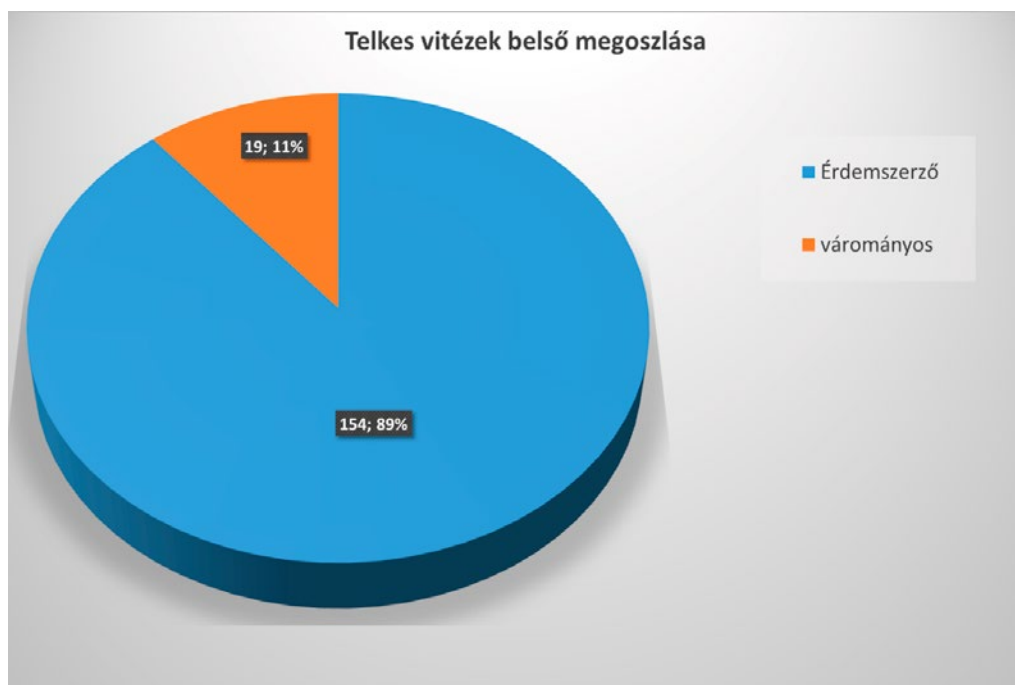
(Forrás: MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.)

Az elemzés során azonnal kiderült, hogy nem minden foglalkoztatási csoport figyelhető meg a telkes vitézek esetében. A megfigyelhető csoportok közül az östermelés volt a legnagyobb, vagyis a legtöbb személy a mezőgazdaságban dolgozott és így földművelési tapasztalattal rendelkezett.³⁵ Ez azt is jelenti, hogy a legtöbb birtok olyan emberek kezében volt, akik rendelkeztek szükséges tudással. Ez a magas arány nem is mondható kimondottan meglepőnek, mivel Magyarország dominánsan agrárország, így a népesség legnagyobb arányban az agráriumban dolgozott. A második legmagasabb létszámú csoport a véderő, mely a fegyveres testületek tagjait jelenti.³⁶ Ez a képviselő is mutatja, hogy a Vitézi Rend egy „katonai rend”, mely egykori és aktív fegyveres szolgálatot ellátó személyekből állt. Természetesen kiemelendő, hogy a hivatásos állományú személyek közül voltak, akik nem maguk művelték az adott földterületet, hanem a Vitézi Szék engedélyével bérbe adták. A közszolgálatban, illetve az iparban dolgozók is jelentősnek nevezhető számban voltak jelen.³⁷ Jól érzékelteti a jelenlétük, hogy bár kimutathatóak a foglalkozású vitézek is, azonban nem képeznek domináns többséget.

³⁵ MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.

³⁶ MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.

³⁷ MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.

(3. ábra) A vitézi telkek új művelőinek érdemszerzők és várományosok alapján kialakult megoszlása. Az ábra a szerző saját munkája.

(Forrás: MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.)

A foglalkoztatás mellett még életkoruk alapján is vizsgálat alá kerültek a vitézek. A Vitézi Rend tagjai érdemszerző és várományos csoportosítási elven is csoportba állíthatóak. Ennek során az számít, hogy az adott személy saját „vitézsege” alapján (érdemszerző) vagy felmenőjétől örökölt (várományos) jogon lépett a Vitézi Rend tagjai közé. Értelemszerűen a várományosok egy fiatalabb réteget képeznek, míg az érdemszerzők egy idősebbet, így több generáció is képviseltetve van egyszerre. Ezek alapján a telkes vitézek esetében is vizsgálható volt ez a megközelítés. A vizsgálat során kimutatásra került, hogy az érdemszerzők alkotják a döntő többséget, azonban a várományosok is jelen vannak.³⁸ Ez alapján az élettapasztalattal rendelkező tagság kapott nagyobb arányban telket, azonban megfigyelhető egy folyamatos fiatalítás is.

ÖSSZEGZÉS

A Vitézi Rend történetének feltárása a nagyfokú forráspusztulás miatt nehézkes, így a vitézi telkek kutatása is sok akadályba ütközik. Ebből adódóan a kutatás folyamatosan új eredményeket produkál, vagyis csak kevés esetben értekezhetünk biztos és megkérdőjelezhetetlen eredményről. Ezek ellenére az elemzések lényegesek, mivel elősegítik, hogy minél pontosabb képet

³⁸ MNL JNSzVL IX.250.6.b. Birtoklapok.; MNL JNSzVL IX.250.5.b. Birtoklapok.

alakíthassunk ki a Horthy-kor egy jelentős szervezetéről. Emellett kiemelendő, hogy a vitézi telkek rendszere vármegyénként eltérnek, így régióként más-más eredményeket eredményezhetnek a vizsgálatok.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében összesen 145 vitézi telek kimutatható a birtoklapok alapján, amelyek nem voltak elegendőek arra, hogy az összes vármegyei vitéz földhöz jusson. Ennek értelmében a Vitézi Rend nem csak országosan küzdött földhiánnyal, hanem a vármegyében is. A vitézi telkek egykori tulajdonosai igen vegyes képet nyújtanak. Egyszerre jelen vannak magánszemélyek, települések, szervezetek és egyéb tömörülések is. E csoportok közül a magánszemélyek képezik a legnagyobb egységet, akik közül külön kiemelendő a nemesek magas aránya (főleg a főnemesek).

A földek új művelői esetében több elemzési pont segítségével elemeztem és ezáltal prezentáltam a lehető legrészletesebb képet. Ennek során megállapításra került, hogy elsődlegesen legénységi vitézek jutottak földhöz (az eredeti elgondolás mentén). Főleg az idősebb, egykori frontharcosok szereztek földterületet és képeztek egy szociális biztonságot képző gazdasági alapot. Illetve elsődlegesen földművelésből élő és mezőgazdasági tapasztalattal rendelkező személyek műveltek vitézi telkeket.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára IV.407. 500/1921. Horthy Miklós kormányzó felhívása

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára IX.250.5.b. Birtoklapok

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára IX.250.6.b. Birtoklapok

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára IX.250.17.c. Törzskönyv

Elsődleges források

Az 1930. évi népszámlálás. Második rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Magyar Statisztikai Közlemények, 86. köt. Bp., 1934.

A Vitézi Rend kis kátéja. 5. kiad. Budapest: Országos Vitézi Szék, 1934. Reprint: Onga, Nemzeti Örökség Kiadó, 2017.

Vitézek Albuma. Budapest, 1939.

HELLEBRONTH KÁLMÁN (szerk.) (1941): Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve 1920–1941. Reprint: Nemzeti Örökség Kiadó, 2013.

SCHEFTSIK GYÖRGY (szerk.) (1935): Jász-Nagykun-Szolnok vármegye multja és jelene. Pécs.

Felhasznált szakirodalom

ENGELBERTH ISTVÁN (2024): Egy elfeledett személyiség: Báró Orosdy Fülöpné. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Applied Sectoral Policies = Angewandte sektorale Politik = Alkalmazott ágazati politikák*. Grosspetersdorf, Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe. 254–268.

FEKETE FERENC (2011): *A Vitéz Rend Története*. Szeged, HK Hermanos Kiadó.

KEREPESZKI RÓBERT (2013): *A Vitézi Rend 1920-1945*. Máriabesnyő, Attraktor.

KURUCZ ÁDÁM (2019): Magyarország első vitézi telkének átadása Miskolcon. In Kis József (szerk.): *Levéltári Évkönyv*. Új folyam. Miskolc, A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára. 96–106.

NÉGYESY LÁSZLÓ (1999): A vitézi rendről. In Zádorné Zsoldos Mária (szerk.): *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 14. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. 163–194.

NÉGYESY LÁSZLÓ (2000): A Vitézi Rendről II. (1920-1945). In Zádorné Zsoldos Mária (szerk.): *Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 15. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 187–268.

TÁTRAI SZILÁRD (1997): A Vitézi Rend első évtizedének története. *Hadtörténelmi Közlemények* 110. évf. 1. sz. 49–83.

TÁTRAI SZILÁRD (2000): A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig. *Hadtörténelmi Közlemények* 113. évf. 1. sz. 35–78.

TÓTH MARCELL (2022): *Szegedi vitézek, vitéz szegediek*. A Vitézi Rend és Szeged. Szeged, Areión Kulturális Egyesület.

VILONYA BIANKA

vilo@student.elte.hu

PhD hallgató (ELTE BTK Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék)

A Magyar Állami Operaház bemutatói és felújításai 1950 és 1956 között a sajtó szemüvegén keresztül

The performances and renovations of the Hungarian State Opera House between 1950 and 1956 through the eyes of the press

ABSTRACT

The aim of my study is to showcase the Rákosi Era's opera premieres and renewals of the Opera House through the lenses of the time's press. The base of my analysis are the papers published in this period by Új Zenei Szemle and Szabad Nép. I am looking for the answer to see to what extent the play critiques published in the political and professional press were part of the propaganda. I also examine how much the papers published in the professional press were driven by ideology. I compare the different critics' writings about the same play on different forums but I also contrast the same critics's writings published in the professional and political daily newspapers to investigate their likenesses and differences. In aid to answer my questions I am using the method of discourse analysis.

KEYWORDS

Opera House, Rákosi Era, opera critique

DOI 10.14232/belv.2025.2.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.2.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Vilonya Bianka (2025): A Magyar Állami Operaház bemutatói és felújításai 1950 és 1956 között a sajtó szemüvegén keresztül. Belvedere Meridionale vol. 37. no. 2. pp 69-84.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány az Operaház 1950 és 1956 közötti opera bemutatóira és felújításaira koncentrál a korabeli sajtó szemüvegén keresztül. Elemzésem alapját az ezen időszakban, az Új Zenei Szemlében valamint a Szabad Népből megjelent írások képezik. Az Új Zenei Szemle a Zeneművészek Szövetségének havi lapja volt, amely 1950 júniusa és 1956 szeptembere között jelent meg. A szövetség tagjainak kiküldött ismertetőn így jellemezték a lapot:

„Az Új Zenei Szemle folyamatosan közli a magyar zenepolitika időszerű célkitűzéseit, a magyar zenetudomány legfontosabb új eredményeit, elvi jelentőségű szovjet cikkeket, új magyar zeneművek elemzését.”¹

A Szabad Nép 1945. márciusától jelent meg, kezdetben a Magyar Kommunista Párt, majd 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártjának napilapjaként. Az újság mindenben a Párt értékrendjét és szellemiségét követte. A Szabad Nép az Új Zenei szemlével ellentétben nem a szakemberekhez szólt, hanem a tömegekhez. A két eltérő céllal készült lap cikkeinek összehasonlítása jobban kirajzolhatja az operát körülvevő légkört.

A vizsgált időintervallum egybe esik az Operaház Rákosi-rendszerbe való illesztésének és az opera műfaja körüli irányvonalak keresésével. Az opera műfaja és maga az Operába járás a felsőbb osztályokhoz kötődött a második világháborút megelőzően, ez a kapcsolat a korábbi elittel kérdéseket vetett fel az opera jövőjét illetően. Hogy egyeztethető össze egy burzsoá műfaj és szórakozási forma a szocializmus eszméivel? Miként reformálható meg a magyar opera új művek írásával? Mi a helyes, követendő irány? Főként az opera műfaji sajátosságai miatt a kérdések megválaszolása és a felmerülő problémák megoldása sem bizonyult egyszerűnek, gyorsan megoldhatónak. Hiszen egy mű megírása mellett, hogy rendkívül időigényes, mindenképpen zenei képzettséget igényelt. Hasonló a helyzet a színpadra vitellel is, speciális tudásra volt hozzá szükség. Így sem a prózai színházak intézkedései, sem a zenei életre vonatkozó szabályozások nem voltak egy az egyben alkalmazhatóak az Operaházra. Ezért az intézményre külön figyelmet fordítottak, ám a megoldási javaslatok így sem mindig egy irányba mutattak. Az Operaház munkájának értékelése és az útkeresés a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) belső levelezésében, valamint a széleskörben hozzáférhető Szabad Népből és az Új Zenei Szemlében is megjelent. Arra a kérdésre keresem a választ, miként számolnak be a lapok az Operaház darabjairól és milyen elvárásokat fogalmaznak meg velük szemben. Megvizsgálom, milyen mértékben képvisel azonos álláspontot az MDP napilapja a Szabad Nép, illetve a szakmai alapokon nyugvó Új Zenei Szemle.

Hipotézisem szerint, a szakmai sajtóban megjelent kritikák részben szintén a propaganda céljait szolgálták, azaz a szakmai kritika is ideológia-vezérelt volt a Rákosi-korban. Állításom igazolása érdekében elemzem a szakmai sajtóban (Új Zenei Szemle) megjelent írásokat és összevetem azokat a politikai napilapokban (Szabad Nép) megjelent kritikákkal. Összevetem a különböző kritikusok egyazon darabról különböző fórumokon született írásait, de emellett összehasonlítom az ugyanazon kritikusok által a szakmai és a politikai napilapokban megjelent írásokat, hogy megvizsgáljam azok

¹ MNL OL P 2146 63. d 81. t.

hasonlóságait és különbségeit. A kritikák mintázatainak megfigyelése mellett, ugyancsak fontosnak tartom a résztvevő személyek között fennálló kapcsolati háló feltérképezését. Ezt azért tartom szükségesnek, mivel a kötelékek rámutathatnak olyan közös pontokra, melyek fontos plusz információval szolgálhatnak.

A kérdések megválaszolásához a diskurzuselemzés módszerét használom. A XX. században bekövetkező nyelvi és filozófiai fordulat hatására a nyelvről alkotott elképzelés megváltozott, a nyelv már nem csak a valóság tükréként, leképezőjeként jelent meg, hanem a valóságot alakító tényezőként. Ezen felvetés az értelmében a jelentéseket nem szavak jelentik, hanem narratívák. A szövegek jelentései tehát eben az esetben már nem nyilvánvalóak, így kibontásra, magyarázatra szorulnak. A diskurzuselemzés központjában a narratívák állnak, célja a szövegek rejtett tartalmának rekonstruálása, valamint rejtett összefüggések feltárása. A szövegek vizsgálatával kirajzolódnak a társadalmi jelenségek, összefüggések is, melyek mögött mindig meghúzódnak hatalmi törekvések. Jelentőségüket a diskurzusok szempontjából a nyilvános megszólalások határozzák meg, melyek a birtokbavételre irányulnak, és stratégiai jelleggel bírnak.² Úgy vélem az Operaház által színpadra vitt darabok és kritikáik kapcsán ez jól megfigyelhető.

Az Operaház esetében nem sok munka született, amely a sajtó és az intézmény viszonyát vizsgálná. Érintőlegesen ugyan foglalkozott a témával Breuer János, a magyar zenei életéről készített összefoglalásában³, azonban kevés az Operaházra koncentráló írások száma. Az 1950-es évek Operaházát érintő zenekritikáiról V. Szűcs Imola tanulmányában ad egy rövid látóképet a Magyar Állami Operaház archívumában fellelhető cikkek alapján. V. Szűcs az 1948 és 1957 között megjelent napilapokban, folyóiratokban kritikai írások számát és megjelenési helyét tekinti át, minden év októberére szűkítve a kört.⁴ Úgy vélem a kutatásokba eddig be nem vont anyagok, így a Szabad Nép és az Új Zenei Szemle kritikáinak áttekintése és összehasonlítása segíthet jobban megérteni az Operaház körül kirajzolódó korabeli diskurzust. A két lap véleményének összehasonlítása körvonalazhatja a műfaj és az intézmény felé irányuló szakmai és politikai elvárásokat, valamint ezek egymással való viszonyát.

AZ OPERAHÁZ HELYZETE

Az Operaház ügyei 1949-től az újonnan kialakított Népművelési Minisztériumhoz tartoztak. A kulturális ügyekkel foglalkozó intézmény élén 1953 júliusáig Révai József állt, aki emellett az MDP KV tagjai is volt, ezáltal pedig teljes ráhatással rendelkezett a kulturális életre. Révait Darvas József követte a miniszteri székben 1956 októberéig. A minisztérium feladata volt a kulturális szféra felügyelete, a szocialista realizmus irányába terelése és iránymutatás nyújtása a különféle művészeti ágak számára.⁵

Az Operaház esetében nem volt egyszerű feladat a szocialista realista irány megtalálása, azt több tényező is nehezítette. A megoldandó kérdések egy része az opera múltjából és a megelőző

² Lásd: CARVER 2004.; FOUCAULT 1998.; RICOEUR 1999.; GLÓZER é.n.; VAN DIJK 1987.; VAN DIJK 2001.

³ BREUER 1985.

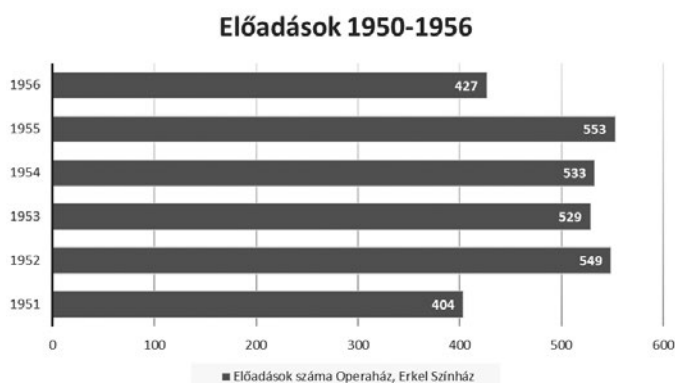
⁴ V. SZÜCS 2017. 158–165.

⁵ Révai államtitkára Losonczy Géza a Népművelési Minisztérium feladatáról így beszélt 1950. január 27-én az Országos népművelési értekezleten: „[...] a Népművelési Minisztérium nem egyszerűen és általában az irodalom és a művészet támogatását tartja feladatának, hanem a szocializmus irányába fejlődő irodalom és művészet ügyének támogatását. Pontosabban azt tartja feladatának, hogy irányítást és támogatást nyújtson irodalmunknak és művészetünknek szocialista irodalommá és művészetté való fejlődésében.” KÖVÉR 1998. 190.

korszakokban betöltött szerepéből adódott. A korábbi elithez, úri és polgári osztályokhoz való kötődés ugyanis több ideológiai problémát is felvetett, hiszen ezek a tényezők voltak azok, amelyekről minél inkább el kívánták távolítani az operát és az Operaházat. Ez megmutatkozott a közönség körének átfarmálására tett törekvésekben, valamint a műsorpolitikában is. Fontos jelszóvá vált a munkás és paraszti rétegek bevonása, amelyet különféle képpen próbáltak elősegíteni. Hozzá tartozott, hogy Operaháztól népművelő tevékenységet is vártak, hiszen a cél elérése érdekében olyan rétegekkel kellett megismertetni az opera és balett műfaját, akiknek ez a terep korábban ismeretlen volt. Ezt nem csak a fővárosban tette meg az Opera, hanem a Gördülő Opera révén az egész ország területén.

A minél szélesebb körű népszerűsítést szolgálta az előadásszámok emelése az Operaház játszóhelyein, valamint a kedvező helyárak biztosítása az előadásokra, de új bérletstruktúra is bevezetésre került. Az évadok műsorának összeállítása kapcsán megemlítendő, hogy az énekesek nyugati turné lehetőségei az 1950-es évekre megszűntek, illetve hosszú távon vendégszerepelni sem maradhatott senki a nyugati blokkon belül. Ez azt eredményezte, hogy a művészek szinte mindig a színház rendelkezésére tudtak állni.⁶ Többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy Tóth Aladár javaslatára az Operaházban és játszóhelyein is kialakult a darabok kettős, esetenként akár hármas szereposztása. A többszörös szereposztás a fiatalok miatt fontos volt, hiszen így többeknek jutott lehetőség a nagyközönség előtti bemutatkozásra. Szintén Tóth Aladár vezette be a zenekar vonós és fúvós részlegének külön próbáit.⁷ Ezek az intézkedések mind azt segítették elő, hogy a budapesti Operaház minél magasabb művészi színvonalon tudjon működni.

Az Operaház minden évben előre kitűzött célokkal rendelkezett, amelyeket elkívánt érni az előadásszámok tekintetében. Ezek betartásában az Opera nem mondható sikeresnek, mivel 1950 és 1956 között egyik évadban sem sikerült teljesíteni a kitűzött bemutatók és felújítások számát.⁸ Azonban még így is bőven válogathatott a közönség az Operaház előadásai között. Előadásszámok tekintetében szép számokat produkált, még akkor is, ha az egyéb játszóhelyeket kivéve csak az Operaházban és az Erkel színházban megtartott előadásokat vesszük figyelembe. A két helyszínen megtartott előadások száma minden vizsgált évben 400 felett volt.

1. ábra: Előadások 1950-1956⁹

⁶ DEVICH 2014. 83–87.

⁷ *Szabad Nép*, 1946. IV. évf. 293. sz. december 25. 13.

⁸ MNL OL XXVI-I-3 18. d.

⁹ TARÓDI-NAGY 1962. 5–61.

A megfelelőnek tartott darabok színrevitele kulcsfontosságú volt bármely színház esetében, így az Operaháznál is. A színházi évad műsorának összeállítása szintén nagy jelentőséggel bírt, hiszen az, hogy milyen darabokat adnak elő üzenetet hordozott. Tehát az előadások nagy száma mellett a kulturális élet vezetői úgy vélték fontos, hogy az Operaház színpadán a közérthető darabok állandóan elérhetőek legyenek a közönség számára. A közérthetőség mibenlétét a darabok mondanivalójában és színrevitelében kellett keresni. Magyar példát említve ide tartozott például a *Bánk bán*. Az Opera esetében kulcsszóvá vált a haladás és a hagyomány. A haladás amolyan esernyő fogalomként értelmezhető, mert nem pusztán egy területre irányult, hanem különböző részterületeken volt érvényesíthető. Egyfelől tetten érhető a szocialista ideológiák megjelenítésében, a művekben, de az előadásmódban, és kivitelezésben is. A haladás mellett kiemelt szerepet kapott a hagyomány hangsúlyozása, amely gyakran társult nemzeti jelzővel.

A haladást tehát több területen kívánták láttatni, így például az említett új közönségkör kialakításában is. A nézőszám növekedés érdekében fontosnak tekintették, hogy új, ideológiailag megfelelő magyar alkotások is megjelenjenek az Operaház színpadán, melyek egyaránt megfelelnek a szocializmus eszméinek, a haladásnak és a hagyományoknak.

„Fejlődésében akkor ér el csúcspontokat, amikor az operai termés a korabeli haladásból táplálkozik. [...] Mivel a műfaj mindenkor haladó remekművei a fennálló társadalmi rend ellen akció agitációs eszközei voltak, a nagy Októberi Szocialista Forradalom visszaadta az operának, mint műfajnak ezt az eredeti osztálytartalmát. Ezért természetesen a szovjet operaszínházak repetoirjukat a művek tartalma szerint alakítják, és azt az osztálytartalmat fejezik ki az összes rendelkezésreálló eszközzel /zene, rendezés, díszlet, jelmez, színészi játék, világítás/.”¹⁰

Az új magyar operák iránti igény már a háborút követően is felvetődött,¹¹ az évek során pedig egyre inkább aktuális kérdéssé vált. Az 1950-es évek első felében a Párt belső levelezésiben többször előkerült a téma, valamint a sajtóban is időről időre megjelent.

Az új magyar operák megszületésének elősegítése céljából hozta létre a Népművelési Minisztérium 1950-ben az Opera Dramaturgiai Bizottságot. Ennek fő feladata volt, hogy felszámolja a közönyt az operairás tekintetében, azonban vállalkozást a műfaj adottságai nehezítették. Elsőként a szövegekönyvek írását igyekeztek ösztönözni, amelyek jó alapként szolgálhatnak a további munkákhoz. Úgy vélték az operaműfaj kapcsolat az előző rendszerrel. Emellett az, hogy az operaszerzők eleve szűk köréből többen az előkelő réteghez tartoztak, nem segítette elő az opera népszerűségét a bevonzani kívánt új rétegek körében. Ehhez szerintünk nagyban hozzájárult, hogy a színház vezetése nem adott kellő teret az új próbálkozásoknak, így a zeneszerzők és szövegekönyv írók nem érezték indítást új darab szerzéséhez. A Bizottság 1951-ben arról számolt be, hogy 107 író tett kísérletet, amelyet bár nagy sikerként értékeltek, mégsem sok pályamű érte el az elvárt színvonalat és nyerte el a bizottság tetszését. Olyan próbálkozásokat vártak, amelyek nem szokványos témákat dolgoznak fel, hanem mai témákat töltenek meg értékes és hasznos tartalommal. A sikertelenség okait abban látták, hogy a jelentkezők körében általános a tájékozatlanságot tapasztaltak még az operai szövegekönyvek tekintetében is. Bálint Lajos élesen úgy fogalmazott, hogy *„holmi szemináriumi olvasókönyvvel akarták komponistáinkat megihletni.”*¹²

¹⁰ MNL OL M-KS 276-54 81. ö. e.

¹¹ A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1947-ben kísérletet tett a magyar operairodalom bővítésére és több ismert zeneszerzőnek is megbízást adott opera írására. A kezdeményezés nem hozta meg a várt sikert, ennek ellenére néhány mű innen eredeztethető, példaként említhető Kadosa és Szabolcsi: *A huszti kaland* című alkotása.

¹² *Új Zenei Szemle* 1951. november II. évf. 11. sz. 26.

Az új művek születése tehát nem bizonyult gyorsan orvosolható problémának. Ráadásul a kulturális élet vezetői úgy látták, az Operaház inkább a nyugati színházakhoz és gondolkodásmódhoz kívánt csatlakozni, és nem a szocialista hagyományokat akarta ápolni. Erre hívta fel a figyelmet Csillag Miklós a Népművelési Minisztérium művészeti főosztály vezetője Rákosi Mátyásnak 1950-ben az Operaház munkájáról tett jelentésében. Írásában olyan jelzőket használt az Operaházra, hogy burzsoá, nyugati irányba hajlik, valamint műsorpolitikájával a sznob ínyenc réteg művészi divatjait igyekszik kiszolgálni. Ezek igen súlyos bírálatok voltak az Opera számára. A Párt és a színház vezetése közötti feszültséget jelezte, hogy Tóth Aladár 1950-ben benyújtotta lemondását az intézmény vezetői posztjáról, bár végül nem történt direktor váltás az eset mégis jelentőséggel bír.¹³

Csillag jelentésében fontos szerepet kapott a már említett haladás motívuma. Kitért arra, hogy bár vannak a budapesti Operaház színpadán haladó mondanivalójú operák, az előadások módja és interpretálása elfedi haladó szellemüket, így végső soron ezen darabok is a nyugati ízlésvilágnak feleltethetők meg. Retorikájában tehát ismét megjelent a haladás és a burzsoá nyugat szembeállítás, valamint az arisztokratizmus vádja. Érdeemes megvizsgálni, mely szerzőket említette haladó szellemüként. Felsorolásában az alábbiak szerepeltek: Beethoven, Mozart, Muszorgszkij és Verdi. 1950 és 1956 között az említett szerzők alábbi darabjai kaptak helyet az Operaház repertoárjában: *Fidelio* (felújítás: 1954), *Szöktetés a szerájból* (felújítás: 1950), *A varázsfuvola* (felújítás: 1948), *Borisz Godunov* (felújítás: 1947), *Hovanscsina* (felújítás: 1950), *A szorocsinci vásár* (bemutató: 1949)¹⁴, *Rigoletto* (felújítás: 1951), *Traviata* (felújítás: 1950). Csillag értékelése alapján magyar viszonylatban Erkel Ferenc kapott kiemelt szerepet, mint a „haladó magyar nemzeti hagyomány képviselője”. Csillag bírálat alapján a megvalósítás azonban a fent említett művek esetén sem volt kellően haladó, sokszor a nyugati befolyást vélt felfedezni, mely problémák forrását a megfelelő szocialista szellemű nevelés és műveltség hiányából eredeztetette. Véleménye szerint a realista színjátszás szinte egyáltalán nem jelent meg az Opera színpadán, melyet összefüggésbe hozott a különösen kártékonnak ítélt sztárkultusszal. Az Operaház Csillag ítélete alapján „általánosan reakciós profilt” mutatott, amit a színen megjelenő miszticizmus (sötét színpad), valamint a klerikális reakció propagálásában (előadásokban megjelent a kereszt) látott. Ugyancsak az ideológiai dekadenciához volt sorolható az intézmény műsorpolitikája, mely egyrészt tartalmazta a bemutatott darabok nem megfelelő kiválasztását, másrészt a korszakban gyakorta terítékre kerülő új próbálkozások támogatásának és bemutatkozási lehetőségének hiányát is.¹⁵

Az operát és baletet egyaránt a szocialista realizmus mezejére kívánták terelni hazánkban is, ezzel elősegítve a műfajok közkedveltségét az újonnan bevonzani kívánt rétegek körében. A szocialista realizmus kifejezés a szovjet művészetek alkotó módszerének jelölésére szolgál, melyet az 1930-as évektől kezdtek el használni a Szovjetunióban. Az irodalomban lehetőséget adott a fejlődés folytonosságának hangsúlyozására is. Feliks Roziner szerint a zenében nehezebben magyarázható a folytonosság, ugyanis korábban nem használták úgy a realizmus kifejezést, mint a többi művészeti ágban. Bár a burzsoá elemek és múlt megatagadása alaptétele

¹³ MNL OL M-KS 276-54 81. ő. e.

¹⁴ *A szorocsinci vásár* a Szegedi Nemzeti Színháznak készült produkció Sztálin 70. születésnapja alkalmából. Az Operaházban mindössze három alkalommal játszották.

¹⁵ MNL OL M-KS 276-54 81 ő. e.

volt a szocializmusnak, a hiányt pótolni kellett. Így a zenében, amit hasznosíthatónak véltek a korábbi korszakokból realistiként címkézték fel, és átvették mindazt, ami eszmeileg közel állt hozzá. A már meglévő operáknak és baletteknek igyekeztek „osztály-jelleget” kölcsönözni, ideológiailag átalakítani, ez sok esetben a szövegek könyvek átírását, a történetek hangsúlyainak vagy befejezésük megváltoztatását jelentette. A zenében az alábbi jellemzők kapcsolódtak a szocialista realizmushoz: dalszerűség, dallamosság, énekelhetőség, népiesség, élet valóságghű megjelenítése, narrativitás, aktualitás, monumentalitás, líraiság, heroizmus és optimizmus.¹⁶

Az Állami Operaházra irányuló figyelem és a kibontakozó változások hatására az 1950-es években a műsorra tűzött darabokat nagy számban felújítás előzte meg. A felújítás azt jelentette, hogy a darab új rendezésben, megújult díszlettel és jelmezekkel került a közönség elé. Az operáknál néhány esetben a szövegek könyvön is módosítottak. A korszakban felújított balettek pedig általában teljesen új koreográfiát kaptak. A változtatásokra a Párt részéről megjelenő új elvárások miatt volt szükség. 1950 és 1956 között 34 alkotás került felújításra, melyek az Operaház és az Erkel Színház színpadán voltak megtekinthetők. A bemutatókból sem volt hiány, ugyanis 13 mű ezen évek alatt került először az Operaház színpadára. Közülük néhány darab premierjére, az 1953-ra már teljesen az Operaházhoz tartozó Erkel Színházban¹⁷ került sor, amely szintén nagy jelentőséggel bírt a szélesebb körben való népszerűsítés tekintetében. Az Erkel Színházzal jelentősen bővült az Operaház játszóhelyinek befogadó kapacitása, amely hozzájárult a nézőszámok nagyarányú növekedéséhez. 1952 és 1956 között évente több mint 250 előadást tartottak az Erkelben, melyek nézőszáma 600 ezer fő felett volt.¹⁸ A bemutatók között főként magyar és orosz szerzők művei szerepeltek, amelyek a haladás és nemzeti hagyomány sorába próbáltak illeszkedni, igaz nem mindig jártak sikerre. Operák tekintetében az új magyar operák megtalálását tekintették célnak. Közülük csupán egy olyan alkotás volt, amely túlélte a korszakot és egy változata a mai napig megtalálható az Operaház színpadán, bár szigorúan véve inkább a dalművek közé sorolható, *Pomádé király új ruhája*. A balett repertoárba viszont olyan klasszikusok kerültek, mint Csajkovszkij két műve *A hattyúk tava* és *A diőtörő* illetve Aszafjev *Párizs lángjai*.

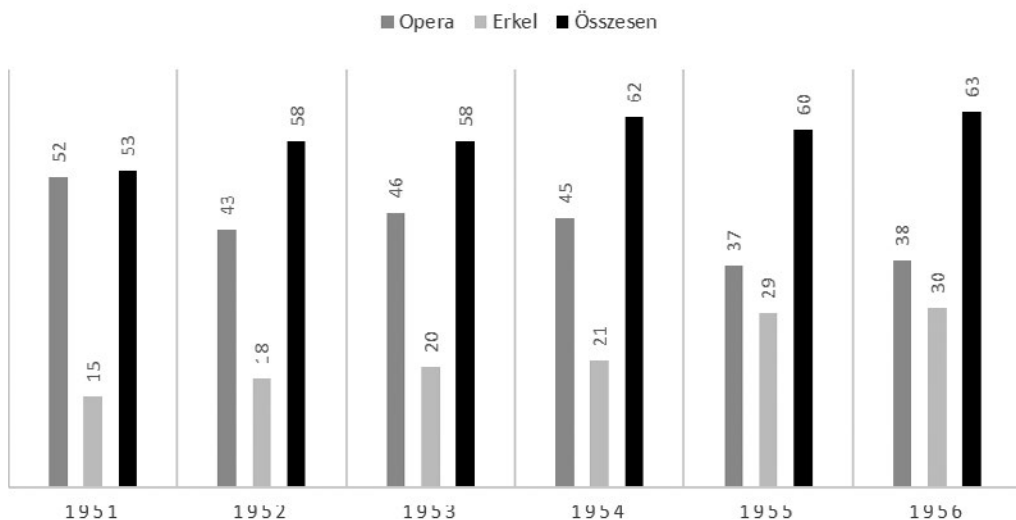
A bemutatókat és felújításokat a Párt mellett a sajtó is nagy érdeklődéssel figyelte, és nem maradt el a színpadon látottak értékelése és véleményezése sem. A Szabad Nép szinte minden premierről és megújult darabról részletes tájékoztatást adott olvasóinak, ami nagy jelentőséggel bírt, hiszen a Párt álláspontját képviselte. Az ott megjelenő értékelő cikkek többsége Lózsy János a Szabad Nép művészeti rovatának vezetőjének tollából származott, akitől zenekritikus lévén nem állt távol az opera műfaja. A terjedelmesnek mondható cikkekben szerepelt az adott darab cselekménye, valamint annak fontosabb pontjai, külön kiemelve a színrevitelt és az előadók és közreműködők teljesítményét. A Szabad Nép széles körben kívánta felhívni az Operaház tevékenységére és műsorára a figyelmet, az itt megjelent kritikákban kevesebb szakmai szempont került elő, és céljuk volt a közérthető értékelések megjelenítése, az ideológiai szempontok hangsúlyozásával.

¹⁶ ROZINER 2003. 47–59.

¹⁷ Az 1950/51-es évadra már 100 előadását szervezte ide az Operaház. A Népművelési Minisztérium 1951. szeptember 1-i rendeletével a Magyar Állami Operaház kezelésébe bocsájtotta, a mai János Pál Pápa téren található ingatlant. Az intézmény az Erkel Színház nevet 1953-ban vette fel.

¹⁸ TARÓDI-NAGY (szerk.) 1962. 59.

REPERTOÁR 1951-1956

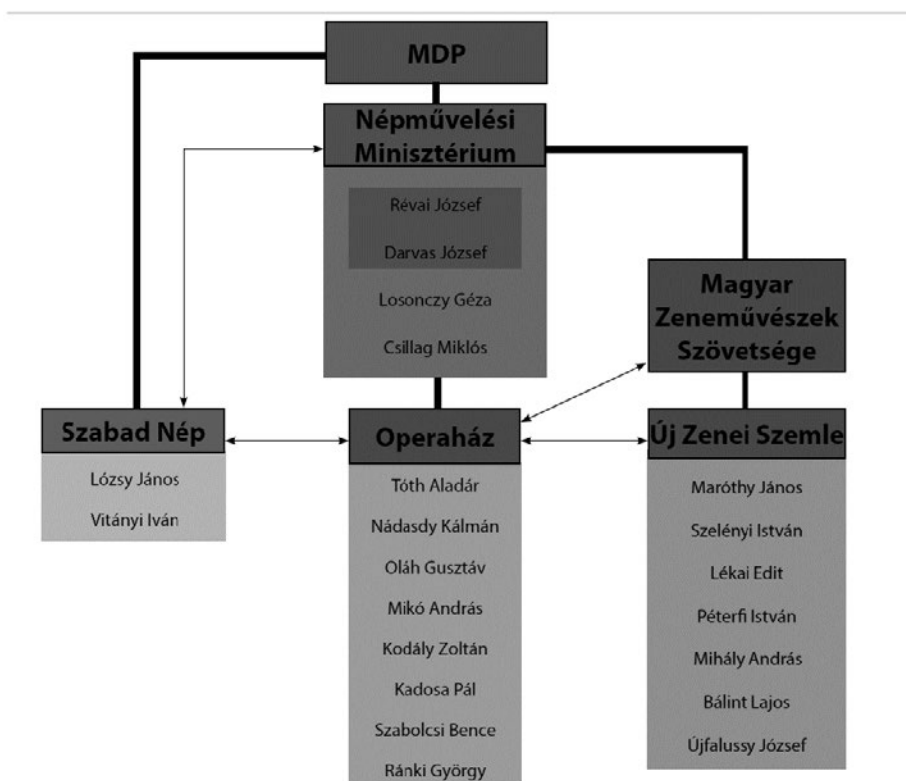
2. ábra: Repertoár 1951-1956¹⁹

Az Új Zenei Szemle a Magyar Zeneművészek Szövetségének folyóirataként inkább a szakemberekhez kívánt szólni. Zenei havilap lévén főként az opera bemutatókkal és felújításokkal kapcsolatos cikkeket jelentettek meg, de a jelentősebb balettek kritikáit ugyancsak közölték. Főszerkesztője 1950-1951 között Maróthy János zenetörténész, esztéta; 1952-től 1956-ig pedig Szelényi István zeneszerző, zongoraművész, zenetörténész. Érdeemes megjegyezni, hogy a lap szerkesztőbizottságának tagja volt Tóth Aladár az Operaház igazgatója is.

Az alábbi ábra segítségével szemléltetem a kritikák írói, a magyar szerzők, valamint a jelen esetben releváns személyek helyzetét és kapcsolatát. A két lap bár természetükből adódóan más célközönséghez szóltak, a cikkek alkotói és szereplői között megfigyelhetők kapcsolati szálak. A zenei- és művészeti körben mozgó személyek között több kapcsolódási pont is található és a csoportok között átjárás is tapasztalható, például a cikkek szerzői körében. Az opera esetében az egyik összeköttetést a Zeneakadémia jelentette, hiszen sokan ezen intézményben tanultak. Mindenképpen fontos számításba venni a politikai szempontokat is, hiszen a Párt, és a Népművelési Minisztérium a lapok és az Operaház fölött helyezkedett el, hiszen minden szereplőre hatást tudtak gyakorolni. A lapokban közölt kritikák íróit tekintve elmondható, hogy az Új Zenei szemle több hangot szólaltat meg, míg a Szabad Népből kevesebbek nyilvánítanak véleményt az Operaház munkájáról. A Szabad Népből megjelent írások szerzői szinte mind kötődnek az MDP-hez, vagy a Népművelési Minisztériumhoz.

¹⁹ TARÓDI-NAGY Béla (szerk.): *Magyar színházi adatok I.* Budapest; Színházstudományi Intézet, 1962. 73.

Kapcsolati ábra

3. ábra: Kapcsolati ábra

AZ ÚJ MAGYAR OPERA KERESÉSE - A HUSZTI KALAND

A Szabad Nép már 1950-ben felvetette, hogy az Operaháznak több magyar művet kéne repertoárjában tudnia, valamint ezek közül néhányat állandóan elérhetővé kéne tenni a közönség számára.²⁰ A felszólítás egyrészt egybecseng az említett hagyomány és folytonosság eszméjével. Másfelől oka lehetett, hogy a magyar történelemből merítő darabok könnyebben érhetőek a

²⁰ Lózszy János a Bánk bánról: „Új szocialista zenekultúránkat akkor építjük helyesen, ha megbecsüljük a jó magyar hagyományokat is Operaházunk most már állandóan műsorán fogja tartani a Bánk bánt, hogy a tanuló, művelődő munkásosztály, az egész magyar nép kincsévé tegye. Ismerkedjék meg a dolgozók minél szélesebb rétege a magyar zene nagy klasszikusával, s nézzék meg minél többen a Bánk bánt, azt az operát, amelynek szövege is, zenéje is híven őrzi a leghaladóbb hagyományaink szellemét.” Szabad Nép 1950. február 10. 6.

műfajjal eddig nem igen találkozók számára is. Szintén ehhez kapcsolva a nemzeti, illetve népi elemek könnyen beilleszthetők voltak a szocialista operáról szóló elképzelésekbe, és gyakorlatilag is rendelkezett a Szovjetunió belül.²¹ A magyar történelem különösen sok példával tudott szolgálni a függetlenségi törekvésekre, amelyek jó összhangban voltak a nép függetlenedési szándékának eszméjével. Így a történelmi vonatkozású művekbe egyszerűen belelátható volt az osztályharc, főként, ha a darab az úri rétegeket negatív színben tüntette fel a hazája függetlenségért küzdő dolgozó néppel szemben. Ebbe a történelmi vonalba a klasszikusok közül remekül illeszkedett például Erkel Ferenc *Bánk bán* című operája, azonban a cél több ilyen mű felmutatása volt.

A második világháború utáni első új magyar opera, *A huszti kaland* operaházi premierje 1951. november 22-én volt, melyet már megelőzött a rádiójáték formájában tartott augusztusi ősbemutatója. A két felvonásos *A huszti kaland* zenéjét Kadosa Pál, a dalszövegeket Szabolcsi Bence szerezte. Azt a tényt, hogy új magyar vígopera került színre mindenhol örömmel fogadták, a nagy érdeklődést példázza, hogy a Filmhíradó összeállítást adott le róla.²² A magyar zenei élet jelentős eseményeként jellemezte Mihály András²³ a mű bemutatóját az Új Zenei Szemleiben közölt kritikájában. A kritikusok a témaválasztást alapvetően jónak tartották, azonban a darab mégsem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. *A huszti kaland* ugyan tudott csatlakozni a történelmi vonulathoz, és központi kérdésének a szabadságot választotta, ami kifejezetten előnyösen hatott, de nem tudta kiaknázni ebben rejlő lehetőségeit.

„Kadosa és Szabolcsi a magyar történelem egy részét viszi színpadra, annak a történelmi képnek alapján, amely a magyar nép lelkében most kezd kialakulni. Ennek a történelmi képnek magját a történelmi erők tudományos ismerete, érzelmi hőfokát pedig az ország gazdájává vált nép forró hazaszeretete adja. [...] A mi népünk nagy, lényegében első nagy történelmi győzelme áraszt derűt a történelmi múltra, igazolja a bizalmat a sötét múlt szabadságházküzdelmében.”²⁴

Az alakok megformálásával kapcsolatban Lózszy János a Szabad Nép újságírója és Mihály András azonos állásponton helyezkedett el. Jelen esetben a baletteknél is jelentkező problémára lyukadtak ki, úgy vélték a karakterek ábrázolása túlzottan tipikus, így nem ismerhető meg jellemük, ami azt eredményezi, hogy nem válnak emberivé. A zenét nem találták elég kifejezőnek az érzelmek terén, vagyis nem alkalmazkodott kellőképpen a tartalomhoz és mondanivalóhoz. Összességében tehát nem tartották egységesnek. Ezen gondokat a szerző tapasztalatlanságának számlájára írták, mivel Kadosa korábban szimfonikus műveket komponált, ahol teljesen más stílusra volt szükség. Ez azonban rányomta bélyegét az előadásra, ugyanis a zenekar többször elnyomta az énekeseket. Továbbá úgy látták az Operaház előkészületei nem mindenben tükrözték kellőképpen azt a „szeretetet”, amit az első új magyar opera megérdemelt volna, így jellemző lett a bizonytalanság, pontatlanság és a szükséges előkészítés hiánya. Lózszy kiemelte a színpadi próbák hiányát, ami sokat rontott az összképen, főképp az énekkar esetében. Mihály szerint a zene és színpad között ugyan van kapcsolat, de még sincs teljes összhangban, különösképpen az éneket megszakító közjátékok tekintetében. Lózszy szerint a rendezés Mikó András irányításával bár helyes irányba törekedett, nem volt megfelelően kidolgozott, és sok

²¹ Például 1936 és 1953 között évente megrendezésre került a 10 napos ünnepség sorozat (Dekady), melynek keretében a Szovjetunió testvérállamai opera és balett produkciókkal mutattak be a Bolsoj színpadán.

²² Lásd: Filmhíradó 1951. december <https://filmhivadokonline.hu/watch.php?id=10977>

²³ Mihály András (1917–1993) Kossuth-, Liszt-, és Erkel Ferenc-díjas zeneszerző, gordonka művész.

²⁴ *Új Zenei Szemle* 1952. III. évf. 2. sz. 5.

a kiaknázatlan mozzanatot tartalmazott, pedig dramaturgiának segíteni kellett volna a művet. Példaként említette Péter diák színpadra lépését az első felvonásban, valamint, hogy a jelentek nem gördülékenyen követeik egymást, melyre Mihály is utalt már a zene kapcsán.²⁵

„Az opera a magyar zeneművészet legelmaradottabb, legelhanyagoltabb műfaja volt. Kadosa az úttörők bátorságával indult el operahagyományaink felhívításának útján A huszti kaland ennek a kezdeményezésnek első értékes eredménye.”²⁶

A második világháborút követően született első magyar opera hiába kapott biztató szavakat és viszonylag pozitív kritikákat, a várt áttörést nem hozta meg. Összesen kilenc alkalommal szerepelt az operaház színpadán, mielőtt 4 hónap után végleg lekerült a műsorról. Az új magyar opera megtalálása tehát még váratott magára.

POMÁDÉ KIRÁLY ÚJ RUHÁJA

A történelmi témájú próbálkozások mellett sor került Ránki György *Pomádé király új ruhája* című alkotásának operaházi ősbemutatóra 1953. június 6-án. A premier jelentőséget mutatva, hogy a politikai élet több vezetője és a baráti államok nagykövetei egyaránt ellátogattak az Operaházba.²⁷ A darab nem egy klasszikus értelemben vett opera, inkább meseoperának, zenés komédiának vagy dalműnek nevezhető. A mű egy korábbi változatáról már 1951-ben közölt kritikát az Új Zenei Szemle, ekkor Ujfalussy József tárgyválasztásában, szövegében és zenei megoldásában igen jó darabként minősítette Ránki munkáját, melyben minden lehetőség megvan, hogy átdolgozásokkal együtt egy színpadképes operához vezessen.²⁸

A szerző páros, Ránki György és Károlyi Amy változtatott a kritikák hatására a darab konfliktusán. Az így bemutatott változatot Vitányi Iván értékelte, aki szerint ugyan látszódtott, hogy törekedtek a nép valószerű ábrázolására, de mivel a műben a mesei elemek és szatíra keveredik egymással, a királyi udvar inkább meseszerű, még a nép valóságosabb ábrázolást kapott ez az ellentmondás kihatott a cselekményre, ami abban mutatkozott meg, hogy bár a nép gyűlölte elnyomóját mégsem szállt vele szembe csak kinevette. Ez a mozzanat a már említett hősiesség kíváncsi miatt említendő, hiszen a nép pozitív és hősi ábrázolása követelményként tűnik fel az opera útkeresésében.²⁹

Egy mű önmagában nem elegendő, szükséges hozzá az elvárásoknak megfelelő színrevitel is, így a kritikák fontos pontja volt az Operaház munkájának értékelése. A *Pomádé király új ruhája* estében a bírálók kielégítőnek tartották az együttes munkáját, és úgy vélték színészi játékban jelentős lépést tettek előre. Ugyancsak jelentős pont a jelmez és a díszletek kérdése, hiszen feladatuk volt az előadás szolgálta, amely jelen estben megvalósult. Vitányi szerint az egész bemutatóban jó összhangban voltak a népi elemek és fantázia. Jelen estben a valóságtól való elrugaszkodás, a fantázia azért volt megengedett, hiszen a helyszín egy elképzelt ország, így nem lehet teljesen valóságos. Vitányi összegzésében így vélekedett a *Pomádé király új ruhájáról*:

²⁵ Új Zenei Szemle 1952. III. évf. 2. sz. 5–7.; Szabad Nép 1951. december 2. 12.

²⁶ Szabad Nép 1951. december 2. 12.

²⁷ Szabad Nép 1953. június 8. 3.

²⁸ Új Zenei Szemle 1951. II. évf. 4-5. sz. 74–76.

²⁹ Új Zenei Szemle 1953. IV. évf. 6. sz. 8–10.

„Mindent összevetve határkövet jelent, mert olyan új művel gazdagítja Operaházunk repertoárját, melyet mai magyar zeneszerző írt, olyan művel, amely a nép igazságát és győzelmét hirdeti, neveléssé teszi a népelnyomót, olyan művel, amely magas művészi színvonalával is méltán lesz népszerű közönségünk előtt.”³⁰

A darab mind téma választása, mind a színpadi megvalósítás terén sikeresnek bizonyult, nem csak a Rákosi-korszakban, hiszen az akkoriban bemutatott magyar művek közül ez az egyetlen, amelynek egy változata a mai napig műsoron tudott maradni. Érdekes megjegyezni, hogy a *Pomádé király új ruhája* úgy tudott műsoron maradni és sikereket elkönyvelni, hogy történetébe a rendszerkritika is belelátható.

A SZOVJET OPERA – AZ IFJÚ GÁRDA

Az opera bemutatók ösvényén maradván mindenképpen említést kell tenni a szovjet klasszikus opera keresés egyik alkotásáról Mejtusz *Az ifjú Gárda* című operájáról. A budapesti Operaház 1953. december 20-án mutatta be a legnagyobb visszhangot keltő és várt szovjet operát. A mű bemutatójának jelentőséget támasztja alá, hogy a Szabad Népből két terjedelmes cikket szenteltek a témának, az Új Zenei Szemle a szokásos kritikán és értékelésen kívül rövid interjúkat közölt, melyekben megszólalt szereplő, író, az Operaház tagjai, néző és még DISZ titkár is, hogy miért tartják jelentősnek ezt a darabot. Természetesen a hírvivők közül a Filmhíradó sem maradt ki.³¹

Az ifjú Gárda opera Fagyejev regénye alapján készült. Zeneszerzője Jurij Szergejevics Mejtusz³² a szovjet operairodalom legtermékenyebb szerzője. A szövegkönyvet Andrij Szamijlovics írta, melyet Fischer Sándor fordított magyarra, amely fordítás a vélemények szerint visszaadta a dráma erejét és tartalmát. A darab a második világháború idején játszódik és az ifjú kommunisták harcát mutatja be a náci németekkel szemben. A magyar előadást Nádasdy Kálmán rendezte, a díszletet Oláh Gusztáv, a jelmezeket Márk Tivadar tervezte.

Ujfalussy József az Új Zenei Szemle számára készített értékelésében egyenesen úgy fogalmazott, hogy így lehet hihető és természetes egy mai témájú opera, és előadása korszakhatárt jelent a Magyar Állami Operaház életében és fejlődésében, valamint „frontáttörést” munkájában.³³

A nyíltan szovjet ideológiai töltetű darabra természetesen csak dicséző szövegekben lehetett megnyilvánulni, kitűnően szemlélteti ezt, hogy a szakmai folyóirat is erősen propaganda töltetű mondatokban nyilatkozott:

„A hazaszeretet hőskölteménye ez az opera, azé a hazaszereteté, amit ilyen magas fokon és ilyen tisztán csak a szocialista társadalom tud valósággá tenni: a szocialista hazaszereteté.”³⁴

Hasonlóan – bár politikai napilap révén kevésbé meglepő módon – a Szabad Népből Sza-bolcsi Bence a bemutatóról szóló elemzésében ugyancsak a szovjet opera jótékony hatásairól értekezett.

³⁰ *Új Zenei Szemle* 1953. IV. évf. 6. sz. 10.

³¹ Filmhíradó 1954. február: <https://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=11564>

³² Jurij Szergejevics Mejtusz (1903-1997) ukrán zeneszerző, munkássága elismeréseként 1951-ben megkapta a Sztálin-díj II. fokozatát.

³³ *Új Zenei Szemle*, 1954. V. évf. 1. sz. 11–14.

³⁴ *Új Zenei Szemle*, 1954. V. évf. 1. sz. 11.

„Az, >>Ifjú Gárda<<” zenéje jelentős lépés nemcsak a szovjet opera, hanem a teljes mai operairodalom területén - és semmikép sem lényegtelen, hogy ez a megoldás épp a szovjet művészet, a szocialista ember eszményeinek jegyében vált valósággá.”³⁵

Az operát gondos és alapos felkészülési folyamat előzte meg, hogy minél hitelesebben tudja visszaadni a budapesti Operaház a mű tartamát. A rendező Nádasdy Kálmán és a díszlettervező Oláh Gusztáv a Szovjetunióban tanulmányozták a darabot, a szereplők elolvasták a regényt, megnézték a filmet. A színpadi bemutatót megelőzően rádiófelvétel is készült az opera hanganyagáról, hogy a rádióhallgatók is megismerkedhessenek *Az ifjú gárdával* és üzenetével. A kritikusok úgy vélték a megfelelő felkészültség és a mű ismerete feltétele egy jó előadásnak. A helyes irány megtalálásában az előadás védnöke a DISZ is részt vett, és a szereplőknek szó-ló útbaigazítással járultak hozzá a megfelelő ideológia elsajátításához, a karakterek megfelelő megformálása érdekében.

A kritikák alapján sikerrel is jártak, ugyanis a művészekről úgy nyilatkoztak, hogy átélt játékkal, párját ritkító gonddal és elmélyedéssel elevenítették meg a karaktereket. *Az ifjú Gárda* esetében, mint a korszakban gyakorta, két szereposztás volt, amely roppant pozitív fogadtatást kapott. A bírálatok szerint nem is lehet eldönteni melyik a második szereposztás, amit az egy-séget jeleként értékelték. Ebben nagy részt adtak Nádasdy Kálmánnak is, aki a leírtak alapján nagy eredményeket ért el a nevelőmunka tekintetében, annak ellenére is néhány fiatal énekes énektechnikai tudása még nem kellően megalapozott, így némelyikük teljesítménye nem volt egyenletes. A kisebb negatívumok azonban nem befolyásolták az összképet, miszerint minden-kinek érdeme volt az előadás sikerében. A társulati egység tehát meghozta gyümölcsét és kivívta a Szabad Nép, ezáltal vélhetően a Párt elismerését is.³⁶

„Az „Ifjú Gárda” párját ritkítóan szép előadásával Operaházunk színpadán is döntő győzel-met aratott az operaszínijátás még mindig sokat vitatott realizmusa.”³⁷

A darabban a hősiesség példaként való állítása, egy olyan válasz volt a „mai témájú ope-rára”, amelyben bíztak, hogy inspirációt és biztatást jelenthet a magyar operaszerzőknek, és hasonló magyar opera kerül a közeljövőben az Operaházba. A bizakodás és a Párt reményei elle-nére nem hozta meg *Az ifjú Gárda* sem a kívánt fejlődést, ugyanis az ország opera szerzőit nem sikerült arra ösztönözni, hogy forradalmi művet készítsenek. Az Operaház színpadán 1956-ig 25 alkalommal láthatta a magyar közönség, mielőtt végleg kikerült a repertoárból. A darab levétele a műsorról arra enged következtetni, hogy mégsem tudott a várt etalon operává válni, valamint elképzelhető, hogy a budapesti nézőket sem sikerült a várt mértékben bevonítani.

OPERA FELÚJÍTÁSOK – HÁRY JÁNOS, BÁNK BÁN, DON GIOVANNI

A Rákosi-korszakban gyakori volt az operák felújítása, ezek célja egyfelől a szocialista ideoló-giának való megfelelés volt, ami igényelte a darabok és a színrevitel módosítást. Társult hozzá az újonnan elvárt népművelő tevékenység is, melynek fontos eleme volt a magyar operajátás nagy alakjai és alkotásaik megismertetése az új közönségréteggel. E célkitűzéshez kapcsolható Kodály Zoltán *Háry János* című daljátékának felfrissítése és példaként szolgál arra, milyen

³⁵ *Szabad Nép*, 1954. január 1. 3.

³⁶ *Szabad Nép* 1954. január 1. 3.; *Szabad Nép* 1954. január 8. 3.; *Új Zenei Szemle* 1954. V. évf. 1. sz. 11–14.

³⁷ *Szabad Nép* 1954. január 8. 3.

feltételeknek kellett megfelelni egy operának. A *Háry János* 1952-es ünnepi felújításban a rendezés felfogásán kellett változtatnia az Operaháznak annak érdekében, hogy közvetíteni tudja az elvárt képet.

Az Új Zenei Szemle értékelése alapján nagyrészt sikerült ezt a kitűzött célt elérni, és Oláh Gusztávnak sikerült más nézőpontból tekintenie a darab szövegét, mint az addigi rendezés, amely Rékai András nevéhez fűződött. Az 1952-es decemberi felújítás nagy sikereként tartották számon azt is, hogy az eddigiekben túlzottan statikusa játszó művészek felszínre hozták színészi képességüket. A kettős szereposztás által lehetőséget kaphattak az ifjú művészek és fő érdemei közt szerepelt, hogy a sikeres produkcióból az együttes minden tagja kivette a részét. Láthatjuk tehát, hogy az ifjú tehetségek szerepeltetésének kérdése és a társulati egység minden színrevitel estében sarokpont volt, az ideológiai szempontok mellett.³⁸

„Meglátszott a pompás kiállításban, a lelkes művészi munkában az a becsvágy, hogy Kodály Zoltán daljátékát, amely először vitte az Operaház színpadára a magyar népdalt, a lehető leghűségesebben, legragygóbban közvetítse.”³⁹

A magyar operai hagyományokat említve nem mehetünk el Katona József *Bánk bánja* mellett, melyről úgy nyilatkozott a Szabad Nép, hogy a „*torzításoktól megtisztítva a közönség elé, ugyanúgy Erkel művet is csak most ismerik meg valódi szépségében a dolgozók. Az értékes felújítás a dalműről lehántotta: az évtizedek óta rátűzdelt sallangokat, s dramaturgiaiilag is felfrissítve végre visszaállította eredeti formájába.*”⁴⁰

A Szabad Nép írásaiban, mint a fenti idézetből is látható erős hangsúllyal jelent meg a dolgozó nép megismertetése az opera klasszikusaival. Emellett pedig annak kiemelése, hogy a szocializmust megelőző időszakok eszméitől, vagyis mindentől, ami burzsoá, nyugati vagy klerikális az operának el kell távolodnia és új tartalommal megtöltenie.

Úgy értékelték a művészek hitelesen, magas művészi színvonalon vitték színpadra a karaktereket, sőt a korábban sokat kritizált énekkar is jeleskedett a jellemábrázolásokban. Az eszmei mondanivalót végre feltártnak láttatták, vagyis az idegen elnyomók elleni harcot. Az 1940-es évek bariton átíratára is tettek utalást, melyet most visszaállítottak az eredeti tenor hangfekvésbe.

„*Munkájuk komolylépéssel viszi előre az együttest a realista operai ábrázolásban. Láthatóan minden szereplőre volt gondjuk, hogy minél valószerűbben állítsák színpadra Erkel életteli opera-alakjait.*”⁴¹

A napilap régi mulasztás pótlásának tartotta, hogy az új, dolgozókból álló közönség megismerkedhet a klasszikus magyar hagyományokkal, amely hazaszeretetre tanít. Hasonlóan vélekedett az Új Zenei Szemlében Péterfi István is, aki szintén méltó előadásnak és régóta esedékes tartozás pótlásának tekintette a felújítást. Ő is az eszmei tartalom világos feltárását, valamint az opera alakjainak és jellemeinek határozottabb körvonalazását és a hitelességet emelte ki.

„*Erkel–Katona Bánk bánjának felújítását igen nagy tetszéssel fogadta az Operaház új hallgatósága. A felújítás óta minden Bánk bán-estét ünnepi előadásnak érznek az operát látogató magyar dolgozók.*”⁴²

³⁸ Új Zenei Szemle 1953. IV. évf. 1. sz. 27–28.

³⁹ Új Zenei Szemle 1953. IV. évf. 1. sz. 27.

⁴⁰ Szabad Nép 1953. április 11.

⁴¹ Szabad Nép 1953. április 11.

⁴² Új Zenei Szemle 1953. IV. évf. 6. sz. 24.

A *Bánk bán* ugyancsak fontos darabja volt a Gördülő Opera repertoárjának, valamint jelentőségét mutatja, hogy a korszakan többször szerepelt díszünnepélyek műsorában. Erkel operája képezte a magját a magyar operairodalomnak, melyet bővíteni és erősíteni szerettek volna.

Az Operaház munkája a klasszikus operák felújítása kapcsán is sok dicséretet kapott. Ezen értékelések java is a kollektív munkát és az egységet emelte ki. A tendenciát jól szemlélteti Mozart *Don Giovanni* operája, amelyet *Don Juan* címen játszottak és 1956-ban újítottak fel az Erkel Színházban. A nagy klasszikusok repertoáron tartása és felújítása, nem csak ideológiai szempontból volt fontos, hanem a némiképpen elfedhette magyar művek hiányát. Az évek előrehaladtával a kritikákban egyre többet dicsérték az operaházi együttes fejlődő munkáját.

Lékai Edit az Új Zenei Szemlében, így fogalmazott:

„A felújított *Don Juan* Operaházunk egyik legsikerültebb előadása, melynek minden egyes jelenetén a minden szempontból hajszálpontosan egybehangolt kollektív művészi munka érződik.”⁴³

Hasónlóan értékelt Lózszy János is a Szabad Nép hasábjain:

„A felújítás kollektívája igen értékes előadást produkált.”⁴⁴

A fenti példák alapján megállapítható, hogy az új operák bemutatása mellett igen fontos szerepet kaptak a felújítások, hiszen általuk újrahasznosíthatóvá váltak az operairodalom klasszikusai. Egy új köntösbe öltöztetett előadás pedig immár a Párt szemében a szocialista eszmét tükröző örökséggé vált. Ezen daraboknál az operaházi együttesre és vezetőikre helyeződött a hangsúly, tehát a megvalósítás vált központi kérdéssé. A kollektíva egysége kiemelt szerepet kapott az értékelésekben és fokmérőjévé vált a megújulás sikerének. A látványvilágról sem szabad megfeledkezni, hiszen annak is jelentős rész jutott az elfogadtatás és a szocialista realizmus felé terelésben.

ÖSSZEGZÉS

Az Operaház az újonnan keletkezett elvárások mellett is színes évadokat állított össze, melyben szerepet kaptak régi klasszikusok és újdonságok. A Párt részéről érkező közvetlen és közvetett nyomás, főként az új magyar operák megalkotására és a szocialista realizmus operaházi megvalósítására irányultak. A korszak hívószavává vált az operák tekintetében a hagyomány és a haladás, így a művek felújításainak ugyancsak a mutatkozó új igényeknek és irányzatoknak kellett megfelelnie. Ez együtt járt az operairás népszerűsítésére irányuló törekvésekkel, melyet a Népművelési Minisztérium a Magyar Zeneművészek Szövetsége, és az 1950-ben létrehozott Opera dramaturgiai bizottsága által akart elérhetővé tenni. Az új darabok írására és bemutatására tett próbálkozások között akadtak sikeresek és kevésbé maradandók, például a korszakban született magyar művek közül *A Pomádé király új ruhájával* a mai napig találkozhatunk az Operaház színpadán. A nyíltan politikai propagandát képviselő szovjet opera, *Az Ifjú Gárda* viszont 1956 után végleg kikerült a repertoárból. Megállapítható, hogy nagy hangsúlyt kapott a témaválasztás a keletkező, de a már bemutatott daraboknál egyaránt, előnyt élveztek azon művek melyekben és nép, vagy a nép egyszerű fia hősként jeleníthető meg, illetve győzedelmeskedik az elnyomó arisztokráciával szemben. A témán túl jelentősége volt a színrevitelnek, így egy gyengébb vagy nem feltétlen támogatott témájú darabon is sokat tudott javítani a rendezés, a díszlet és jelmez

⁴³ Új Zenei Szemle 1956. VII. évf. 4. sz. 21.

⁴⁴ Szabad Nép 1956. március 20. 4.

összhangja. Kiemelt szerepet kapott az új művek megtalálása mellett az Operaház kollektívájának munkája, valamint a fiatal énekesek szerepeltetése.

Elmondható, hogy a vizsgált művek esetében nem igazán mutatkozott eltérés a Szabad Nép és az Új Zenei Szemle kritikusai véleményei között, ami a két sajtó típus különbségeiből adódóan meglepőnek mondható, azonban alátámasztja azon hipotézisem miszerint a politikai elvek felülírták a szakmaiakat. Az ideológiai meghatározottság tehát erősen befolyásolta a mind a bemutatott vagy felújított darabokat, mind az intézménnyel szemben támasztott követelményeket.

BIBLIOGRÁFIA

CARVER, TERELL (2004): Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. *Politikatudományi Szemle* 13. évf. 4. sz. 143–148.

DEVICH MÁRTON (2014): *Az Operaház története kezdetektől napjainkig*. Budapest, Helikon Kiadó.

FOUCAULT, MICHEL (1998): A diskurzus rendje. In Uő.: *A fantasztikus könyvtár*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 50–74.

GLÓZER RITA (é.n.): A diskurzus elemzés a társadalomtudományokban. In *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban*.

http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index4b47.html?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=53 (Utolsó letöltés: 2022. március 25.)

KÖVÉR GYÖRGY (1998): *Losonczy Géza 1917–1957*. Budapest, 1956-os Intézet.

RICOEUR, PAUL (1999): Mi a szöveg? In Uő.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó. 9–33.

ROZINER, FELIKSZ (2003): Szocialista realizmus a szovjet zenében. 2000. Irodalmi és Társadalmi havi lap 1. sz. 47–59.

TARÓDI-NAGY BÉLA (szerk.) (1962.): *Magyar színházi adatok I.* Budapest, Színháztudományi Intézet.

VAN DIJK, TEUN A. (1987): Discourse analysis and computer analysis. A few notes for discussion. In *Corpus linguistics and beyond*. Amsterdam Rodopi,

<http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse%20Analysis%20and%20Computer%20Analysis.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. március 25.)

VAN DIJK, TEUN A. (2001): Critical Discourse Analysis. In Tannen, Deborah – Schiffrin, Deborah – Hamilton, Heidi E. (szerk.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford, Blackwell. 352–371.

BREUER JÁNOS (1985): *Negyven év magyar zenekultúrája*. Budapest, Zeneműkiadó.

V. SZŰCS IMOLA (2017): Zenekritika az 1950-es években a Magyar Állami Operaház sajtóarchívumának tükrében. In Dr. Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi szél*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége. 158–165.

MEZEI RENÁTA

mezeireni99@gmail.com
hallgató (KRE BTK)

Capet Margit szerepe a Plantagenet udvarban

The role of Margaret of France in the Plantagenet court

ABSTRACT

Margaret of France (1158-1197) became queen of Hungary in 1186 as the wife of Béla III. Previously, she had been married to Henry the Young King (1155-1183), son of Henry II (1133-1189) king of England. This study examines her role in the Plantagenet court, using 12th- and 13th-century narrative sources. Their marriage in 1160 was arranged by Henry II, as this union was a strategic move to ease tensions between the Capetian and Plantagenet dynasties. Margaret's dowry, which included strategically important territories, made her a pivotal figure in this rivalry. The marriage lasted for nearly twenty-three years, and during this time, Margaret was raised in the Plantagenet court and was crowned queen of England in 1172. After becoming widowed in 1183, she returned to France, however, disputes over her dowry persisted. Three years later she left for Hungary to marry Béla III, and her decade-long reign left a significant cultural legacy.

KEYWORDS

Capetian–Plantagenet rivalry, marriage policy, diplomacy, 12th century, medieval marriage

DOI 10.14232/belv.2025.2.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.2.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Mezei Renáta (2025): Capet Margit szerepe a Plantagenet udvarban. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 2. pp 85-100.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

A középkorban bevett szokásnak számított, hogy az uralkodók külföldi hercegnőket vettek feleségül, melyek következtében az országaik közötti dinasztikus kapcsolatok is szorosabbá váltak. Ezeknek a hercegnőknek az előélete sokszor nincs – részleteiben – megvizsgálva, pedig ezek az információk hasznosnak bizonyulhatnak arra vonatkozóan, hogy mi az, amit magukkal hoztak az új országukba és ezáltal milyen kulturális és politikai hatással bírtak környezetükre. 1186-ban III. Béla (1148–1196) magyar király feleségül vette II. Fülöp (1165–1223) francia király testvérét, Margitot (1158–1197), aki így tíz évig volt Magyarország királynéja. Margit személye és III. Bélával kötött házassága évtizedeken keresztül foglalkoztatta a magyar történetírást, ami természetesen a magyarországi éveire és az itt megmutatkozó hatásokra koncentrált.¹ Érdeemes ugyanakkor ezt a képet kiegészítenünk Margit első házasságának értékelésével, amely a kor nyugat-európai hatalmainak, az egyik legfontosabb és vele legígéretesebb konfliktusrendezési kísérlete volt. Akárcsak Béla, Margit is özvegyként kötött másodjára házasságot. Első férje II. Henrik (1133–1189) angol király legidősebb fia, Ifjú Henrik (1155–1183) volt. A francia hercegnő így már kiskorától kezdve a Plantagenet udvarban élt. 1160-ban kötött házasságuk egyrészt a két dinasztia (Plantagenet és Capeting) közötti viszony rendezését szolgálta, másrészt II. Henrik részéről egy ügyes politikai-taktikai lépést jelentett azzal, hogy a francia hercegnő hozománya révén stratégiaiul fontos területekhez jutott. Margit miután 1183-ban megözvegyült, visszatért a francia udvarba, de a hozománya körüli vita – mely állandó feszültséget okozott a Plantagenetek és a Capetingek között – tovább folytatódott. Írásom a 12. és 13. századi elbeszélő források alapján Capet Margitnak a Plantagenet udvarban betöltött szerepét vizsgálja 1186-ig. Ekkor maga mögött hagyva Párizst, kíséretével elindult Esztergom felé, hogy egy új házassággal Magyarország királynéja legyen.

HÁZASSÁG ÉS POLITIKA

Capet Margit 1158-ban született VII. Lajos francia király (1120–1180) és Kasztíliai Konstancia (1136–1160) első gyermekeként. Sorsáról igen korán döntöttek. 1158-ban II. Henrik hatalmas küldöttséget menesztett Párizsba, élén Becket Tamással, aki megegyezett a francia királlyal Margit és Ifjú Henrik házasságáról.² A kancellár látogatását követően II. Henrik is ellátogatott Párizsba, ahol a Mont-Saint-Michel-i apát, Torigni Robert szerint a francia királyi pár nagy tiszteletben fogadta őt, és a jelenlévőkkel együtt közösen ünnepelték meg a két király közötti békét.³ A kortársak tehát örömmel fogadták az eljegyzést. Ezt követően II. Henrik magával vitte

¹ Lásd: WERTNER 1892. 362–366.; KROPF 1900. 76–77.; FORSTER 1900. 33, 118–119, 349.; KARL 1910. 49–52.; GÁBRIEL 1944. 8–12.; MAKK 1993. 182.; GYÖRFFY 1970. 153–158., ZSOLDOS 2005. 176.; LASZLOVSKY 2008. 153–165.

² GOURDE 1943. 38–43.

³ „Exinde rex evocatus a rege Francorum, cum paucis venit Parisius, et inaestimabili honore a rege Ludovico et a Constancia regina et a proceribus regni exceptus est, gaudentibus Francis et de pace duorum regum et de adventu tanti hospitis tripudiantibus.” DELISLE 1872. 311–312.

a francia király lányát, akit Normandia *sénéchal*jára, Robert de Neufmarchéra bízott.⁴ Egyes vélekedések szerint Margit azért került Normandiába, mert VII. Lajos ragaszkodott ahhoz, hogy lánya ne a Plantagenet udvarban nevelkedjen.⁵ A *sénéchal* halálát követően azonban Margit valószínűleg mégis az angol király feleségének, Aquitániai Eleonórának a háztartásába került.⁶

1160 májusában – II. Henrik sikertelen Toulouse-i hadjáratát követően – az angol és a francia király békét kötöttek, valamint megegyeztek Margit hozományáról, melyet Gisors, Neaufles és Chateaufort-sur-Epte – a normandiai határvidéken található – várak jelentették. Az egyesség szerint a házasságra három évet kellett volna várniuk, mivel a gyerekek még nem érték el az ahhoz szükséges életkort.⁷ VII. Lajos előrelátóan kikötötte, hogy ha lánya időközben meghalna, a várak francia kézbe kerüljenek vissza.⁸ II. Henrik azonban türelmetlen volt, minél előbb birtokában akarta tudni az említett várakat.⁹ Sikertelenül elérte III. Sándor pápánál, hogy engedélyezze a gyermekek egybekelését még mielőtt elérték volna a házassághoz szükséges életkort, ez azonban még a kortársakat is meglepte, nem mellesleg a kánonjogba is ütközött.¹⁰ II. Henrik ugyanakkor célt ért, mivel a diszpenzáció felülírta a két király korábbi egyességét, így a házasságkötésig nem kellett három évet várni.¹¹ Margit mindössze három-, Henrik pedig öt éves volt mikor összeadták őket. Hoveden Roger nem is mulasztja el megjegyezni rendhagyóan fiatal korukat, amikor úgy fogalmaz, hogy szinte még „a bölcsőben sírtak”.¹²

Nem az életkor lett volna azonban az egyedüli akadálya a gyermekek egybekelésének, hanem az is, hogy vérrokonság állt fel közöttük, amire hivatkozva néhány évvel korábban VII. Lajos és Aquitániai Eleonóra házassága – némileg szokatlan keretek között, Beaugencyban, egyházi megerősítéssel – véget ért.¹³ II. Henrik tarthatott attól, hogy a francia király ezt bármikor felhasználhatja a házasság érvénytelenítésére. Ugyanakkor a szorosabb rokonság nem volt ismeretlen a francia udvarban sem, ráadásul ez idő tájt hunyt el Lajos második felesége Kasztíliai Konstancia, és a király rövidesen feleségül vette Champagne-i Adélt, akivel szintén rokoni kapcsolatban állt, így II. Henriknek kevésbé kellett aggódnia, hogy a franciák királya vérrokonságra hivatkozva bármikor is útját állná a gyermekeik házasságának.¹⁴ Miután minden II. Henrik elképzelései szerint alakult, 1160. november 2-án Neufbourgon Ifjú Henrik és

⁴ Uo. 311–312.

⁵ TURNER 2011. 135–136.

⁶ STRICKLAND 2016. 27.

⁷ DELISLE 1872. 327.; A várak Vexin tartományban találhatók. Gisors nem csak stratégiai volt jelentős, hanem az ott található szimbolikus jelentőségű nagy szilfa miatt is, melynek lombkoronája alatt több alkalommal is egyességet kötöttek az angol és francia uralkodók. BARÁNY 2011. 57.; A házasság megkötésétől a várak védelmét három templomos lovagra – Robert de Pirou, Tostes de Saint Omer és Richard de Hatings – bízta. Hoveden szerint VII. Lajos dühében kitiltotta országából a három templomos lovagot, miután azok átadták a várakat II. Henriknek. RILEY 1853a. 257–258.

⁸ BOWIE 2014. 127.

⁹ WALSH – KENNEDY 2007. 99.

¹⁰ 1160-ban kettős pápaválasztás történt III. Sándor és IV. Viktor személyében. A diszpenzációért cserébe II. Henrik III. Sándort ismerte el. STRICKLAND 2016. 29.

¹¹ DIGGELMANN 2004. 958–959.

¹² RILEY 1853a. 258.

¹³ Habár 1149-ben III. Jenő pápa megtiltotta, hogy említésre kerüljön a vérrokonság, 1152-ben mégis elváltak a közöttük fennálló rokoni kapcsolatra hivatkozva. CHIBNALL 2002. 52.; RILEY 1853a. 254. Hat héttel a válás után Eleonóra hozzáment Plantagenet Henrikhez. DELISLE 1872. 259–260.

¹⁴ DIGGELMANN 2004. 957–962.

Margit összeházasodtak, a kijelölt várak pedig a Plantagenet uralkodóhoz kerültek. Ahogy fentebb jeleztem a házasság politikai rendezés eszköze is volt, II. Henrik megcélózta hogy visszaszerzi azokat a várakat, amelyek korábban Normandiához tartoztak, de a francia király elvette azokat apjától, Szép Geoffroy-tól.¹⁵ Az angol király Margitnak szánta Avranches városát, két várat 1000 fontot és 200 ún. *knights' fees*-t¹⁶, továbbá Angliában Lincoln városát, 1000 fontot és 300 *knights' fees*-t arra az esetre, ha özvegygé válna.¹⁷ VII. Lajos tehát igen korán döntött lánya sorsáról, Margit jövőjét illetően azonban évekkel később is rossz előérzete volt.¹⁸

KORONÁZÁSOK

Ifjú Henrik megkoronázása

Ifjú Henrik 1155. február 28-án született Londonban II. Henrik és Aquitániai Eleonóra második gyermekeként.¹⁹ Miután testvére Vilmos 1156-ban meghalt, ő lett a Plantagenet birodalom örököse.²⁰ Személyisége és tettei megosztónak számítottak nem csak a 12. században, de annak tűnhetnek napjainkban is. Bár fiatalon ígéretes jövő előtt állt, mégis a koronás Plantagenetek közül ő vált a legkevésbé ismertté. Kétségtelen azonban, hogy nagy reménység volt, akit kiskorától kezdve uralkodásra neveltek. 1160-ban azzal a céllal, kelt át a Csatornán, hogy hűségesküt tegyen VII. Lajos francia királynak Normandiáért, majd azt követően feleségül vehesse annak lányát.²¹ Tanítói között 1162-től rövid ideig ott volt Becket Tamás is, akire a herceg példaképként tekintett, akinek udvarában szembesült a pompával, a látványos költségekkel és a hatalmas kísérettel, ami mintául szolgált számára a későbbiekben.²²

II. Henrik már 1161-ben tervezte fiának a megkoronázását, számításait azonban hamarosan keresztülhúzta Canterbury és York rivalizálása, valamint Becket eltávolodása, ezért a koronázást el kellett halasztani.²³ Néhány évvel később aztán 1169-ben a montmiraili egyezmény ér-

¹⁵ RILEY 1853a. 257.; „*Henricus rex Anglorum cepit tria castella munitissima, scilicet Gisorz, Neaflam, Novum Castellum, sita super flumen Eptae, in confinio Normanniae et Franciae, quia pepigerant inter se ipse et rex Francorum, quatinus, into matrimonio filiorum suorum, rex Henricus haberet illas munitiones, quae ad ducatum Normanniae pertinent.*” DELISLE 1872. 329-330.; Mikor VII. Lajosnak el kellett ismernie Anjou grófját Normandia hercegének, Geoffroy átadta Gisors várát a francia királynak, „hogy cserébe ne ártson neki.” GÁLFFY 2020. 249.

¹⁶ Knight's fee: egységnyi földterület, melynek évi jövedelméből fel kellett állítani egy nehézpáncélos lovagot. BÁRÁNY 2011. 33-34.

¹⁷ STRICKLAND 2016. 26-27.

¹⁸ Erről tanúskodik Salisbury János 1164-ben írott levele, melyben beszámolt a közte és VII. Lajos között folytatott párbeszédéről Becket Tamásnak. Salibury a levélben beszámolt a francia király aggályairól Margit jövőjét illetően. Úgy vélte, hogy sok jó nem várhat lányára a Plantagenetek között. BARRAU 2006. 510-511.

¹⁹ DELISLE 1872. 291.

²⁰ Uo. 300.

²¹ Uo. 328-329.; TURNER 1988. 324.; Martin Aurell szerint ez a hűségeskü, majd maga a házasság, a Plantagenetek alárendeltségének elismerését jelentette. A normannokkal ellentétben, az Anjouk ugyanis nem vonakodtak tisztelegni a francia király előtt. Ebből kifolyólag VII. Lajos halálát követően (1180) Capet Margit és testvére, Adél is II. Fülöp hűbérúri felsőbbrendűségét testesítették meg. AURELL 2004. 289.

²² Bővebben: STRICKLAND 2016. 34-40.

²³ 1162-ben azzal, hogy Canterbury érseki széke újra be lett töltve, Becket ragaszkodott ahhoz, hogy ő koronázza meg a herceget. Ezzel szemben az előző évben kapott pápai engedélyre hivatkozva York érseke is követelte a ceremónia levezénylését. Becket közben felhagyott korábbi életvitelével, kiesett a király kegyeiből és Franciaországba menekült. A koronázás emiatt évekre el lett halasztva. STRICKLAND 2016. 50-51.; Becket megváltozásáról lásd: GOURDE 1943. 46-49.

telmében II. Henrik felosztotta a birodalmat fiai között: a korona várományosaként Ifjú Henrik kapta Anjou, Normandiát és Angliát, Richárd az anyja örökségét, azaz Aquitániát, Geoffroy pedig Bretagne-t, végül pedig a még csecsemő János Mortagne grófságát.²⁴ Ekkorra II. Henrik számára már egyre sietősebbé vált fiának a megkoronázása,²⁵ így 1170. június 14-én „a pap-ság és a nép nagy örömeire királlyá koronáztatta” őt York érseke, Roger, közreműködésével a Westminsteri apátságban.²⁶ Tegyük hozzá, Ifjú Henrik volt az első – és utolsó – angol király a Normann-hódítástól számítva, akit még apja életében megkoronáztak.²⁷ A herceg megkoronázása közvetett módon hozzájárult Canterbury érsekének a halálához, ugyanis a száműzetésből visszatért Becket Tamás kiátkozta a szertartáson jelenlévő érseket és a püspököt. Ezt követően 1170. december 29-én négy lovag az érsek életére tört.²⁸

A királyi család tagjaként Margit bizonyára sok mindennek volt szem- és fültanúja. Torigni feljegyezte, hogy 1171-ben a fiatal hercegnő átkelt Normandiába, de azt nem részletezte, hogy ennek mi lehetett az oka.²⁹ Létezik olyan vélemény, mely szerint Margit látogatásának az volt a célja, hogy a francia király megbizonyosodjék arról, hogy a Plantageneteknek nem volt közük az érsek halálához.³⁰ Margit minden bizonnyal jó kapcsolatot ápolt az érsekkel, akit már kiskorára óta ismert. Ráadásul Margit apja, VII. Lajos mindvégig az érsek oldalán állt a II. Henrik és Becket közötti konfliktusban. A kancellár 1164 és 1170 között Franciaországban tartózkodott, főként Pontigny-ben és Sens-ben.³¹ Az jól ismert, hogy az érsek halálát követő években kibontakozó Becket kultusz Magyarországra is elért, melynek Margit úgy tűnik lelkes támogatója volt. Az 1180-as évek végén (ekkor Margit már Magyarország királynéja volt) elkezdődött ugyanis Esztergomban annak a társaskáptalannak az építése, amit Becket Tamás tiszteletére hoztak létre. A káptalan azon az előhegyen kapott helyet, melyet ma is Szent Tamás-hegységnek neveznek.³²

Margit megkoronázása

Az 1170. évi királykoronázási ceremónián nem került sor Margit megkoronázására, Torigni szerint egy meglepő „elcsúszás” miatt, ugyanis Margit habár átkelt Angliába, akkorra „a királyt már megkoronázták, a püspökök pedig elmentek” (*Nec tunc tamen fuit coronata, quia rex jam coronatus erat, et episcopi discesserant*).³³ Mintha a krónikás arra akart volna utalni, hogy Margit késve érkezett meg, a szertartás pedig már lezajlott. Margit jelenlétének a hiányára olyan magyarázat is szolgál, mely szerint Aquitániai Eleonóra volt az, aki II. Henrik parancsának eleget téve maga mellett tartotta őt Caenban, miközben a koronázási ceremónia javában zajlott

²⁴ DELISLE 1873. 326–327.; Az egyezmény egyrészt a Plantagenetek és a Capetingek közötti békét jelentette, másrészt a két király megegyezett Richárd, és Adél házasságáról. STRICKLAND 2016. 72.

²⁵ BARLOW 2014. 249.

²⁶ DELISLE 1873. 18.

²⁷ STRICKLAND 2007. 184.

²⁸ WARREN 1973. 507–509.

²⁹ DELISLE 1873. 29.

³⁰ STRICKLAND 2016. 109.

³¹ GYÖRFFY 1970. 155.

³² Uo. 156.

³³ DELISLE 1873. 19.

Londonban.³⁴ Ha ez valóban igaz, akkor Torigni erre szándékosan nem akarta felhívni a figyelmet, és ezért fogalmazott meglehetősen homályosan krónikájában. Mindenesetre nem lehet tudni, hogy a francia hercegnőt szándékosan zárták-e ki a ceremóniából, azért, hogy ezzel megsértésük a francia királyt, vagy valami egészen más lehet erre a magyarázat.³⁵ Martin Aurell úgy véli, hogy Margit távolléte egyrészt abból adódhatott, hogy korábban nem volt arra példa Angliában, hogy egy herceget még az apja életében királlyá koronázzanak. Másrészt pedig a II. Henrik és Becket Tamás közötti konfliktus is magyarázat lehet olyan értelemben, hogy a Plantagenet uralkodó így akarhatta rá venni VII. Lajost arra, hogy győzze meg az – ekkor Franciaországban tartózkodó – érseket, hogy térjen vissza Angliába.³⁶

Annak hallatán, hogy Margit nem lett megkoronázva a férjével együtt, VII. Lajos megszállta Normandiát, de II. Henriknek sikerült jobb belátásra bírnia őt, és megígérte neki, hogy újra megkoronáztatja Ifjú Henriket, ezúttal feleségével együtt.³⁷ A koronázásra 1172. augusztus végén került sor a Szent Swithin székesegyházban, Winchesterben. Ezt követően a királyi pár visszatért Normandiába.³⁸ A koronázás dátuma a krónikákban eltér, a szakirodalomban pedig arra is van példa, hogy a házasság időpontját is – tévesen – erre a dátumra helyezik. Hoveden szerint a koronázás a szeptemberi hónapot megelőző hatodik napon volt, ami augusztus 26-át jelenti.³⁹ Peterborough-i Benedek és Canterburyi Gervase augusztus 27-ére emlékezett, Wenderoveri Roger augusztus 20-át írt, míg Ralph de Diceto augusztus 21-ről tudósított.⁴⁰ Jelenleg a szakirodalom által elfogadott, hogy Margitot és férjét 1172. augusztus 27-én koronázták meg. Ez a koronázás az előzővel szemben (1170) – melyet teljes mértékben áthatott II. Henrik és Becket Tamás konfliktusa – sokkal békésebb körülmények között zajlott. Úgy tűnik a koronázás helyszíne is ki lett véve a korábbi viták logikája alól: valószínűleg azért választották inkább Winchestert – Westminster helyett – mert az nem Canterbury fennhatósága alá tartozott.⁴¹

AZ 1173-74-ES LÁZADÁS

A koronázás révén az ifjú király egy új szerepben találta magát az Anjou birodalomban, és valamilyen szinten próbálták is belevonni a birodalom irányításával kapcsolatos feladatokba; de valójában csak egy eszköz volt, névleges hatalommal a kezében.⁴²

Ifjú Henrik és fiatal felesége ugyanakkor hamar utat talált a rivális francia királyi udvarba. 1172 novemberében a királyi pár meglátogatta VII. Lajost, mert – Hoveden és Canterburyi

³⁴ KARL 1910. 50.

³⁵ TURNER 2011. 188.

³⁶ AURELL 2004. 131.

³⁷ RILEY 1853a. 326.

³⁸ Uo. 355.; „*Rex Henricus locutus est cum rege Francorum, et misit filium suum regem juniorem in Angliam, ut Margarita, filia regis Francorum, uxor ejus, consecraretur in reginam. Hanc inunxerunt ex consilio regis Francorum Rotrodus, archiepiscopus Rothomagensis, et Aegidius, episcopus Ebroicensis, et coronaverunt regem et uxorem ejus.*” DELISLE 1873. 33.

³⁹ RILEY 1853a. 355.

⁴⁰ STUBBS 1879. 237–238.; STUBBS 1867. 6.; GILES 1849. 22.; „*Rotro Rothomagensis archiepiscopus Margaritam filiam regis Francorum regina Angliae consecravat, et diadema regni capiti filii regis imposuit*”; STUBBS 1876. 272.

⁴¹ STRICKLAND 2016. 116.

⁴² WARREN 1973. 580.

Gervase szerint – a francia király találkozni akart rég nem látott lányával. A fiatal pár így néhány napot a francia király társaságában töltött. A két krónikás úgy vélte, hogy VII. Lajos ezt a találkozást arra használta, hogy lánya férjét II. Henrik ellen hangolja; azt tanácsolva Ifjú Henriknek, hogy kérje meg apját, hogy adja neki Angliát vagy Normandiát, hogy feleségével saját birtokukon éljenek.⁴³ Hoveden úgy vélte, hogy II. Henrik ráértett a francia király hátsó szándékára, ezért küldötteket menesztett fiáért és Margitért, hogy térjenek vissza Normandiába.⁴⁴

Az ezt követő két év több nehézséget is okozott az fiatal királyi pár számára. 1173-ban az ekkor 18 éves Henrik, már három éve Anglia felkent és megkoronázott királya volt, mégsem állt birtokában olyan terület, melyen feleségével külön le tudtak volna telepedni. A narratív források megjegyzik, hogy nem kapott kormányzati jogokat és saját apanázst sem, így anyagilag is függött apjától. Az udvartartásában is részben az apja által beültetett személyek szolgáltak, amelyből ráadásul Torigni szerint II. Henrik eltávolított néhány személyt, és ezzel végleg maga ellen fordította fiát.⁴⁵ Az egyre fokozódó feszültségek miatt 1173-ban Newburghi Vilmost idézve „gyűlöletes és nem helyénvaló törés állt be” közte és apja között.⁴⁶ Az ifjú király fellázadt apja ellen, ráadásul hatalmas támogatói bázist tudhatott maga mögött. Számíthatott anyja, valamint testvérei, Geoffroy és Richárd támogatására is. Szövetségesei között VII. Lajos mellett ott volt Fülöp, Flandria grófja, Leicester grófja, Chester grófja, Norfolk grófja, Ralph de Fougères, sőt még Vilmos skót király is a testvérével, Dáviddal. Ők, mindamellet, hogy szívesebben látták volna Henriket a trónon, mint apját, támogatásukkal természetesen saját érdekeiket is követték.⁴⁷ II. Henrik ugyan valamelyest igyekezett megbékíteni fiát, mindaz, amit felajánlott nem orvosolta annak sérelmeit.⁴⁸ Az uralkodó 1174 júliusában ráadásul magával vitte Margitot Angliába – elképzelhető, hogy így akarta fiát jobb belátásra bírni. Margit a többi fogollyal együtt a Devizes-kastélyba került.⁴⁹ Ifjú Henriknek legutóbb (és egyedül) monográfiát szentelt Matthew Strickland szerint a trónörökös óvatlanságát tükrözi az, hogy nem gondoskodott Margit biztonságba helyezéséről.⁵⁰ A politikatörténetből jól ismert, hogy II. Henriknek végül sikerült levernie a lázadást. A krónikákból nem derül ki pontosan, hogy mikor engedte szabadon Margitot, ugyanakkor mivel fiaival 1174. szeptember 30-án békét kötött,⁵¹ vélhetően legkésőbb eddig tarthatott menyének az őrizete is.

⁴³ RILEY 1853a. 361–362.; STUBBS 1879. 242.

⁴⁴ RILEY 1853a. 362.

⁴⁵ DELISLE 1873. 35–36.

⁴⁶ „*facta est execrabilis et foeda dissensio inter ipsum et filium eius Henricum tertium.*” WALSH – KENNEDY 2007. 116–117.

⁴⁷ Ifjú Henriknek a támogatói számára tett ígéreteiről lásd: RILEY 1853a. 367–368.

⁴⁸ Ifjú Henriknek felajánlotta Anglia uradalmi bevételének a felét, valamint négy kastélyt, vagy ha a fiú inkább Normandiában maradt volna, akkor az ottani bevételek egy részét és az összes föld bevételét, ami Henriknek Anjou grófjaként járt és ezen felül három kastélyt Normandiában, egyet pedig Anjouban, Maine-ben és Touraine-ben. Richárdnak Aquitánia bevételének egy részét adta volna négy kastéllyal, Geoffroy-nak pedig felajánlotta Conan grófjának a földjeit, amennyiben a pápa hozzájárul ahhoz, hogy feleségül vehesse annak lányát. RILEY 1853a. 373–374.

⁴⁹ GILES 1849. 28.; TURNER 2011. 231.

⁵⁰ STRICKLAND 2016. 132–133.

⁵¹ Montlouis-i béke: Richárd és Geoffroy visszatértek apjukhoz, a hűbéresek szabadon visszaállhattak a király szolgálatába és visszakapták minden tulajdonukat, melyek tizenöt nappal a lázadás előtt birtokukban állt. RILEY 1853a. 385–386.

A VEXIN-KÉRDÉS ÉS VILMOS

1174-et követően nagy kérdés, hogy miként alakult Margit helye az új otthonában, volt-e számára átjárás a francia és a Plantagenet udvar között és ezt miként kezelte II. Henrik. A krónikákban szinte alig van információ Margitra vonatkozóan 1174 és 1177 között. 1177-ben újra fellángolt az ellenségeskedés II. Henrik és VII. Lajos között. Margit hozományának a kérdése ismételten felmerült, mivel a Plantagenet uralkodó követelte magának Normandia és Île-de-France teljes határvidékén elhelyezkedő Vexint. Az Epte folyó által átszelt kis tartomány egyik fele Normandia-, másik fele Île-de-France részét képezte. Margit hozományát az eredeti megegyezés szerint a normann Vexin jelentette, most viszont II. Henrik a tartomány francia részére is igényt tartott. A feszültségeket tovább fokozta, hogy Margit elment Párizsba az apjához, amiről II. Henrik csak utólag szerzett tudomást. A nézeteltérés súlyát jól érzékelteti – Peterborough elbeszélése alapján – hogy amikor az angol király követei a francia királyhoz mentek, már nem csak a Vexint kérték VII. Lajostól, hanem azt is, hogy haladéktalanul küldje vissza lányát Normandiába.⁵² Margit ekkor várandós volt, II. Henrik pedig valószínűleg el akarta kerülni, hogy unokája francia kézben levő területen szülessen meg. Hoveden az egyedüli krónikás, aki tudósított Margit Párizsba meneteléről, de arra ő sem tért ki, hogy ennek mi volt az oka. Margit végül Párizsban szülte meg Ifjú Henrikkel egyetlen közös gyermekét, aki a Vilmos nevet kapta, de a csecsemő csupán három napig élt.⁵³ Ezt követően nem került sor hadakozásra, a két király 1177 szeptemberében Ivry-nél békét kötött, ami kettejük között az utolsó rendezést jelenti, ismerve, hogy kevesebb mint három évvel később VII. Lajos elhunyt.⁵⁴

A HÁZASSÁGTÖRÉS VÁDJA

Margit és Ifjú Henrik kapcsolatának egyik leghomályosabb pontja az állítólagos házasságtörés vádja, ami a királynét a kor egyik legismertebb tornabajnokával hozta kapcsolatba. 1170-től William Marshall volt Ifjú Henrik lovagi mestere, aki később hatalmas pályát futott be a Plantagenetek mellett,⁵⁵ neki köszönhetően a krónikás hagyomány szerint az ifjú király, „tiszteltében, nemességben és megbecsülésben nőtt fel.”⁵⁶ A lázadás előestéjén ő volt az, aki lovaggá ütötte Henriket, és végig hűségesen harcolt mellette.⁵⁷ 1182-re viszont többen voltak irigyek

⁵² STUBBS 1867. 168–169.

⁵³ RILEY 1853a. 456.; STRICKLAND 2016. 236–237.

⁵⁴ A vita tárgyát Berry és Auvergne régiók jelentették, amelyekben a francia királyi hatalom a 12. századra megerősödött. Mivel a két régió szomszédos volt Aquitániával, II. Henrik tartott attól, hogy vazallusai átpártolnak majd francia királyhoz, ezért kieszközölt egy kölcsönös meg nem támadási egyezményt. Az 1177-es Ivry-i egyezményben a két király megállapodott, hogy elmennek a Szentföldre, hogy Richárd feleségül veszi VII. Lajos másik lányát, Alizt, valamint, hogy nem tartanak igényt egymás területeire. Az egyezmény nem vonatkozott Auvergne régióra, melynek hovatartozásáról tizenkét választott bíró döntött néhány héttel később. Döntésük alapján Clermont püspökségét leszámítva, Auvergne az aquitániai hercegek fennhatósága alá tartozott. WARREN 1973. 143–146.

⁵⁵ BRYANT 2016. 47.; Ő volt Pembroke első grófja, Leinster ura, és Földnélküli János halálát követően (1216) Anglia régense. WARREN 1973. 582.

⁵⁶ „And thanks to his guidance and instruction the Young King grew in honour, nobility and esteem; Prowess was his constant companion; and in view of his many virtues he was deemed the finest of all princes on earth, Christian and Saracen alike.” BRYANT 2016. 47.

⁵⁷ BRYANT 2016. 49.; Canterburyi Gervase szerint II. Henrik volt az, aki lovaggá ütötte ifjú Henriket a koronázás napján. A szakirodalomban az 1173-as időpont az inkább elfogadott. STUBBS 1879. 219.

a közöttük lévő szoros kapcsolatra, és miközben őket vertek közéjük, Margitot házasságtörés gyanújába keverték. Erről a *L'Histoire de Guillaume le Maréchal* tudósít. Az életrajz – ami a legkorábbi fennmaradt lovagról szóló biográfia – röviddel William Marshall halálát követően íródott 1120 körül. A mű jelentőségét növeli az is, hogy ez az első olyan életrajz, amelyet nem egyházi személy írt – és ami nem latinul, hanem franciául íródott –, szerzőjét azonban nem tudjuk azonosítani.⁵⁸ A névtelen szerző szerint Ifjú Henrik környezetében sokan voltak irigyek a Marshall kiváló teljesítményére és a kapcsolatára a fiatal királlyal, így szövetkeztek azért, hogy a lovagot eltávolítsák mellőle. Azt állították, hogy a Marshall kapcsolatba lépett Margittal, amit a herceg úgy tűnik nem hitt el, ugyanakkor a hír felbőszítette, így a lovagnak egy időre távoznia kellett az udvarból.⁵⁹ 1183-ban aztán Ifjú Henrik visszahívta mesterét, mert szüksége volt a segítségére apja és testvére ellen folytatott harcában, aki vissza is tért hozzá egy csapat flamand lovag élén.⁶⁰ Ez szintén azt bizonyíthatja, hogy Henrik nem hitt a szóbeszédnek; egy további megerősítő információ pedig, hogy halálos ágyán William Marshallnak adta át a keresztet, hogy menjen el helyette a Szentföldre.⁶¹

A 20. századi francia történész Georges Duby, aki egy egész monográfiát szentelt a befolyásos lovagnak, azt az álláspontot képviseli, mely szerint Margit és a Marshall között nem állt fenn intim kapcsolat, pusztán egy elfajult játékról van szó, melyben a feleség hűsége megkérdőjeleződött. Margit szemszögéből a történet nincs ismertetve. Duby fel is teszi a kérdést, hogy Margitot egyáltalán kihallgatták-e? A krónikákból nem kapunk választ.⁶²

AZ 1183-AS LÁZADÁS ÉS IFJÚ HENRIK HALÁLA

A nevezetes 1173-74-es lázadást követően II. Henriknek vissza kellett állítani a korábbi rendet Angliában és a kontinentális birtokokon. Hoveden és Torigni is beszámol arról, hogy Ifjú Henrik apjával tartott a béketárgyalásokra, a különböző gyűlésekre és találkozókra.⁶³ 1175 és 1176 között majdnem egy évet maradt Angliában, ahol a *L'Histoire de Guillaume le Maréchal* szerzője szerint Henrik valójában unatkozott, ezért 1176-ban apja engedélyével Margittal együtt visszatért Franciaországba.⁶⁴ Itt számos lovagi tornán vett részt, melyeken kíséretével igyekezett mindig jól teljesíteni. Mivel korábban az angol királyok nem vettek részt ilyen lovagi tornákon – melyek ráadásul Angliában be voltak tiltva, nehogy lázadás bontakozzék ki belőlük⁶⁵ – ő volt az, aki „újjaélesztette a lovagság szellemét, amely akkor végső hanyatlásban volt.”⁶⁶ Ennek valószínűleg köze lehetett ahhoz, hogy 1176 és 1179 között nem járt Angliában, míg ott jelentős reformok történtek az ország kormányzásában. Ralph de Diceto meg is jegyezte, hogy

⁵⁸ BRYANT 2016. 1.

⁵⁹ Uo. 81–85.

⁶⁰ STRICKLAND 2016. 303.

⁶¹ BRYANT 2016. 99.

⁶² DUBY 1984. 60–63.

⁶³ RILEY 1853a. 398–402, 406–407.; DELISLE 1873. 56–57.

⁶⁴ BRYANT 2016. 52–53.

⁶⁵ STRICKLAND 2016. 241.

⁶⁶ BRYANT 2016. 55.

az ifjú király ezt az időszakot versenyekkel és pazar kiadásokkal töltötte.⁶⁷ Ezzel szemben, ha Henriknek lehetősége lett volna ténylegesen is gyakorolni a hatalmat, vélhetőleg nem választott volna másik utat a hírnévszerzéshez.⁶⁸

1183-ra Ifjú Henrik elégedetlensége ismét lázadásba torkollott, ráadásul ezúttal sógora, II. Fülöp támogatását is élvezte. A lázadás hátterében az állt, hogy továbbra sem kapott saját birtokot, ahol saját udvart tarthatott volna és ahonnan fizethette volna lovagjait és szolgálait. Ifjú Henriknek tehát más elképzelései voltak a központi irányítással kapcsolatosan, ami teljesen újszerűnek látszott. Míg szülei a – német utazó királysággal sok tekintetben rokon – vándorló udvar gyakorlatának alkalmazásával irányították Angliát és a kontinentális birtokokat, addig az ifjú király az udvar rögzítését preferálta volna. Az ismételten felszínre kerülő nézeteltérést rövid időre sikerült békés úton rendezniük azzal a megállapodással, hogy II. Henrik napi száz anjou-i fontot fizetett neki, Margitnak pedig napi tízet- költségeik fedezésére. Ezen felül megegyeztek, hogy Henrik kifizeti száz lovagnak a szolgálatát fia háztartásában.⁶⁹ Az arányokat tekintve ez azt jelenti, hogy Margit tized annyi pénzt kapott, mint férje, így kiadásai nem halad(hat)ták meg férje kiadásainak a tíz százalékát. Ez a megoldás azonban hosszútávon továbbra sem orvosolta Ifjú Henrik elégedetlenségét arra vonatkozóan, hogy saját birtokokat és tényleges hatalmat kapjon – ami tíz évvel korábban is felkelésbe torkollott.

Hoveden krónikája alapján a lázadás kitörésének másik oka az volt, hogy az ifjú király beavatkozott Richárd aquitániai ügyeibe, mert a bárók elégedetlenek voltak vele, és abban bíztak, hogy Henrik jobban helytáll majd, mint öccse.⁷⁰ Ekkor azonban II. Henrik, hogy úrrá legyen a viszályon, bekapcsolódott fiai harcába. Az ifjú királynak az 1183-as háborúban is nagy támogatói köre volt, ráadásul a seregébe brabanti zsoldosokat is felfogadott, amivel kivívta magának a krónikások ellenszenvét.⁷¹ Őket ugyanis természetesen fizetni kellett, erre azonban nem feltétlenül volt fedezet, amit súlyosbított, hogy pénz hiányában több templomot is kifosztott azért, hogy zsoldosait végül fizetni tudja.⁷² A lázadás kitörésekor – a korábbiakból tanulva – Ifjú Henrik már gondoskodott arról, hogy feleségét a francia udvarba küldje, így biztonságban tudva őt.⁷³ A harcok közepette az ifjú király azonban megbetegedett, és 1183. június 11-én a Limoges közeli Martelben meghalt.⁷⁴ Halála után személye körül a történetek ellenére rövid ideig egyfajta szentkultusz bontakozott ki.⁷⁵

A VEXIN-KÉRDÉS RENDEZÉSE

Ifjú Henrik halálát követően II. Fülöp értelmezése szerint a helyzet alapvetően változott meg és ennek következtében visszakövetelte a Vexint az ott található várakkal együtt,

⁶⁷ WARREN 1973. 582.

⁶⁸ OKSANEN 2012. 131.

⁶⁹ RILEY 1853b. 14.

⁷⁰ Uo. 20.; BRYANT 2016. 93–94.

⁷¹ Az 1179-es Lateráni zsinaton ugyanis kimondták, hogy az egyház kiközösíti azokat, akik felfogadják, vagy bátorítják őket, az ifjú király ezzel tehát megszegte a kánonjogot. RILEY 1853a. 502–504.; STRICKLAND 2016. 287–289.

⁷² RILEY 1853b. 25–26.; STRICKLAND 2016. 302.

⁷³ RILEY 1853b. 22.

⁷⁴ RILEY 1853b. 26.

⁷⁵ Lásd: STEVENSON 1875. 267–268.

melyek, Margit hozományaként kerültek a Plantagenetekhez. II. Henrik és II. Fülöp először 1183-ban tanácskoztak a hozományról. Fülöp ezúttal nem csak a Vexinre tartott igényt, hanem azokra a juttatásokra is, melyek meg lettek ígérve Margitnak abban az esetben, ha özvegygé válna. Mivel II. Henrik saját örökségeként tekintett a tartományra, és azon belül is főként Gisors-ra, így természetesen semmit nem akart visszaadni a francia királynak. Megállapodtak, hogy II. Henriknek és örökösének évi 1 750 anjoui fontot – mely a régióban a korszak egyik legismertebb ezüstpénzének számított – kell fizetniük Margitnak, egészen élete végéig. Cserébe mindaz, ami korábban az özvegy hozományát jelentette, inentől testvére, Adél (a krónikákban gyakran Aliznak nevezik) hozományának lett része, amennyiben II. Henrik valamelyik fia feleségül veszi őt.⁷⁶ Úgy tűnik II. Henrik nem tett eleget az egyezségben foglaltaknak, ugyanis egy, a Diceto krónikájában idézett levél szerint 1184-ben III. Lucius pápa felszólította az angol királyt, hogy az egyezségben vállalt összeget fizesse meg Margitnak.⁷⁷

1186. március 11-én, a második találkozó alkalmával Gisors-nál az angol és a francia király újra megegyeztek, hogy a Vexin Plantagenet kézen maradhat amennyiben II. Henrik fia, Richárd, feleségül veszi a francia király másik testvérét, Adélt. Fülöp és Margit tehát végleg lemondtak azokról a juttatásokról, melyek özvegyként Margitot illették volna, valamint a Vexin is Plantagenet hűbértartomány maradt, de cserébe II. Henriknek immáron évi 2 700 anjou-i fontot kellett fizetnie az özvegy királynénak élete végéig. II. Fülöp ígéretet tett továbbá arra, hogy nem fogja többé a Vexin-kérdést háborgatni.⁷⁸ Az egyezmény egy átirata szerint a 2 700 anjou-i fontot évente két részletben: a húsvétot követő negyedik vasárnapon, és a rákövetkező év január 1-én kellett megfizetni. Az egyezség Margit élete végéig szólt és az összegeket a Templomos Lovagrenden és az Ispótyalos Renden keresztül kellett eljuttatni Angliából Párizsba.⁷⁹ Ralph de Diceto-tól tudjuk azt, hogy az 1186-os találkozón Margit is részt vett.⁸⁰ Azok a juttatások, melyek a *dotalitium* értelmében házasságkötéskor Margitnak meg lettek ígérve – azaz Lincoln és Avranches városa, két vár és a pénzbeli a járandóság – nem lettek átadva Margitnak, arra hivatkozva, hogy azok már Aquitániai Eleonórát illetik.⁸¹ Nem ez volt az utolsó alkalom, hogy Margit pénzre cserélte a hozományát. Miután 1196-ban meghalt III. Béla, Margit megegyezett mostohafiával, Imrével, hogy egy

⁷⁶ RILEY 1853b. 28.; STUBBS 1867. 306.

⁷⁷ „[...] *Hinc est quod tuae celsitudinis pietatem praesentibus duximus litteris ammonendam, ut amorem Dei aute oculos cordis tui salubri consideratione proponens, et amorem piae recordationis Ludovici regis Francorum ad mentem revocans et reducens, bonum quoque tranquillitatis et pacis quae inter te et karissimum in Christo filium nostrum illustrem Francorum regem communiter desideratur attendens, circa statum in Christo karissimae nostrae Margaraetae reginae, relictas videlicet bonae memoriae Henrici filii tui, piam habeas providentiam et eantelam, ut in dote sua et donatione propter nuptias ita cum ea componas, quod ei et hiis qui pro ea sunt, murmurandi vel conquerendi materiam non relinuas, nec tu ipse propter hoc apud Patrem orphanorum et Judicem viduarum districtioris iudicii sententiam portimescas. Quia igitur ad instantiam quorundam amicorum suorum super certa pecuniae quantitate ei satisfacere decrevist, rogamus excellentiam tuam, et exhortamus in Domino, atque in peccatorum tuorum remissionem injungimus, quatinus ei ad interventionem nostram pro pacis caritatisque custodia summam congruam...*” STUBBS 1876. 30–31.

⁷⁸ STUBBS 1867. 343–344.

⁷⁹ Az egyezmény átiratát lásd: ROUND 1899. 382–383.

⁸⁰ STUBBS 1876. 40.

⁸¹ 1179-ben Eleonórának hivatalosan is át kellett adnia Aquitánia hercegséget Richárdnak, amiért cserébe II. Henrik átruházta feleségére azokat a járadékokat, melyek eredetileg Margitot illették volna. BOWIE 2014. 129.; TURNER 2011. 240–241.

hatalmas összegért cserébe kiváltja hozományát. Az özvegy királyné az így kapott pénzeszeget arra használta fel, hogy ellátogasson a Szentföldre.⁸²

1187 elején az angol és a francia király ismét találkozottak, mivel úgy tűnik II. Henrik továbbra sem volt hajlandó Margitnak a megegyezés szerint fizetni, ezért Fülöp ismételtén kérte vissza a hozományt.⁸³ Talán Henrik úgy vélte, hogy az új házasság miatt, az évi 2700 anjou-i font nem jár Margitnak. A találkozón a két király nem tudott egyességre jutni, később pedig inkább a keresztes hadjáratra való felkészülés foglalkoztatta őket, így Margitnak semmi nem jutott abból, ami Ifjú Henrikkel való házassága révén megillette volna.⁸⁴ Bármennyire is szerette volna, II. Fülöp nem tudta elérni, hogy Richárd feleségül vegye Adélt. A Szentföldre tartva a két király 1190. márciusában Messinában egyezséget kötöttek. 10 000 fontért cserébe Fülöp nem csak Richárd és Adél között létrejövendő házasságról mondott le, hanem letett a Vexin visszaköveteléséről is, ami így Plantagenet kézen maradt.⁸⁵

AZ ÚJ HÁZASSÁG

Három évvel azt követően, hogy Ifjú Henrik elhunyt, Margit újra férjhez ment. Második férje, Magyarország királya, III. Béla az Árpád-kor nagy formátumú uralkodója volt. Rigord tudósítása alapján Béla miután megtudta, hogy Margit megözvegyült, szeretett volna házasságra lépni vele. A krónikás szerint a magyar király választása azért esett Margitra, mert az bölcs és vallásos királyné hírében állt (*pro sapientia et religione ipsius regine*). Ennek okán követek érkeztek Magyarországról Párizsba, hogy megkérjék Margit kezét II. Fülöptől. A krónikás tudósítása alapján a francia király szívélyesen fogadta III. Béla házassági ajánlatát. A király és tanácsadói hozzájárulásukat adták a frigyhez, és „a követek a királynéval együtt örömmel tértek vissza Magyarországra.” (*nuntii cum regina gaudentes in Ungariam redierunt*).⁸⁶

Máshogyan tudósít Canterburyi Gervase, aki szerint II. Henrik volt az, aki előállt a házasság ötletével azért, hogy az új házasság miatt Margit adja fel a hozományát, és „a távoli részeken” (*in remotis partibus*) egy másik férfi mellett leljen boldogságra.⁸⁷ A krónikás nézőpontja valóban elgondolkodtató, hiszen ahogyan azt fentebb láthattuk, II. Henrik kezén maradt minden vár és minden pénzbeli járandóság, ami II. Fülöpöt és Margitot illette volna. Peterborough-i Benedek tudósítása gyakorlatilag megegyezik Rigordéval; annyiban tér el csupán, hogy ő az előzményekről is beszél. Szerinte III. Béla eredeti szándéka az volt, hogy II. Henrik unokáját, Matildát, vegye feleségül. Csakhogy „Anglia királya szokása szerint napról napra halogatta a válaszádat”, ezért Béla követeket küldött II. Fülöphöz, beleegyezését kérve, hogy feleségül vehesse Margitot, aki áldását is adta az új házasságra.⁸⁸

⁸² LATRIE 1871. 302.

⁸³ DELABORDE 1882. 77; STUBBS 1879. 346.

⁸⁴ KARL 1910. 51–52.; Hoveden szerint Fülöp túlzott követelései miatt nem tudtak megegyezni. RILEY 1853b. 63.

⁸⁵ LUARD 1874. 364.; STUBBS 1876. 86.

⁸⁶ DELABORDE 1882. 66–67.

⁸⁷ STUBBS 1879. 336–337.

⁸⁸ „Et cum dominus rex Angliae, ut mos suus erat, praedictis nunciis regis Hungariae responsum dare differret de die in diem.” STUBBS 1867. 346.

Az Árpád-kor politikatörténetből jól ismert, hogy III. Béla 1184-ben megözvegyült, és új feleséget keresett. A magyar király tanácsadói számításba vették, II. Izsák bizánci császár egyik rokonát, Theodórát is, akit végül Béla nem tudott elvenni, mert a feleségjelölt apáca volt, és elhatározásában hajlíthatatlan maradt.⁸⁹ Ezt követően jött számításba II. Henrik unokája, Matilda, viszont az angol király válaszában a hiányában a magyar követek a francia udvarba mentek.⁹⁰ A lánykérést még a későbbi, neves krónikában a *Grandes Chroniques de France*-ban is ábrázolták.⁹¹ Margit 1186. augusztus 24-én nagy kísérettel hagyta el Párizst, hogy feleségül mehessen a magyarok királyához.⁹² Rigord krónikájából tudhatjuk, hogy Franciaországból való távozása előtt a hercegnő még részt vett egykori sógora, Geoffroy temetésén,⁹³ valamint misealapítványt tett a Rouen-i székesegyházban elhunyt férje, Ifjú Henrik, emlékére, amivel kapcsolatban kiemelendő, hogy erre 300 márkát szánt abból a pénzből, amelyet III. Bélától várt.⁹⁴ Margit és Béla házassága tehát a hozomány kérdésére vonatkozóan megoldást jelentett II. Henrik számára, az ötlet azonban nem tőle származott, hanem a magyar udvarból.

Capet Margit és III. Béla 10 évig voltak házasok, közös gyerekeik nem születtek. A magyar király 1196-ban halt meg. Röviddel ezután Margit, ismételten kiváltotta hozományát és az így szerzett összegből 1197-ben a Szentföldre zárandokolt, melyről Ernoul – Türoszi Vilmos krónikájának a folytatója – tudósít. Margit lovagjai kíséretében és németek társaságában jutott el Türoszba, ahol a krónikás szerint az özvegy királynét meleg fogadtatásban részesítette unokaöccse, Champagne-i Henrik, aki ekkor Jeruzsálem (már csak névleges) királya volt. Margit Türoszba érkezését követően nyolc nappal megbetegedett és elhunyt. Az egykori angol-, majd magyar királynét unokaöccse temettette el Türoszban.⁹⁵

BIBLIOGRÁFIA

Források:

BRYANT, NIGEL (transl.) (2016): *The history of William Marshall*. Woodbridge, The Boydell Press.

CHIBNALL, MARJORIE (ed.) (2002): *The Historia Pontificalis of John Salisbury*. Oxford, Clarendon Press.

⁸⁹ LASZLOVSZKY 2008. 155.

⁹⁰ Egyes vélekedések szerint erre az alkalomra készülhetett az a királyi jövedelemjegyzék, amely másolat formájában maradt fenn, és jelenleg a Francia Nemzeti Könyvtárban őrznek. (BNF Latin 6238, fol.20. Gallica. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52506034f/f53.item>. Hozzáférés: 2025.01.18).; Mások ezzel szemben úgy gondolják, hogy a jövedelemjegyzék III. Béla fia, Imre, házasságához készült. Bővebben: BARTA – BARTA 1993. 413–448.

⁹¹ Royal 16 G. VI, f.341. British Library. <https://imagesonline.bl.uk/asset/176983/>. Hozzáférés: 2025.01.22. 17:38.

⁹² „Margarita, soror Philippi regis Francorum, relictæ bonæ memorie regis Anglorum Henrici filii Henrici regis Anglorum, in comitatu magno recessit Parisius viii kalendas Septembris. Quam Bela Dalmatife, Croatige, Ramm-seque rex suscepturus est in uxorem.” STUBBS 1876. 41.

⁹³ DELABORDE 1882. 69.; Geoffroy 1158-ban született II. Henrik és Aquitániai Eleonóra ötödik gyermekeként. Miután feleségül vette Bretagne hercegének, IV. Conannak a lányát, Konstanciát, a hercegség Plantagenet kézre került. DELISLE 1872. 312, 361.; Geoffroy halálakor Konstancia várandós volt. Egyetlen gyermekük, Artúr, 1186-ban született. RILEY 1853b. 62.

⁹⁴ Az oklevél nem maradt fenn eredetiben. Tartalmáról bővebben lásd: FORSTER 1900. 352.; KROPF 1900. 77.

⁹⁵ LATRIE 1871. 302.

- DELABORDE, FRANÇOIS (ed.) (1882): *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*. Vol.I. Paris, Librairie Renouard.
- DELISLE, LÉOPOLD (ed.) (1872): *Chronique de Robert de Torigni*. Vol.I. Rouen, A. Le Brument.
- DELISLE, LÉOPOLD (ed.) (1873): *Chronique de Robert de Torigni*. Vol.II. Rouen, A. Le Brument.
- GILES, JOHN ALLEN (1849): *Roger of Wendover's Flowers of History, Comprising the history of England from the descent of the Saxons to A.D. 1235; formerly ascribed to Matthew Paris*. Vol. II. London, Henry G. Bohn.
- GOURDE, LEO T. (1943): *An Annotated Translation of the Life of St. Thomas Becket by William Fitzstephen*, Chicago, Loyola University Press.
- MAS LATRIE, LOUIS (ed) (1871): *Chronique d'Ernoult et de Bernard le Trésorier*. Paris, Jules Renouard.
- LUARD, HENRY RICHARD (ed.) (1874): *Matthæi Parisiensis, monachi Sancti Albani, Chronica majora*. Vol. II. London, Longman & Co.
- RILEY, HENRY THOMAS (ed.) (1853a): *The Annals of Roger de Hoveden: The History of England and of other countries of Europe from AD. 732 to AD. 1180*. Vol. I. London, H.G. Bohn.
- RILEY, HENRY THOMAS (ed.) (1853b): *The Annals of Roger de Hoveden: The History of England and of other countries of Europe from AD. 1180 to AD. 1201*. Vol. II. London, H.G. Bohn.
- ROUND, J. HORACE (ed.) (1899): *Calendar of documents preserved in France, Illustrative of the history of Great Britain and Ireland*. Vol.I. London, Eyre and Spottiswoode.
- Royal 16 G. VI, f.341. British Library. <https://imagesonline.bl.uk/asset/176983/>. Hozzáférés: 2025.01.22. 17:38.
- STEVENSON, JOSEPHUS (ed.) (1875): *Thomas Angellus: De morte et sepultura Henrici Regis Angliae Junioris*. In *Radulphi de Coggeshall: Chronicon Anglicanum*. London, Longman&Co.
- STUBBS, WILLIAM (ed.) (1867): *Benedict of Peterborough: The chronicle of the reigns of Henry II. and Richard I. A.D 1169–1192*. Vol. I. London, Longman.
- STUBBS, WILLIAM (ed.) (1876): *Radulfi de Diceto Decani Lundoniensis: Opera Historica*. Vol. II. London, Longman & Truebner.
- STUBBS, WILLIAM (ed.) (1879): *The Historical works of Gervase of Canterbury*. Vol. I. London, Longman & Co.
- WALSH, PETER GERARD – KENNEDY, M. J. (ed.) (2007): *William of Newburgh: The History of English Affairs*. Vol.II. Oxford, Aris & Phillips.
- Szakirodalom:*
- AURELL, MARTIN (2004): *L'Empire des Plantagenet 1154–1224*. Paris, Perrin.
- BARLOW, FRANK (2014): *The Feudal Kingdom of England: 1042–1216*. Abingdon, New York, Routledge.

BARRAU, JULIE (2006): Jean de Salisbury, intermédiaire entre Thomas Becket et la cour capétienne? In Martin Aurell, Noël-Yves Tonnerre (ed): *Plantagenêt et Capétien confrontations et héritages*. Turnhout, Brepols.

BÁRÁNY ATTILA (2011): *A Normann hódítástól a Magna Cartáig*. Máriabesnyő, Attraktor.

BOWIE, COLETTE (2014): *The Daughters of Henry II. and Eleanor of Aquitaine*. Turnhout, Brepols.

DIGGELMANN, LINDSAY (2004): Marriage as Tactical Response: Henry II and the Royal Wedding of 1160. *The English Historical Review* vol. 119. nr. 483. 954–964. <https://doi.org/10.1093/ehr/119.483.954>

DUBY, GEORGES (1984): *Guillaume de Maréchal ou le meilleur chevalier du monde*. Paris, Fayard.

FORSTER GYULA (szerk.) (1900): *III. Béla magyar király emlékezete*. Budapest, Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája.

GÁBRIEL ASZTRIK (1944): *Magyar-francia királyi udvar középkori kapcsolatai*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda.

GÁLFFY LÁSZLÓ (2020): *Anjou és grófjai*. Budapest, L'Harmattan.

GYÖRFFY GYÖRGY (1970): Becket Tamás és Magyarország. *Filológiai közlöny* XVI. 153–163.

KARL LAJOS (1910): Margit királyné, III. Béla király neje. *Századok* 44. évf. 1.sz. 49–52.

KROPF LAJOS (1900): Margit királyné, III. Béla neje. *Századok* 34. évf. 1. sz. 76–77.

LASZLOVSZKY JÓZSEF (2008): Angol-magyar kapcsolatok a 12. század második felében. In Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp, Zsuzsanna: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban*. Máriabesnyő, Attraktor.

MAKK FERENC (1993): *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.

OKSANEN, ELJAS (2012): *Flanders and the Anglo-Norman World 1066–1216*. New York, Cambridge, University Press.

STRICKLAND, MATTHEW (2007): On the Instruction of a Prince: The Upbringing of Henry, the Young King. In Harper Bill, Christopher – Vincent, Nicholas (ed.): *Henry II. New Interpretations*. Woodbridge, The Boydell Press.

STRICKLAND, MATTHEW (2016): *Henry the Young King, 1155–1183*. New Heaven, Yale University Press.

TURNER, RALPH (1988): Eleanor of Aquitaine and her children: an inquiry into medieval family attachment. *Journal of Medieval History* vol. XIV. nr.4. 321–335. [https://doi.org/10.1016/0304-4181\(88\)90031-0](https://doi.org/10.1016/0304-4181(88)90031-0)

TURNER, RALPH (2009): *Eleanor of Aquitaine: Queen of France, Queen of England*. New Heaven, Yale University Press.

WARREN, WILFRED LEWIS (1973): *Henry II*. London, Eyre Methuen.

WERTNER MÓR (1892): *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája.

ZSOLDOS ATTILA (2005): *Az Árpádok és asszonyaik: A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

VÁGFALVI, ZOLTÁN CSABA

vagfalvi.zoltan@gmail.com

PhD student (SZTE BTK)

The Summer of Human Smugglers. Fugitives, Profiteers and Highwaymen on the Romanian-Hungarian Border in 1944

ABSTRACT

The German occupation of *Hungary* in 1944 was a tragic turning point for those persecuted by the Nazi regime. This study contributes to the history of Jews and Poles who tried to leave *Hungary* for *Romania* with the help of human smugglers. Along the Hungarian–Romanian border several smuggling networks were operating at this time. One group, which was controlled from Szeged, was apprehended on 3 July 1944. The incident became a public sensation because the main organizers were well-known citizens of the town. The operation of the other smuggling networks was further investigated by the authorities after the Second World War. During these inquiries, it was revealed that in the vicinity of *Csanádpalota*, *Kiszombor*, and *Apátfalva*, some Hungarian state officials co-operating with the German occupiers laid traps for the fugitives and robbed themfugitive. However, some of the organizers and operators of human smuggling, and also some of the officials robbing fugitives can be named owing to archive records, and their activities can more or less be traced as well.

KEYWORDS

World War II, Hungarian–Romanian border, Jewish fugitives, Polish fugitives, human smuggling, people's court

DOI 10.14232/belv.2025.2.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.2.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Vágfalvi, Zoltán Csaba (2025): The Summer of Human Smugglers. Fugitives, Profiteers and Highwaymen on the Romanian-Hungarian Border in 1944. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 2. pp 101-114

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

INTRODUCTION

For the persecuted, hope is one of the most important things to keep holding on to. When the German army invaded *Hungary* on 19 March 1944, the previous hopes of many turned out to be vain. The Jews who had fled to *Hungary* from the territories previously occupied by the Nazis and the disenfranchised Hungarian Jews had hoped that the government would not take their lives and hand them over to their persecutors. When the German occupiers crossed the Hungarian border, a puppet government was established in *Budapest*. And when the ghettos began to be established less than a month later, some of the persecuted refused to accept their fate. One possible, though far from easy way out was towards *Romania*, where the otherwise pro-German government stopped deportations after 1942. According to a report made in *Bucharest*, from the beginning of the deportations in *Hungary* until the end of December 1944, around 1500 Hungarian Jews crossed the Hungarian–Romanian border illegally.¹ It was an escape route not only for Jews but also for Poles, who were taken in by *Hungary* after their country was annexed by *Germany* and the *Soviet Union* in 1939. The hope of escape became a market demand. Smuggling networks were organized in *Romania* and *Hungary*. The smugglers were willing to offer a chance to flee for the right price. Many of the human smugglers were most probably satisfied with the amount they received from the fugitives. However, some realized that the fugitives may be in possession of a lot more valuables than what they would give their helpers. They were the ones who abused their position of power, negotiated with a few smugglers, and then captured, robbed, and ultimately deprived their victims of even the hopes of survival. In my paper, I present some cases that occurred on the Hungarian–Romanian border around *Csanádpalota*, *Kiszombor*, and *Apátfalva* during the summer of 1944.

The topic is not new. Researchers have examined the daily lives and the fate of the Poles who fled to *Hungary* and also the efforts of the Hungarians who helped them. One of these scholars, *István Lagzi* revealed the specific case of human smuggling that also marks the starting point of this paper.² Despite this, the reanalysis is justified by the fact that *Lagzi* used only resources originating in the summer of 1944 and concentrated on the activities of a single organization called the *Skultéty Group*. However, this is only one part of the story. I emphasize that he undertook no more than to present the aspects of hiding and helping the Poles persecuted by the Germans, including the Jews in Szeged. His analysis includes detailed descriptions of the content of the sources and the documentation of the events but engages in little evaluation.

Having reviewed the archival sources used by *Lagzi*, I came to the conclusion that he processed them accurately. That is the reason why I refer to *Lagzi's* book, not the archives

¹ BRAHAM 1997.

² LAGZI 2009. *Lagzi* dealt with the subject at an earlier time as well (LAGZI 1979).

themselves. I make exceptions whenever I provide data that are not mentioned by *Lagzi*. The documents I have processed are ones from the *People's Prosecutor's Office* and the *People's Court* casefiles.³ Since these state organisations operated under significant communist political pressure in the years following World War II, their activities and the documents they produced should be considered with this in mind. I supplement the archival documents mainly with heavily screened press reports. The filtering was necessary because of the conflicting, sensationalist articles of the newspapers, misinterpreting and misrepresenting information. I deemed, although with reservations, what remained after the process suitable to provide nuances to the case files. My writing presents the main courses of the events.

1. THE SKULTÉTY GROUP

To begin with, let us summarize briefly the findings of *Lagzi*.⁴ His sources were mostly the interrogation records and investigative documents that were created after the capture of the group but before the arrival of the Soviet army.⁵ Some of the records are in German because they were taken by the occupying authorities. *Lagzi* supplemented those with media reports and other documents.

After the German occupation of *Hungary* on 19 March 1944, several illegal groups organized the escape of Poles and Jews abroad. One of the important stations on the route was *Szeged*. Despite the fact that the *Gestapo*, the security service (*SD*) and the security police (*SiPo*) had all established themselves in the city. The fugitives were sent from *Budapest* to *Szeged* under the direction of a Pole called *Bohdan Stypiński*.⁶ It is worth remembering his name his personality later underwent a strange transformation.

The establishment of the organization which *Lagzi* called *Skultéty Group* was actually initiated by *Mihály Iván*, the editor-in-chief of the daily newspaper *Szegedi Új Nemzedék*.⁷ In May 1944, three Polish men appeared in front of *Iván*, who had had relations with *Poland* for a long time, and on behalf of *Stypiński*, the men asked him to help “the Polish youth” escape to *Turkey* through *Romania*. *Iván* immediately remembered his old friend who was indebted to him, *Sándor Skultéty*, the director of the *Tourism Office of Szeged*.⁸ Being under the assumption that Polish children

³ The people's prosecutor's offices were the prosecution offices working in tandem with the people's courts. The people's courts were set up in 1945 to investigate war crimes and crimes against the people. Most of the cases mentioned in this paper were presented before the *People's Prosecutor's Office of Szeged*. The proceedings of the cases were held in the *People's Court of Szeged*, or in one case in its affiliate council in *Makó*.

⁴ LAGZI 2009.

⁵ HU-MNL-CSML-KL IV.1401.a. 169/1944.

⁶ I use the Polish names as they were used by *Lagzi*. *Bohdan Stypiński* was the vice president of an organisation managing the affairs of Poles in Hungary, the *Komitet Obywatelski dla Spraw Opieki nad Polskimi Uchodźcami na Węgrzech*, and he was the *Budapest* representative of the *Minister of Finance of the Polish government-in-exile*.

⁷ The paper *Szegedi Új Nemzedék* was in circulation between 1919 and 1944. It published antiliberal, often coarsely anti-Semitic articles. It received significant subsidies from the government, it was the mouthpiece of the regime.

⁸ *Sándor Skultéty* (1900–1976) was the perfect man for the position. He was a conspirationist figure with good knowledge of languages, an extensive network of contacts, appealing manners and looks, not to mention that he was daring bordering on being irresponsible. He was on good terms with the occupying Germans, he also provided interpretation services to them, no doubt in hopes of advances in his career and finances. Due to his shady businesses and love affairs he was known in town as “*the Stavisky of Szeged*” or “*the Little Stavisky*” alluding to *Alexandr Stavisky* (1886–1934), the Ukrainian born French businessman, swindler, and scandalizer. In any case, he was luckier than the “real” *Stavisky* because he did not end up with a bullet in his head but died in quiet seclusion in *Balatonalmádi* (ÁBTL 3.1.9. V-30271).

had to be smuggled across the border, *Skultéty* recruited farmers from the area, as well as taxi drivers from *Szeged*. He also arranged temporary housing in private homes, a tourist hostel, and a girls' hostel. In the confessions of *Skultéty* from the summer of 1944, he mentioned 5 smuggling routes, and 55 people fleeing, which was changed a few days later to only 35– to 40. *Lagzi* had reservations about the number of people smuggled because, in his view, *Skultéty* was trying to diminish his own responsibility. During the organizing stages he did not even entertain the idea of rescuing Jews, and the sentiment was supposedly shared by Iván as well. In any case, following their arrest they denied knowing about Jews having been among the fugitives. *Iván* even boasted about his unadulterated anti-Semitism. *Skultéty* was also disturbed by the fact that most of the fugitives referred to him were not children as stated in the original request. The rescue operations were probably financed by the organizers in *Budapest*. It seems that *Skultéty* made good money with this and other not quite lawful transactions, even though he had to hand over some of the money to the taxi drivers and smugglers.

The fugitives arrived from *Budapest* to *Szeged* by train. From the station, *Skultéty* or one of his assistants accompanied them to their temporary accommodation. They were also transported by train from *Szeged* to the villages along the Romanian border. From there, the smugglers escorted them to *Romania*. The taxis were needed to transport the fugitives within *Szeged* and to take *Skultéty* and his helpers back to the city from the border. That was the plan during the last operation that brought the group down as well. On July 3 1944, *Skultéty* escorted a group of seven fugitives to *Csanádpalota*. Their train departed from *Szeged* at around 7 p.m. They stayed in a restaurant in *Csanádpalota* until about 10 p.m., when they went back to the train station where they were supposed to meet the human smuggler. Instead, gendarmes arrived and took the group into custody, including *Skultéty* and the taxi driver waiting for him. The next day, they were interrogated in *Szeged* by inspectors from the *SD* and *SiPo*, while the other members of the group, who had not participated in the previous evening's operation, were also detained. From the German-language records processed by *Lagzi*, we know the names of those arrested in *Csanádpalota*: *Stanisław Rzepko-Łaski*, a Polish Jesuit monk, a major, one of the organizers of the rescue operations. *Halina Rokita*, *Roman Nowakowski*, *Roman Machowski*, and *Helena Marchewka* were all Poles and probably Catholics. There were also two Hungarian women in the group: *Erika Mann* and *Éva Annamária Iritz*, who came from Jewish families. *Mann* was baptized at the age of 7 but was considered a Jew under Hungarian law. Although *Skultéty* swore to both the German and the Hungarian authorities that he had not known about Jews being among the fugitives, there is no way that he would not have been suspicious of the two Hungarian women. But since they also came through the intermediation of the Poles, he probably received money after them as well, turning a blind eye to the matter. It could have been due to the fact that they were two young women, and *Skultéty* was usually quite fond of ladies.

Here ends the brief summary of the facts that can be learned from the work of István *Lagzi*. Now let us add everything that has come to light from the documents after the war, and at the same time let us take a look at some other human smuggling cases besides the one in *Csanádpalota*.

2. A PHONE CALL IN CSANÁDPALOTA

Csanádpalota, located near the Romanian border, was under increased official control during the summer of 1944. In the last days of June, the stationmaster of the *Csanádpalota* railway station received instructions from the stationmaster of the *Szeged* railway station of the *Royal Hungarian State Railways* via phone to pay special attention to any suspected spies appearing close to the border and possibly trying to escape. For this reason, *Dániel Cs. Endes* did not hesitate when he noticed people idling near the station late at night on July 3. In accordance with the instructions received from *Szeged*, he notified the gendarmerie station of *Csanádpalota* via phone. The gendarmes arrived at the train station around 11 p.m. and apprehended the members of the suspected group.⁹ That was the last time *Cs. Endes* saw them. Until his interrogation in the *People's Prosecutor's Office* in February 1946, he did not even know who they were, he only remembered a Jesuit monk among them.¹⁰

By January 1946, *Skultéty's* memories had also undergone some transformation as compared to his testimony in 1944. This is not only due to the time elapsed. In the days after his arrest, in front of his German interrogators and the Hungarian authorities, he understandably tried to downplay the magnitude of the smuggling case and the role he played in it. A year and a half later, he recognized that the situation had changed. He was now trying to portray himself as someone who had saved lives. He also had to convince the new authorities that he was not one of those who robbed the fugitives and gave them up to the armed forces. Based on *Lagzi's* research, we can safely say that this is true.¹¹

During his interrogation at the *People's Prosecutor's Office* in January 1946, *Skultéty* said that the group detained in *Csanádpalota* had consisted of 15 people. He talked about 11 Jews, including a 3- or 4-year-old child, 3 young Polish women, and the Jesuit priest who he claimed to have been called "*Laszky*" and had been the younger brother of the president of the Polish government-in-exile. All of them had been in possession of forged identification papers, which they may have received from a representative of the Polish government-in-exile, a certain "*Count Stipinski*".¹² We can see from the 1944 data that *Skultéty's* story became thoroughly embellished. There were not 15 people, or children, let alone 11 Jews involved. *Stanisław Rzepko-Laski* was certainly not the younger brother of the leader of the Polish government-in-exile, nor was *Bohdan Stypiński* a count. In October 1946, a newspaper report also wrote quoting *Skultéty* that the "*Polish Count Sztipinszky*" together with the Polish Jesuit monk was among those processed at the gendarmerie station.¹³ In this report, Father "*Laski*" appears as the chap-

⁹ According to *Halina Rokita*, who was among the detained, soldiers also arrived at the train station. Nobody else mentioned this, it could be an error in remembering (LAGZI 2009).

¹⁰ HU-MNL-CSML-KL XXV.8.Nb.361/1946.

¹¹ In this period, the authorities were not interested in *Skultéty* because of human smuggling but because back in 1929 he boasted about having taken part in the 1919 robbery at the *Soviet embassy of Vienna*. A gloriously heroic act in the previous regime had turned into a serious crime in the omnipresent eyes of the officers of the expanding communist dictatorship. The investigations against *Skultéty* were in the end terminated (ÁBTL 3.1.9. V-30271).

¹² HU-MNL-CSML-KL XXV.8.Nb.361/1946.

¹³ *Szegedi Kis Újság*, 16 October 1946.

lain of the Warsaw Cathedral and the brother of a leader of the *English Labour Party*.¹⁴ *Skultéty*, who was prone to overstatements, may have tried to prove his heroism to the public adorning his case's participants with never existing titles and connections. It is also possible that the press exaggerated or misunderstood something.

Incidentally, the local newspapers paid a lot of attention to the human smuggling case in as early as 1944. Shortly after the detention of the group in *Csanádpalota*, a newspaper referred to the fugitives as wealthy Polish Jews.¹⁵ There were newspapers that wrote about fugitives dressed in the habits of priests and nuns, while also taking for granted that they were all Jews.¹⁶ These opinions were also confirmed by the investigating *SD* headquarters in *Szeged*: a press release was issued about the arrests, signed by the leader of the *Storm Division*, *I. V. Hunke*. According to this, the group captured in *Csanádpalota* included Polish and Hungarian Jews, amongst them were two people wanted by law, one of them for murder.¹⁷ There is no evidence to suggest the latter except for *Hunke*'s claim.¹⁸

Regarding the events of July 3 1944, several versions emerge from post-war sources.¹⁹ According to the 1946 investigation of the *People's Prosecutor's Office*, the fugitives were taken to *Csanádpalota* by truck, but the stationmaster who had reported the group on the phone was talking about a bus. Neither is true, as they arrived by train. Speaking of the arrest and the hours following it, *Skultéty* himself reported incidents that have no trace in his 1944 testimony.²⁰ He claimed that two people smugglers had appeared almost simultaneously with the arriving gendarmes. At *Skultéty*'s warning, six out of the 15 people as well as the smugglers managed to escape. The remaining 9 people and *Skultéty* were escorted to the gendarmerie station.²¹ Those captured were deprived of all their valuables, stripped naked, beaten to a pulp. At around 8 a.m. the next morning, Lieutenant *Andor Mattyasovszky*, head of the *Makó* counterintelligence branch of the *Royal Hungarian Army V. Corps*, arrived by car. In the corridor, he greeted the Jesuit Father with "*Laudetur Iesus Christus*", and when he answered likewise in Latin, he hit him and knocked him off his feet. Then he had the naked prisoners led before him one by one, and he beat them all with a bull's pizzle whip. *Skultéty* was taken to the interrogation dressed. *Mattyasovszky* showed him a gendarme helmet full of "diamonds and English pound sterling and dollars." According to *Skultéty*, the lieutenant did not make a list of the confiscated valuables because he wanted to steal them. *Mattyasovszky* reported the capture of the group to the *Gestapo* branch in *Szeged* by phone, in German. Around noon, two German cars and a truck arrived with "four *SS* officers bearing machine guns", a *Gestapo* officer named *Volter* and *Antal*

¹⁴ The president of the *British Labour Party* in 1945-1946 was actually called *Harold Laski* and he did have a brother called *Neville*. However, the *Laskis* were Jewish, so *Neville* cannot have been either a Jesuit priest or a chaplain, let alone one in *Warsaw*. He never showed up on the Romanian-Hungarian border, either in 1944 or at any other time. (See for example: TILLES 2019.)

¹⁵ *Székegy Nép*, 22 July 1944.

¹⁶ *Új Magyarország*, 29 July 1944; *Keleti Magyar Újság*, 18 August 1944.

¹⁷ *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 27 July 1944; *Új Magyarország*, 30 July 1944.

¹⁸ LAGZI 2009.

¹⁹ HU-MNL-CSML-KL XXV.8.Nb.361/1946.

²⁰ HU-MNL-CSML-KL XXV.8.Nb.361/1946.

²¹ Let us not forget that in the German records of 1944 7 people are named. Apart from them only *Skultéty* and the taxi driver were interrogated, the number 9 is only possible with the two of them added.

Szabó, a counterespionage ensign. There was another officer with them, whom they called Colonel. In *Szeged*, a woman tried to escape from one of the cars, but she was captured and severely beaten. Eventually, the whole group was taken to the basement of the *Gestapo* building in *Szeged*, from where none of them ever emerged alive.

In the German- and Hungarian-language records of 1944, there is no mention of any lieutenant, undressing, beating, robbing, part of the group fleeing, and *Rzepko-Laski* never mentioned that he had been knocked down either. Of course, it is possible that the detainees did not dare to testify in front of their German interrogators against a Hungarian military officer. Though I mentioned before that *Halina Rokita* had talked about soldiers, but she remembered seeing them all the way back at the train station. The same person reported that they had to undress at the gendarmerie station, a woman frisked them, their clothes and luggage were searched. Their identification papers were taken away, but they received their money and valuables back. Later, “two gentlemen” interrogated them again, and their belongings were searched once more.²² One of the women (*Helena Marchlewka*) did indeed jump out of the car transporting the prisoners but not in *Szeged*, but probably still in *Csanádpalota*.²³ According to her, her birth certificate, her identification paper with a photograph issued in *Hungary* and approximately 1400 pengős were taken away.²⁴ *Sándor Kiss, Jr.*, the taxi driver who was supposed to take *Skultéty* back to *Szeged* and who was also captured said that the gendarmes confiscated 1070 pengős and 30 litres of petrol from him.²⁵ *Skultéty*’s claim that the Poles and Jews captured in *Csanádpalota* never emerged alive from the basement of the *Gestapo* building in *Szeged* is difficult to verify.²⁶ There is only one vague clue, a Polish website dedicated to the martyrs of the Church, which says that *Stanisław Rzepko-Laski* was killed in *Mauthausen* on 28 October 1944.²⁷ It is therefore likely that the captured fugitives were deported from *Szeged* to one of the concentration camps.

Based on all this, we can rightly suspect that *Skultéty* depicted the real incidents partly magnified and partly distorted in 1946. However, the target of the investigators of the *People’s Prosecutor’s Office* was first and foremost not *Skultéty* but *Andor Mattyasovszky*. His person connects the incident of *Csanádpalota* with several other similar cases. These will be the ones discussed in the followings.

3. KISZOMBOR: THE DESERTER AND THE DAY LABOURER

The Calvinist *Ferenc Erdei* (elsewhere *Erdélyi*) fled from *Romania* to *Hungary* as a soldier in 1940. He worked in *Makó* as a dentistry trader.²⁸ In the summer of 1944, a former neighbour from *Romania*, *József Gesztesi*, turned up. At his request, *Erdei* agreed to smuggle Jews from

²² LAGZI 2009.

²³ LAGZI 2009.

²⁴ LAGZI 2009.

²⁵ LAGZI 2009.

²⁶ *Skultéty* and other witnesses generally mentioned the *Gestapo* even though the interrogations were held in the *Szeged* headquarters of the *SD*.

²⁷ <http://www.swzygmunt.knc.pl/MARTYROLOGIUM/POLISHRELIGIOUS/vPOLISH/HTMs/POLISHRELIGIOUSmar-tyr3224.htm> (27 April 2024). The website mistakenly indicated *Budapest* as the place of arrest of the Jesuit priest.

²⁸ The members of this not very populous profession bought and sold false teeth and dentures.

the *Budapest ghetto to Romania at Kiszombor* for 500 pengős per person.²⁹ For the first occasion, he received letters from his former neighbour written in Hebrew, which he had to hand over at the *Niszel* Jewish restaurant in *Budapest* to a teacher of religion named *Groszman*.³⁰ *Groszman* entrusted him with three men. At the border, he handed them over to *Gesztesi*, who took them to *Temesvár* (present day *Timișoara*). From there, he brought verifications of their arrival, with which *Erdei* travelled to *Budapest* again and the process started again from the beginning. *Erdei* made three trips, handing over a total of 20 to 25 Jews to *Gesztesi*. It was only after the liberation of *Budapest* that he was able to present the verifications of the last transport to *Groszman*, who was visiting *Makó*. After the war, *Erdei* was accused by the *People's Prosecutor's Office* of handing over the fugitives to the Hungarian authorities, but they were unable to prove this. The interrogation of *Groszman* was also planned but there is no evidence that it ever happened.³¹ *Erdei's* case differs from that of the *Skultéty Group* in several points. First, he embarked on smuggling Jews specifically, which does not mean that only Hungarian Jews were among those transported to the border. Secondly, he did not build a network but worked solely with his former neighbour. As a result, the risk of being caught was smaller. And this is the third significant difference: *Erdei* remained active until the arrival of the Soviet army.

Another smuggling organization in the *Kiszombor* area worked with a completely different motivation and in a different way. The main organiser of this group was *Péter Szilvási*, a day labourer, who conspired with *Andor Mattyasovszky*, the counterintelligence lieutenant from *Makó*. He also undertook to transport people across the Romanian border for 500 pengős per person. These fugitives also departed from *Budapest* with the help of a first ensign named *János Berkes*, who was *Mattyasovszky's* man. *Berkes* notified *Mattyasovszky* by phone of the arrival of the groups and he had them arrested with border hunters linked to the *Royal Hungarian Army*. *Szilvási* received the 500 pengős per person as a "snitch fee". Using this method during the summer of 1944, the border hunters of *Kiszombor* captured three transports consisting of Jews and Poles. *Mattyasovszky* and took all the valuables of the deceived people, who were then transported to *Szeged*, to the counterintelligence department of the *Royal Hungarian Army V. Corps*. When its commander, a major called *Vági* determined that the detainees were irrelevant from the point of counterintelligence, he ordered *Mattyasovszky* to ignore human smuggling cases. In all probability, the lieutenant appeared in *Csanádpalota* on the morning of July 4 against orders. According to the summary of the *People's Prosecutor's Office*, *Mattyasovszky* gave up the people sent by *Skultéty* to *Csanádpalota* to the Germans so that Major *Vági* would not learn about them. Nonetheless, the events did not escape the attention of his superior, but due to his fear of the occupiers, *Mattyasovszky* was only "strongly reprimanded".³² If the deductions of the *People's Prosecutor's Office* were true, it is incomprehensible why *Mattyasovszky* would have thought that his actions would remain undetected. The news of the capture of the *Skultéty Group* quickly spread through the chain of Hungarian offices up to the *Ministry of Interior*. For

²⁹ According to testimonies recorded in human smuggling cases after the war, most of the fugitives started their journey in *Budapest*.

³⁰ In *Budapest*, there indeed was an orthodox Jewish restaurant called *Niszel* in Street *Révay*. According to another testament, the first name of *Groszman* was *Márk* but I could not identify the person in question even with this additional piece of information.

³¹ HU-MNL-CSML-KL NB. 283/1946.

³² HU-MNL-CSML-KL XXV.8.Nb.361/1946.

example, the *Szeged* headquarters of the *Royal Hungarian State Police* was actually notified of the incident by the counterintelligence department of the *V. (Szeged) District Headquarters of the Hungarian Royal Army* on 7 July. *Mattyasovszky* served in this military unit, too.³³

4. APÁTFALVA: THE CHIEF FISHERMAN AND THE GENDARMES

János Tóth L., a chief fisherman from *Apátfalva*, was a character similar to *Péter Szilvási*. He was recruited by *Ferenc Bujáki*, the gendarmerie commander in *Apátfalva* in June 1944, with the aim of helping to bring down the smugglers working at the border. Two or three weeks later, probably sometime in July, *Tóth* notified *Bujáki* that he had been contacted by a Romanian border guard named *Jelina*.³⁴ The person promised 500 pengős per person if the fisherman helped smuggle people across the *River Maros*. Per *Bujáki*'s instructions, *Tóth* received 40 to 45 fake identification cards proving Christian origins and a letter in Hebrew from the Romanian border guard. Suspecting espionage, *Bujáki* reported the incident to the *V. Szeged Gendarmerie District*. *Tóth* travelled to *Budapest* with an inspector from there, and following *Jelina*'s instructions, he met 8 people he was supposed to smuggle across the border. The detective informed *Bujáki* about them by phone. The gendarmes arrested the fugitives in *Apátfalva*. At the gendarmerie station, they confiscated their money and jewellery, which *Bujáki* entered into the records and sealed in an envelope. Then *Andor Mattyasovszky* appeared. He abused these fugitives as well, while demanding *Napoleon* gold coins from them. The next morning, *Bujáki* sent the gendarme inspector, accompanied by two gendarmes and the envelope, to *Szeged*. From there, he received a document attesting to the receipt of the envelope with German signatures. Thus, he assumed that the detainees had been transferred to the *Gestapo*.³⁵ With the assistance of *Tóth* two more groups, a total of 24 people including women and children arrived at the border. They were robbed of about 60,000 pengős, 300–400 dollars, and a lot of jewellery. This is based on the testimony of *Ferenc Bujáki* in 1945, but *Tóth* made similar claims to the investigators of the *People's Prosecutor's Office*, at least at first.³⁶ He also reported three groups arriving from *Budapest*, but in the second and third transports he believed there to have been only 10 to 15 people. *Tóth* kept the 500 pengős per person he received for smuggling but gave some of it to the gendarme inspector who accompanied him to *Budapest*. In January 1946, the report of the *Makó Police Political Department* indicated that the three groups transported to the border included 20 to 25 people altogether, all of whom were Jews from *Budapest*. The confessions of *Tóth* and *Bujáki* underwent curious transformations by the

³³ HU-MNL-CSML-KL IV.1401.a. 169/1944.

³⁴ The name *Jelina* is from *Bujáki*'s testament for the people's prosecutor's office. *Tóth* mentioned the same person as *Milután* (HU-MNL-CSML-KL NB. 283/1946).

³⁵ According to the summary found among the case files of *Dániel Cs. Endes*, the people detained in *Apátfalva* ended up at the gendarmerie headquarters of *Szeged*. The unknown author of the summary implied that *Mattyasovszky* handed over to the Germans only those whom he had managed to rob of all their valuables. This is in line with the idea that *Mattyasovszky* wanted to hide his private undertakings from his superiors, that is why he deemed it better after a while to refer the fugitives to the German authorities. (HU-MNL-CSML-KL XXV.8.Nb.361/1946)

³⁶ *Bujáki* knew of the incident in *Csanádpalota*, with a distinct difference: he spoke of 12 people, of which three escaped. The remaining 9 were Jews according to him as well, and all ended up at the *Gestapo*. *Bujáki* mentioned *Mattyasovszky* as the person who committed atrocities against the detainees in *Apátfalva* as well (HU-MNL-CSML-KL NB. 283/1946).

time the court hearing of the smuggling case took place in the *Makó People's Court* in July and August 1946.³⁷ This will be discussed later.

5. FROM CRIME SYNDICATES TO ORDINARY PEOPLE

After the World War, the communist henchmen of the new occupying forces, the Soviets took the places of the previous officials serving the Germans. Much like across the rest of *Europe*, efforts to find suspected war criminals and holding them accountable had begun in *Hungary* as well. The legitimacy and professionalism of these proceedings has been the subject of debate for decades. The *People's Prosecutor's Office of Szeged*, the *People's Court of Szeged* and the press at their heels initially envisioned a single large criminal syndicate behind the smuggling of people at the Romanian border. *Andor Mattyasovszky*, who appeared at several locations, was designated as the chief operator. However, it soon became clear that the stationmaster of *Csanádpalota* had never heard of *Mattyasovszky*, and *Sándor Skultéty* also met him for the first time on 4 July 1944. Before his interrogation, *Ferenc Erdei*, the smuggler from *Kiszombor*, never heard of *Mattyasovszky*, and knew *Péter Szilvási* only by hearsay. After that, one large case turned into three smaller ones: the lawsuits against *Mattyasovszky*, *Bujáki* and *Cs. Endes*.

An investigation was launched against *Mattyasovszky* with the assistance of several authorities. As a result, he was indicted by the *People's Prosecutor's Office of Szeged* for war crimes and crimes against the people. In 1947, the *People's Court of Szeged* sentenced *Mattyasovszky* to 5 years' imprisonment and 10 years' loss of rights, which was upheld by the *National Council of People's Courts (NCPC)* in 1948.³⁸ During the incomprehensible archival arrangements of the party state system, the records of the lawsuits of the *People's Court* NB.1377/1945 were destroyed in *Szeged* in the 1970s. However, the records of the investigation were preserved in the *Historical Archive of State Security Services*.³⁹ With regard to *Mattyasovszky*, from now on I provide references only to the data not obtained from there.

Mattyasovszky was born in *Nagybánya* (present day *Baia Mare*) in 1894, and worked as a teacher and headmaster in *Kiskunmajsa* prior to moving to *Makó*. The abuses he committed there against Jews and communists are also recorded in the documents of the investigation. However, from our point of view, what is important is what he did as the counterintelligence lieutenant of the *Royal Hungarian Army V. Corps*. He took over the head of the *Makó* counterintelligence branch on December 15 1943. He held this post until September 1944, the arrival of the Soviet army. The investigation was launched against him in October 1945. That is when a butcher, *István Kránicz*, who had been serving at a border hunter station in *Kiszombor* since January 1944, testified at the police station in *Kiskunfélegyháza*. He saw *Mattyasovszky* at the station several times, sometimes in civilian clothes and sometimes in uniform, bringing different documents. *Kránicz* had heard that a person calling himself *Péter Hajmási* (sic!) transported

³⁷ HU-MNL-CSML-KL NB. 283/1946.

³⁸ The *National Council of People's Court* (1945–1950) was to conduct the judicial review of the cases of the people's courts after appeals. The sentencing practice of this body was significantly more professional than that of the people's courts.

³⁹ ÁBTL 3.1.9.-V-74048.

Poles and Jews recruited in *Budapest* to *Kiszombor*.⁴⁰ Before their arrival, he notified the commander of the station, Sergeant Major *Bernát László*, who captured the fugitives with the help of German soldiers. The people were frisked at the station and then taken to the *Szeged* counterintelligence department. *Kránitz* had heard of a Polish count from whom 13 gold coins from the time of *Napoleon* had been taken.⁴¹ During his interrogation, *Mattyasovszky* responded to *Kránitz*'s testimony. According to him, he visited the border hunter station in *Kiszombor* twice. He made no incriminating testimony against *Szilvási*, nor did he know of any German soldiers. Gold coins were indeed taken from the fugitives, but they were sent to *Szeged* alongside the records made of the detention. His testimony was somewhat altered when a month later, on 22 November 1945 he was interrogated in the *Military Policy Department of the Hungarian 5th Military District in Szeged*.⁴² This time he claimed to have visited *Kiszombor* once and *Apátfalva* also once as ordered by his superiors, since in both villages there was a smuggling gang luring wealthy Jews to the border with the promise of taking them to *Romania*. The fugitives were captured by the gendarmes in *Apátfalva* and the border hunters in *Kiszombor*. *Mattyasovszky* interrogated the detainees, but after concluding that they were not spies, he did not even send a report about them to *Szeged*. He denied that he had abused the detainees and that he had demanded *Napoleon* gold coins from them. The next day, on November 23, *Mattyasovszky* was confronted with *Ferenc Bujáki*, the gendarmerie commander in *Apátfalva*. He then amended his testimony again. According to the new version, he visited the gendarmerie station in *Apátfalva* in June 1944 by the order of his superiors. He had to interrogate the Jews captured at the border to find out whether there was an intelligence officer among them. *Bujáki* and a gendarme inspector from *Szeged* were also present. *Mattyasovszky* talked about 5–6 arrested Jews, including a woman and a small child. Their valuables had already been confiscated by the gendarmes. He, however, beat the palms of two men with a baton and demanded the handover of “foreign currency”, but was unsuccessful.

The commander of the gendarme station in *Apátfalva*, *Ferenc Bujáki*, also appeared before the *People's Court* after the World War. During the investigation, the relationship between *Bujáki* and fisherman *János Tóth* L outlined above underwent interesting changes. According to the report of the *Makó Police Station* dated 3 January 1946, *Tóth* testified that *Bujáki* and the *V. Szeged Gendarmerie District* forced him to inform on the fugitives. In the *People's Court* in *Makó* on 13 July 1946, *Bujáki* made a completely different claim: *Tóth* contacted him about finding a package with 57 identification cards and birth certificates at the border. He saw Hungarian writing on these, he did not encounter any Hebrew text. He suspected espionage, so he reported the incident to the gendarme station. Upon orders of his superiors, *Bujáki* then instructed *Tóth* to monitor the fugitives. At the repeated court hearing on 22 August, *Bujáki* maintained his previous statements, and *Tóth* adjusted his own to *Bujáki*'s. Now he was also talking about found identification cards and omitted from his confession the Romanian man shouting from across

⁴⁰ The person is obviously *Péter Szilvási*. It is impossible to find out whether he himself used the pseudonym from the operetta *The Csárdás Princess* or *Kránitz* misunderstood something.

⁴¹ It is not clear whether the figure of the Polish count became a sort of topos or *Kránitz* was talking at this point about the incident in *Csanádpalota*. Though as we saw, in that case *Skultéty* started the legend borrowing the name of a real person, *Bohdan Stypirski*.

⁴² The military districts were secret military investigative bodies, intelligence and counterintelligence secret services created at the behest of the *Provisional National Government*.

the border. He denied his trips to *Budapest*, as well as the fact that he had known *Bujáki* before the incident. When the chief judge confronted him with his own confession of 28 December 1945, which had a completely different content, *Tóth* indicated that it did not correspond to reality. *Bujáki* was eventually sentenced to 5 years in prison by the *People's Court*.⁴³ *Tóth* was a defendant in the trial of *Mattyasovszky* but was acquitted due to lack of evidence.

After being caught in *Csanádpalota*, *Sándor Skultéty* was arrested alongside *Mihály Iván*. In August 1944, they were the first prisoners of the newly inaugurated *Police Headquarters* in *Szeged*. Their case grew into a public scandal. Not because the public was concerned about the fate of those smuggled or because profiting from human lives was morally unacceptable. The scandal was caused by the fact that the illegal acts were committed by well-known public figures. *Iván's* name was removed from the header of the *Szegedi Új Nemzedék* in August 1944, but he was soon released along with *Skultéty*. Neither of them was convicted of smuggling either then or after the war. *Iván* fled from *Szeged*, his further fate remains a matter of speculation. *Skultéty* turned out to be a talkative witness in the cases of both *Mattyasovszky* and *Cs. Endes*, presenting the details of the human smuggling operation he organized several times.

Finally, let us not forget about the stationmaster of *Csanádpalota*, who busted *Skultéty's* operation late on the night of July 3, 1944. *Dániel Cs. Endes* was finally acquitted of the charges against him by the *NCPC* in 1949. His lawyer, *Manó Eisner* drew the attention of the *People's Court* to the fact that his client was a person obliged to perform military service, similarly to many other employees of the railway. Therefore, he owed obedience not only to his civilian superiors but also to the military bodies. He had received a special warning from the military headquarters of the *Szeged* railway station about the possible appearance of suspicious individuals, furthermore, he was afraid that he himself was being monitored. He lifted the receiver of the telephone on July 3 1944 under the pressure of these circumstances. Several residents of *Csanádpalota* spoke on behalf of *Cs. Endes* in front of the *People's Court*, including a district doctor of Jewish origin. His reliability was strengthened by the certificate issued to him by the *Hungarian Communist Party* and the railway union about his services at the *Csorna* railway station in 1945. The *People's Court* finally decided that *Cs. Endes* did not overreach his official authority, he did not report the group of fugitives out of political conviction.

6. CLOSING OVERVIEW

From the sources examined, several, sometimes intertwined threads of events emerge. *Ferenc Erdei* could not be linked to the other cases, and there is no indication that fugitive he ever gave over to the authorities the fugitives that he had taken to the border. *Dániel Cs. Endes* was also not involved in the deception of the fugitives, nor was *Sándor Skultéty*. *Erdei, Iván* and *Skultéty* saw a business in human trafficking but they had no intention of betraying the fugitives. *Cs. Endes* was not even motivated by financial gain. In the case of *Mattyasovszky* it is obvious, with *Bujáki* it is probable that their intentions were to rob the fugitives. By virtue of their official power, they had every opportunity to carry out these intentions. Not to mention that it allowed them to prove their worth to their superiors and the German occupiers. Human smuggling was just one way to do this. Based on several testimonies, they were accused of other criminal acts

⁴³ HU-MNL-CSML-KL NB. 283/1946.

as well, which cannot be outlined at this juncture. Both *Tóth* and *Szilvási* had hoped for huge profits from human trafficking. They were not disappointed. After collecting what was due from the fugitives, they handed the people over to *Mattyasovszky* and *Bujáki* without remorse.

The people presented here did not belong to the same social class. *Mihály Iván* became one of the leading Catholic intellectuals in the city as the editor-in-chief of one of the most read daily newspapers of *Szeged*, although some of his acts were a far cry from that of an intellectual or a Christian. *Sándor Skultéty* was a senior city official, managing the *Tourism Office of Szeged*. They both belonged to the class of urban bourgeoisie. *Andor Mattyasovszky* with his qualifications as a teacher was the embodiment of the small-town intellectual. *Dániel Cs. Endes* had a high school diploma. The others, the farmer *Ferenc Bujáki*, the fisherman *János Tóth L*, the day labourer *Péter Szilvási* and the dentistry trader *Ferenc Erdei*, belonged to the lower social strata with their more modest education. Probably all of them had known deprivation, so they were eager to benefit from the possibility of earning money by smuggling people. In addition, *Tóth* and *Szilvási* acted with official approval or even upon official orders, exercising this form of financial gain without any risks. Unlike *Erdei*, who probably put his own neck on the line because he only cooperated with his contacts in *Romania* and *Budapest*, not with the Hungarian authorities.

As I mentioned in the introduction, this paper only highlights the main events of what transpired. The sources used include many small details, the family background of the actors, and the events of their lives before and after the human smuggling cases. Further analysis of the documents, press reports, and sources not used in the study would hardly yield any significant new information. At the same time, it can contribute to the understanding of personal motivations and micro-level factors.

REFERENCES

a) Archival sources

ÁBTL 3.1.9.V-30271. Historical Archive of State Security Services

3.1.9. V-30271. Sándor Skultéty.

ÁBTL 3.1.9.-V-74048. Historical Archive of State Security Services

3.1.9.-V-74048. Andor Mattyasovszky.

HU-MNL-CSML-KL IV.1401.a. 169/1944. National Archives of Hungary, Csongrád-Csanád County Archives Central Archives (Szeged) IV. 1401.a. Documents of the government commissioner of the city of Szeged (1880-1944), confidential documents. The case of Sándor Skultéty.

HU-MNL-CSML-KL NB. 1946 National Archives of Hungary, Csongrád-Csanád County Archives Central Archives (Szeged) XXV. 8. Documents of the People's Court of Szeged. Dániel Cs. Endes's crime against the people.

HU-MNL-CSML-KL NB. 1946 National Archives of Hungary, Csongrád-Csanád County Archives Central Archives (Szeged) XXV. 8. Documents of the People's Court of Szeged. Ferenc Bujáki's crime against the people.

b) Scientific works

BRAHAM, RANDOLPH. L. (1997): *A népiértés politikája. A holokauszt Magyarországon*. Budapest: Belvárosi.

LAGZI, ISTVÁN (1979): Adatok a lengyel menekültek dél-magyarországi (dél-alföldi) történetéhez 1939–1945. In: *Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből 1939–1945*. Budapest–Szeged: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ pp. 87–123.

LAGZI, ISTVÁN (2009): *A magyar-román zöld határon át kísértünk sok lengyelt*. Szeged–Budapest: Móra Ferenc Múzeum–Historia Ecclesiastica Hungarica.

MOLNÁR, JUDIT (1995): *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben*. Budapest: Cserépfalvi.

TILLES, DANIEL (2019) Neville Laski, Anglo-Jewry and the crises of the 1930s. *Patterns of Prejudice* vol. 53. no. 1. pp. 23–36. <https://doi.org/10.1080/0031322X.2018.1536356>

c) Press

Keleti Magyar Újság (1944)

Magyar Újság (1944)

Szegedi Kis Újság (1946)

Székelly Nép (1944)

Új Magyarország (1944)

Vásárhelyi Reggel Újság (1944)

d) Internet

Rzymskokatolicka Parafia pw. św. Zygmunta.

<http://www.swzygmunt.knc.pl/MARTYROLOGIUM/POLISHRELIGIOUS/vPOLISH/HTMs/POLISHRELIGIOUSmartyr3224.htm> (27 April 2024).

LAKATOS ARTUR LÓRÁND PhD

lakatosartur@partium.ro

egyetemi adjunktus (Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad)

Lendületben magyarként. Gondolatok Borsi-Kálmán Béla könyvéről

On the move as Hungarian. Thoughts on Béla Borsi-Kálmán's book

DOI 10.14232/belv.2025.2.8

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.2.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Lakatos Artur Lóránd (2025): Lendületben magyarként. Gondolatok Borsi-Kálmán Béla könyvéről. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 2. pp 115-119.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (2025), *Lendületben. Négy írás a geopolitika tárgyköréből*. Szerkesztette Filep Tamás Gusztáv. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

A geopolitikához, az ún. televíziós szakértők feltűnése óta, kicsit (nagyon) mindenki ért. Olyannyira, hogy a legtöbben felcserélhető fogalomnak gondolják a biztonságpolitikával. Ugyanakkor akadnak olyanok, akik talán jobban értik, mind az átlagember, vagy legalábbis bizonyos területeit és regionális vonatkozásait. Egyértelműen ez utóbbiak közé tartozik Borsi-Kálmán Béla történész is. Gazdag és változatos életművének megalkotása során foglalkozott már sporttörténettel, kultúrtörténettel és a magyar–román kapcsolatok különböző vonásaival is. E mostani könyve pedig részben szintézise életművének. Azért csak részben, mert teljes egészében ez nem besűrithető egyetlen egy, még ily terjedelmes kötetben sem. Ugyanakkor a reflexiók bizonyos jelenségekre, amik régóta foglalkoztatják a szerzőt, alkalmat adnak arra, hogy napjaink aktualitásába helyezzen el pár gondolatot saját tudásának gazdag tárházából, úgy, hogy ezek érvényessége akár évtizedeken is áthidalhasson.

E jelenlegi kötet négy írást, a szerző szavaival élve: pszeudo-recenziót tartalmaz. Habár az írások kiinduló pontja egy-egy nyomtatásban megjelent forrás – ez alól kivétel a második tanulmány, aminek magva diplomáciai jelentésként készült, hasonlóan az elsőhöz – maga a szöveg jóval túlmutat ezeken. Az ismertetés kiinduló- és referencia pont, a többi a szerző gondolatai jelentik. Ugyanakkor jegyzetekkel – úgy forrásokra történő hivatkozásokkal, mind magyarázó jegyzetekkel is – bővelkednek e munkák, mintha könyvtárnyi tudás lenne beléjük zsúfolva. Akadnak bőven olyan oldalak is, ahol a jegyzetek terjedelme nagyobb, mint a főszövegé, ami a dokumentáltságot illusztrálja.

A szerző jó ismerője a román és a francia realitásoknak, valamint jó pár évtizede foglalkoztatják az orosz – és szélesebb értelemben vett poszt-szovjet – világ kérdései is. Ezen érdeklődéseit kapcsolja össze a magyar nemzetpolitika kérdéseivel és dilemmáival, történelmi perspektívákat latolgatva fogalmaz meg aktuálisan is meghatározó geostratégiai kérdéseket. Ahogy az előszót jegyző Kulin Ferenc is fogalmaz: történelmi felelősségünk nem korlátozódik a múltra.

A kötet első esszéje Foucher könyvére született reflexióként fogható fel. Ennek keletkezéséről a következőképpen szól Borsi-Kálmán Béla: „noha „sima” könyvismertetésnek tűnik, valójában egy 1999. április végén nagyköveti utasításra keletkezett diplomáciai jelentés, amely, akárcsak a kötet következő, leghosszabb lélegzetű geostratégiai elemzése – Ismétléskényszer? Gondolatok a „francia Európa”, az „american dream” és a „Realpolitik” összefüggéseiről, avagy tétova vázlatpontok egy készülő új „világrendetlenségről” – ha kezdetlegesebb formában s más (eredeti) címen is, előbb-utóbb visszakereshető lesz a Magyar Nemzeti Levéltár fondjaiban.” (19. o.) Foucher igencsak érdekes és alapjaiban megindokolt, sokszor azonban meghökkentőnek tűnő Európa-képét veszi vizsgálat alá. Foucher értelmezésében Európa földrajzi kontinens ugyan, e modern értelemben új világgént is létezik – olyasmi, ami történelmi konvergencia és új politikai földrajz eredményeként jött létre. A természetföldrajzi és kulturális aspektusok mélyreható elemzésével Foucher többek között arról értekezik, hogy Európa elsősorban olyan térség, amelyben az államok, a sokféleség és a közös identitás együttesen működhetnek, eleve egyfajta spontán köztársaság jellegű rendszerben, ugyanakkor reális egység, olyan, amit egyesek látni szeretnének, legalább Nyugat-Európa kapcsán, soha nem létezett, létező hagyományokat a fikció erejével ruházott fel a közös érték jelzőjével az utókor. A most is meglévő közösségi nézőpont a tizenkilencedik században kezdett el közösségi identitássá formálódni, és ennek kialakulása jelenleg is zajlik. A kihívások ez előtt jelentősek: centrum-periféria és a pólusok közötti viszony, az integráció és a szuverenitás ellentétpárja, valamint a politikai bővítés kérdése, ami jelen pillanatban nem esik egybe az európai fogalom kulturális kiterjedésével. „Emez praktikusán, idealisztikusan és távlatosan elgondolt új-régi Európai Köztársaság nem lehet „Európai Egyesült Államok” (amerikai mintára), sem „Európai Szövetségi Köztársaság” (a német példa nyomán).” (30. o.) valamint „a francia módon elképzelt Európa (l’Europe à la française) határai ugyanakkor nem végtelenek, nem terjedhetnek ki az Urálig, és – különösen a Balkánon – nem is tekinthetők véglegeseknek” (31. o.) fogalmaz Borsi-Kálmán Béla. Külön kitér Foucher művének magyar vonatkozásaira is, ugyanakkor ez az írás a diplomáciai jelentések röviden összegző stílusában ér véget ahhoz, hogy a szerző önálló gondolatai jobban kibontakozzanak a kötet következő tanulmányában.

Ebben három geopolitikai koncepció, az Amerika-orientált atlantizmus, a német hatalmi politika alapját képező – és napjainkra külsőségeiben módosuló – Realpolitik és a francia hatalmi

politika – a régmúlt grandeur szellemében folytatott, önállóságra törekvő külpolitika – közötti eltéréseket és ezek közép-kelet Európára való kihatásai kapcsán elmélkedik a szerző. Az euro-atlanti integráció éveiben sokak számára a „Nyugat” egyfajta egységes jóléti monolitnak tűnt, ahova csatlakozni szükséges és ezért áldozatokat is érdemes hozni. Voltak, akik tudták, és még többen, akik sejtették, hogy ez az egységesnek tűnő nyugati világ nem is annyira egységes – akkor is, ha bölcsebb volt számukra akkor még a nyilvánosság előtt nagyot hallgatni. Lehetett tudni azt, hogy Franciaországban, minden látványos német megalázkodás és meghunyászkodás mellett, létezik a félelem a németiség erejének túlnövekedésétől. Azt, hogy a folyamatos német önostorozás a náciizmus bűnei miatt nem azt jelenti, hogy gazdasági és politikai befolyását nem növeli állandóan, és ennek különösebben nincs is kitűzött határa, hanem a pillanatnyi lehetőségek határozzák meg. A kaiseri és a nemzetiszocialista Németországhoz képest rendkívül visszafogott retorikával, de dinamikus és realista érdekérvényesítéssel, amiből napjainkra már a fenyegetőzés sem hiányzik – nihil novi sub solis – a német nép nagyságának és életterének szükségessége azonban le van cserélve demokráciára és európai normákra a retorika szintjén. És azt is lehetett tudni, hogy az amerikai nagyhangúság és kiválság-propaganda mellett ott van az a kevésbé hangoztatott mackinderi-spykmani tétel, hogy a mindenkori tengeri hatalom számára – egykori Brit Birodalom, jelenleg Amerikai Egyesült Államok – csak akkor létezhet hegemonia, vagy akár csak biztonság, ha a Világsziget (az Óvilág, de ezen belül is leginkább Eurázsia) nem egységes. A legveszélyesebb ebből a szempontból – ahogy ezt Borsi-Kálmán Béla is kiemeli – a mindenkori angolszász hatalmak számára a lehetséges német-orosz harmonikus kooperáció, még inkább, mint az orosz-kínai, de a német-francia tengelyt is érdemes szakítópróbáknak kitenni ez ügyben. Ennek kapcsán egy, a jegyzetekben található gondolatot emelnék ki, „A Párizs-Berlin-Moszkva tengely senkit sem nyugtalanít, olyan kevésbé hihetőnek tűnik.” (125. o.). Borsi-Kálmán Béla rámutat arra, hogy a francia politikát mennyire zavarta a kilencvenes években az uniós keleti bővítés lehetősége, amiben a német tőke és politikai befolyás túlterjeszkedésének lehetőségét látták a volt szocialista országokban, és hogyan fókuszálta a francia diplomácia érdeklődését és erőfeszítéseit a Közel-keletre, amibe aztán bezavart az iraki háború. Az olvasó érzése, hogy a közel-keletre vonatkozó gondolatot és nyugati érdekérvényesítés kérdését érdemes tovább vinni a napjainkban is zajló migrációs válság síkjára, ugyanis a migránshullámok mögött komoly nagyhatalmi államérdekek húzódnak meg, és hatalmi szempontból az is megtörténhet, hogy az a leginkább kifizetődő jelenség, ami egyúttal az állampolgárok tömegeinek kellemetlen.

A harmadik írásban a román nemzetpolitika vizeire evez a szerző, két egyszerű útleíráson túlmutató munka, Mikecs László és Németh László Magyarok Romániában és Románia. *Úti-jegyzetek* című írásainak lencsén keresztül. Mindkét szerző a múlt század harmincas éveinek második felében járt Romániában, és benyomásainak papírra vetése során meglehetősen szókimondóan fogalmazott mindkettő. E sorok írója nem kíván szövirágokban versenyezni például Possonyi Lászlóval, aki a következőképpen írt Mikecs László e művéről: „Mikecs végigmegy a húszmillióra dagasztott Románia néhány jártabb országútján, a bekebelezett kultúrnépek temetőjének szánt országrészein, ahol mégis új élet sarjadt,... Középkori székely templomok árnyékából ortodox román templomok gózkörébe, évezredes magyar településhelyekről a szétszóródás regáti magyar fészkeibe kalauzol ez a remek kis útikönyv, amelyben egy európai törzssökü magyar írja meg azt a kálváriautat, amely idegenbe zilált székelyeink kényszerű vezeklése

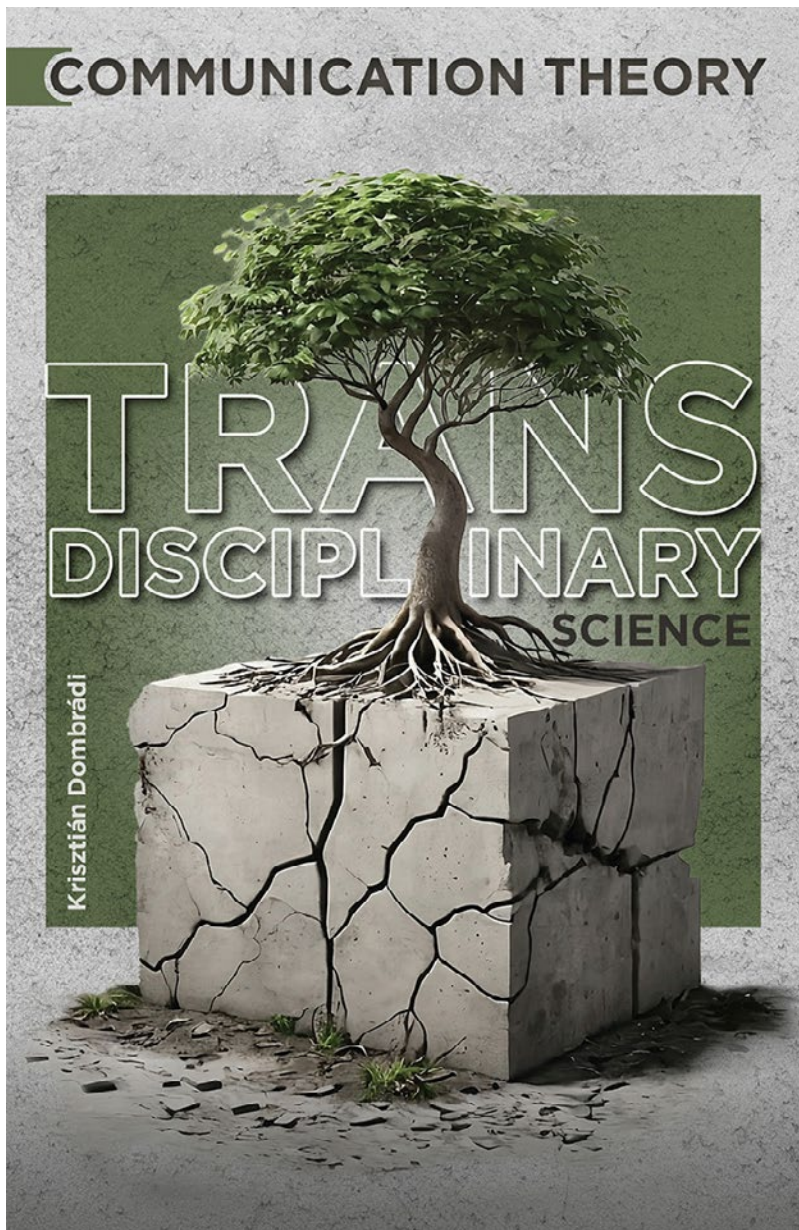
volt.” (*Vigilia*, 1940. 9 sz. 397. o.). Mindössze azt szeretném itt kiemelni, hogy habár Németh és Mikecs megközelítésmódjában akadnak különbségek is, elsősorban közös elemek emelendők ki. Ilyen például az akkori román nemzet- és állampolitikával szembeni, magyar kisebbségi szempontból mindenképpen jogos kritika mellett az az elismerés, tisztelet, ami a szervezőképesség, flexibilitás, normakövetés román példáinak méltatását övezi. Maga Borsi-Kálmán Béla a román nemzetépítés kapcsán - hogy mennyire jól ismeri e kérdést, beszélhet az *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise című könyve* – a történelmi igazság kérdéséről is végez egy kisebb történetfilozófiai eszmefuttatást. Óvatos következtéseinek véggondolata a következő: Ha csak valamilyen isteni sugallatra a román és a magyar politikai és értelmiségi elit egymástól függetlenül, egyszerre, egyidejűleg nem döbben rá a francia modell zsákutcás jellegére, és nem kísérli meg – az utolsó utáni pillanatban – együttes erővel felszámolni mindazt a (kölcsonös) történelmi-társadalmi-nemzettudati csödtömeget, amelyet az egész térség fejlődésére nézve eredményezett – „nemzetiségi különbség nélkül”? (186 o. Nicolae Ceaușescu egyik szöfordulatát parafrázálja, ahogy ezt az ehhez kapcsolódó jegyzetben is említi). E sorok íróját talán leginkább az foglalkoztatja ennek kapcsán, hogy milyen párhuzam vonható a harmincas évek második felének Romániája és napjainkban a román belpolitikában végbemenő folyamatok között. Ez külön esszé témája lehet, és ha a körülmények optimálisak, lesz is majd, mert párhuzam azért bőven akad.

A kötet legutolsó írása a jelenleg az európai nagypolitika legmediatizáltabb problémájához, az orosz-ukrán háború kérdéséhez lehet kapcsolható, nem is annyira indirekt módon. Ez az írás is pszeudo-recenzió, Gecse Géza orosz nagyhatalmi politikáról értekező könyve kapcsán. Az orosz birodalomépítő geopolitika és a „Nyugat” (mely e kérdésben jóval egységesebb, mint a kötet második írásában tárgyalt problematika kapcsán) ukrán nacionalizmus összeütközése ugyanakkor egy újabb alkalom Borsi-Kálmán Bélának arra, hogy a közép-európai együttműködés perspektíváiról ejtsen még pár szót. A kötetet Major Zoltán ez alkalomra íródott, valamint Fejtő Ferenc 2003-as gondolatai egészítik ki, méltatván Borsi-Kálmán Béla egyéni hozzájárulását bizonyos történelmi folyamatok jobb megértéséhez. Az orosz-ukrán konfliktus és tágabb értelemben véve az orosz és a nyugati világ több téren is zajló nagyhatalmi birkózása jelenleg is zajlik, és a magyarság számára, ugyanúgy, mint térségünk többi népei számára az a nagy kérdés: nyertesei vagy vesztesei leszünk-e azoknak a folyamatoknak, aminek gyökereit befolyásolni nem tudjuk, végeredményéhez szerény hozzájárulást tehetünk, de végső soron kimenetelük nagyon is nagymértékben fognak érinteni.

Összefoglalóként néhány gondolatot e sorok szerzője is megengedhet magának. Az egyik az, hogy a kötet maga lebilincselő olvasmány, ugyanakkor a szövegélvezet teljes élményéhez nem árt bizonyos előzetes műveltséggel, a témában való jártassággal rendelkezni. a szerző ugyanis nagyon sok forrást használ. Ennek tükrében e tanulmányok kiinduló pontot képezhetnek az érdeklődők számára az újabb olvasmányélményekhez. Másodsorban azt, hogy Borsi-Kálmán Béla távolról sem az az ember, aki ódzkodna a saját, szubjektív gondolatok megfogalmazásától és kimondásától, nagyon gyakoriak a saját sors történetből vett mozzanatok felidézései szövegeiben. Egykor Franciaországban szolgáló diplomataként, a román történelem jó ismerőjeként, román és francia nyelvből műfordítóként szerzett élményei, tapasztalatai ennek kapcsán plusz relevanciát nyújtanak. Harmadsorban érdemes tudomásul venni azt is, hogy Borsi-Kálmán Béla nem csak történész, hanem szépíró is, ennek megfelelően sajátos, egyéni stílussal rendelkezik,

aminek megszokásával élvezhetőek tanulmányai igazán, válik az olvasó számára az olvasmány élménye teljessé. Végezetül pedig az egész könyvön végig vonul a sajátos, nemzetének lehetőségeit szem előtt tartó magyar szakember perspektívája, aminek egészével vagy egyes elemével vitába lehet szállni, de aminek megértése és megfontolása más, hasonlóan a magyar nemzetpolitika perspektíváit és lehetőségeit szem előtt tartó szakemberek számára mindenképpen ajánlott és érdemes.

MEGJELENT!
KAPHATÓ A KIADÓNÁL:
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

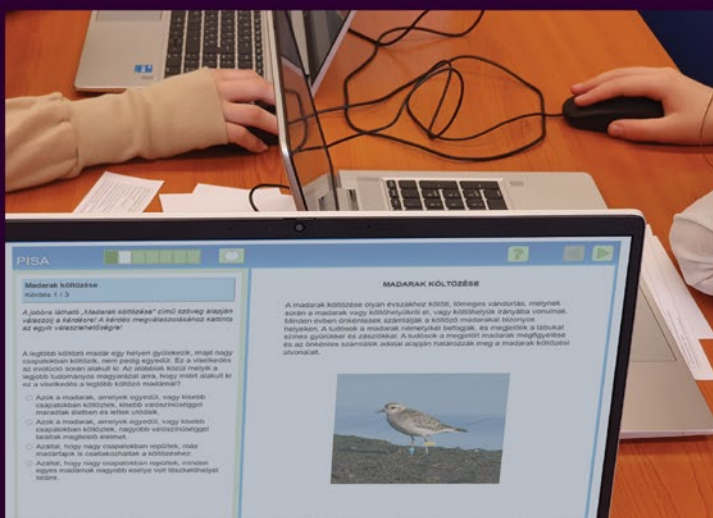

MEGJELENT!
KAPHATÓ A KIADÓNÁL:
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

VINCZE ANIKÓ

Tanulás és iskolai teljesítmény az információs társadalomban

A digitális egyenlőtlenségek
és az oktatási egyenlőtlenségek összefüggéseinek
empirikus vizsgálata és értelmezése
a digitális tőke szemszögéből

MEGJELENT!
KAPHATÓ A KIADÓNÁL:
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

Pászka Imre

EGYÜTTHATÁS
- REPREZENTÁCIÓK
III.

A KÁRPÁT-MEDENCE A TERMÉSZET
ÉS A TÖRTÉNELEM MŰHELYÉBEN
(KIS JÉGKORSZAK - JÁRVÁNYOK 2.)

Belvedere
2024